

AXEL HACKE

~ A tisztességről
nehéz időkben
és arról,
hogyan bánunk
egymással ~

X2-19466

AXEL HACKE

~ A tisztességről
nehéz időkben
és arról,
hogyan bánunk
egymással ~

PARK KÖNYVKIADÓ

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001281638

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:

Axel Hacke: *Über den Anstand in schwierigen
Zeiten und die Frage, wie wir miteinander umgehen*
Verlag Antje Kunstmann, 2017

Fordította Fodor Zsuzsa

A könyv fordítását a

GOETHE
INSTITUT

támogatta

Copyright © Verlag Antje Kunstmann GmbH,
München, 2017

Hungarian translation © 2018 Fodor Zsuzsa
Magyar kiadás © 2019 Park Könyvkiadó, Budapest
Borítóterv © Hlatki Dorottya
Szerzőfotó © Thomas Dashuber

ISBN 978-963-355-463-0

Szerkesztette Szalay Marianne
A szöveget gondozta Györke Mária
Műszaki szerkesztő Széplaki Gyöngyi
Tördelte Káposvári Franciska

X 279466

Gyermekeknek

Ülök egy este az egyik barátommal a kocsmában, az asztalhoz odalép a kocsmáros, kérünk két sört, a kocsmáros felsorolja, milyenekkel tud szolgálni, én a bajor hegyekből származó fajtát választom.

Oké, mondja a barátom, azt kérünk, majd amikor a kocsmáros sarkon fordul és visszamegy a csaphoz, az *okét* szűkítve így szól hozzám: – Habár már azt sem kéne inni...

– Aztán meg miért nem? – kérdezem.

Barátom elmagyarázza, hogy a sörfőzde a telephelyén különféle környezetkárosításokért felelős, hogy kíméletlenül terjeszkedik, nincs tekintettel sem a tájra, sem a közösségre, és arrafelé már sokan bojkottálják a saját sörüket, úgyhogy kérdés, nem kellene-e szolidaritást vállalnunk velük. – De most már mindegy – fűzi hozzá. – Nem érdekes.

Jön a kocsmáros, isszuk a sörünket, egy darabig erről-arról beszélgetünk, fenéig ürítjük

a poharunkat, a kocsmáros megint ott terem az asztalnál, rendelünk még két sört, már rég elfelejtettem a sörfőzde bűneivel kapcsolatos történetet, tehát egyszerűen csak felemelem a poharamat és biccentek, de feltűnik, hogy a barátom nem bajor, hanem berlini sört rendel. Vagy vesztfáliciit? Már nem emlékszem.

Tehát mégsem volt mindegy neki. Nem hagyta nyugodni. Akárhogy is, tisztességes fickó, nem akar a világ, vagy legalábbis a hegyi környezet kontójára sörözni, *tisztességes ember akar lenni*, és ez sikerül is neki, még a sörivásban is tisztességes.

Legalábbis a második sörtől fogva.

Ez igen, gondolom magamban.

Őszintén szólva korábban nem sokat törtem a fejem a tisztességről, az nekem mindig valami természetesen jó dolog volt. Tisztességesnek lenni azt jelenti, gondoltam, hogy tekintettel vagyunk másokra, akkor is, ha éppen nem okvetlenül van hozzá kedvünk, tehát: a villamoson átadjuk a helyünket az idősebbeknek, még ha mi magunk fáradtak vagyunk is; meglátogatjuk beteg barátunkat, még ha nem érünk

is rá; nem tolakodunk előre a sorban, még ha sietünk is; elmegyünk egy temetésre, hogy lelki támaszt nyújtsunk a hátramaradottaknak, még ha éppen nincs is nagy kedvünk hozzá...

Első megközelítésben például ilyen egyszerű dolgokat jelent a tisztesség.

Hogy az ember nem tolja magát előtérbe, mert belátja, hogy másokat sem illet meg kevesebb jog a hétköznapi életben és az életben, mint őt. Sosem téveszti szem elől, hogy amit tesz, abból sok minden másokra is hatással van. Ezért tartozik ehhez a témához a barátom és a söre: mert az én szememben az is beletartozik a tisztesség fogalmába, hogy lehetőség szerint figyelembe vesszük, saját viselkedésünk milyen következményekkel járhat másokra nézve.

Nem mintha én magam megfelelnek ennek az elvárásnak, erről szó sincs. Nincs az az ember, aki mindig tartani tudná magát az elveihez, én meg aztán végképp nem. Előfordul, hogy az ember sosem éri el az áhított színvonalat. De itt most nem is erről van szó.

Azt azonban világeletemben nagy dicséretnek tekintettem, ha valakiről azt mondták: tisztességes fickó. Őszintén szólva hittem abban,

hogy a legtöbb emberben megvan ez az igény: tisztában van vele, hogy nem csak ő létezik a világon, és tudja, hogyan kell viselkednie ahhoz, hogy normálisan éljen együtt embertársaival.

Ebben még ma is hiszek.

De olykor azért kételyeim támadnak.

Egy idő óta ugyanis a tisztességtelenségnek nem csupán egy-egy hulláma önti el a világot, hanem ott gázolunk a tisztességtelenség tengerében. Olyan világban élünk, hogy csak egy példát mondjak, amelyben az alapvető emberi tisztesség elvesztése sem akadályozta meg az egyik jelöltet abban, hogy az Amerikai Egyesült Államok elnökévé válasszák. Sőt mintha éppen a saját aljasságával való kérkedés egyengette volna az útját ehhez a hivatalhoz.

Nem szükséges elismételni Donald Trump sok-sok botrányos kijelentését, ezekből több is van a kelleténél, talán elég, sőt biztosan elég egyetlen esetet az emlékezetünkbe idéznünk, ahogyan Meryl Streep tette mindjárt 2017 elején, a Golden Globe-díj-átadáson, Los Angelesben, mert ez mintegy magában foglalja az összes többi: amikor Mr. Trump nyilvánosan

kigúnyolt egy beteg, fogyatékkal élő újságíró. Megszakadt a szíve, amikor ezt látta, mondta Streep, „és még mindig nem tudom kivenni a fejemből”.

Azóta sok, tulajdonképpen elviselhetetlen dologgal vagyunk kénytelenek együtt élni.

Nemrég még olyan döbbenetes eseménynek számítottak, hogy a szavunk is elállt az úgynevezett *shitstorm*októl, a gyűlöletcunamiktól, amelyek némely prominens személyeknek kijutottak egy esetleg nem túl bölcs, de mindenképpen meggondolatlan kijelentésük után. Mára viszont már hozzászoktunk az internetes fórumokon uralkodó hangnemhez, az immár mindennaposnak számító sértésekhez és hazugságokhoz. Aki csak egy kicsit is idősebb, emlékezhet mindenféle heves, indulatos politikai vitákra, amelyekben olykor akár az általam tisztességesnek nevezett viselkedés határait is átlépték.

De ilyen nagy mértékben soha nem fordulhatott elő ilyesmi, még megközelítőleg sem.

És mi van azzal az utcáinkon látható, felfoghatatlan mértékben elterjedt ocsmánysággal, például azokkal az emberekkel, akik 2015-ben

Drezdában büntetlenül hurcolászták az Angela Merkelnek és Sigmar Gabrielnek szánt bitófát?

Vagy ez milyen történet?

2016 tavaszán nem sokkal a nürnbergi autópálya-csomópont előtt egy kamion valósággal széttrancsírozta egy baden-württembergi család autóját, az anya és a három kisgyermek azonnal meghalt, a súlyosan megsérült apát úgy kellett kivágni a roncsból. Az autópályát négy órára lezárták, és amikor egy sávon végre megindult a forgalom, a rendőrök megfigyelték, hogy sokan rendkívül lassan hajtanak el a baleset helyszíne mellett, hogy a mobiljukkal videófelvételt készíthessenek. Hasonló dolog történt 2017 májusában az A6-oson, egy balesetsorozat után: az autósok az autópályán kiszálltak a kocsijukból, bezárták az ajtaját, és odasétáltak a baleset helyszínéhez, hogy lefilmezzék. Bezárt autójuk közben elállta az utat a mentők elől.

Vagy itt van például az a fiatal, jól öltözött férfi, aki nagy autójával bekanyarodik a sarkon, hajsza elcsap egy anyát (jó ismerősömet) a két gyermekével, akik a zöld lámpánál a zeb-rán haladnak át – és amikor az anya a zöld

lámpára mutat, letekeri az ablakot és kiszól: – Kuss, ribanc!

Persze nem lehet mindezt egy kalap alá venni, pocsék modorú emberek és durva tap-lók mindig is voltak, mindig is lesznek.

De mostanság az a helyzet, hogy szinte mindenki tudna mesélni ehhez hasonlókat, és ezekből végül nagyon sok efféle történet kerekedik ki, nem? És adódik a kérdés: egy ilyen gazdag társadalomban, mint a miénk, hogy törhetnek felszínre ezek a dolgok? Azt gondol-nánk, hogy egy ilyen civilizációvesztés inkább a nehéz idők velejárója, amikor az emberek a túlélésért küzdenek. Vajon mi az, ami feltör a mélyből, és miért éppen napjainkban?

Mindez egyelőre csak amolyan megérzés, amelyet közelebbről meg akarunk vizsgálni.

Egy olvasóm megírta nekem, mennyire foglal-koztatja a tisztesség elvesztése: „Ha ma valaki azt mondja: »Ilyet nem tesz az ember!«, akkor azt a választ kapja, hogy: »Miért? Nem tiltja a törvény!« Szerintem legfőbb ideje közelebbről megvizsgálni ezeket a puha értékeket. Végére is az életet ezek teszik élhetővé, nem a törvények.”

Hozzáfűzte, hogy épp hallott egy beszélgetést a rádióban az újságíró, író, dokumentumfilm-es Georg Stefan Trollerrel, aki zsidó lévén 1938-ban menekülni kényszerült Bécsből a náci-elől. (Ma kísértő nélküli fiatalokú menekültek neveznék.) Amikor Trollert arról kérdezték, hogy a hétköznapiakban mikor érezte először a nemzetiszocializmust, ő ilyen jelenetekről számolt be: utcagyerekek letépték róla, a zsidó gyerek fejéről a sapkát és feldobták egy fára, olyan magasra, hogy ne érje el – ilyesmi egyre gyakrabban fordult elő. Az olvasó hozzáfűzte: „Valami hasonlót tapasztalunk napjainkban is. Előbb eltűnnek a polgári konvenciók, egyre durvább, arcátlanabb lesz a hangnem. A tisztesség, az erkölcs, az etika hoppon marad. Aztán következnek a tettek.”

Elég egyszer ellátogatni a 2015-ben Münchenben megnyílt nemzetiszocialista dokumentációs központba, hogy lássuk, milyen gyorsan megy az ilyesmi, hogy annak idején, a húszas-harmincas években milyen hirtelen tűnt el a tisztesség, hogy nyílt utcán megtámadták a város átlagos polgárait, akik nem folytathatták addigi életüket.

Azoknak, akik ezt jelentős túlzásnak és hisztériának tartják, néhány rövid, ám annál nyugtalanítóbb hír: a 2015-ös Maccabi Európa Játékok, a legnagyobb európai zsidó sportrendezvény idején a berlini zsidó közösség jobbnak látta, ha a játékok résztvevőit néhány berlini városrészben lebeszéli a kipa viseléséről, mondván, hogy az túl veszélyes – ez a körülmény mind a mai napig nem változott. Mert két nappal később olvastam a *Süddeutsche Zeitung*-ban Paul, egy zsidó tanuló történetét, aki nek el kellett jönnie egy berlini iskolából, mert szekálták, szidalmazták, fenyegették, és meg is verték – egyébként a cikk szerint az iskola vezetése és a tanára nem nyújtott neki megfelelő segítséget. A lap ezenkívül a zsidók elleni erőszak más eseteit is felsorolta (és az elkövetőknek mindegyikben, mint ahogy Paul, a tanuló esetében is, arab vagy török gyökereik vannak). Vagy: abban a müncheni negyedben, ahol én lakom, 2017 májusában a nyílt utcán összeverték egy meleg férfit; az ilyen támadások sem mennek ritkaságszámba. A partnerével Berlinben élő Jens Spahn Bundestag-képviselő, a pénzügyminisztérium államtitkára és

a CDU elnökségének tagja az utóbbi időben egyre gyakrabban tapasztalja, hogy „beszólnak nekem, nem egyszer azt is el kell tűrnöm, hogy erőszakkal fenyegetnek”. Vagy: 2016-ban Németországban csaknem ezer támadást hajtott végre menekültszállások ellen. Vagy: 2017 tavaszán a *Sport-Bild* című lap kétoldalas összeállításban sorolta a futballszurkolók fokozódó durvaságának példáit, ezek az események alig néhány nap leforgása alatt következtek be. Koppenhágában döglött patkányokat vágtak az egyik játékoshoz; Norvégiában paprikaspray-vel támadtak egy partjelzőre; Saint-Étienne-ben a futballhuligánok megrohamoztak egy stadiont, ahol a közönség kizárásával kellett megtartani egy meccset (büntetésből a néhány héttel korábbi zavargásokért); Frankfurtban óriásplakát hirdette: „Egy kitiltás... egy zsaruhalál!”; Eindhovenben és Hamburgban füstbomba miatt meccseket szakítottak félbe – és ez még távolról sem minden.

Alighogy ezt leírtam, olvasom – 2017 júniusa van – a *Der Spiegel*-ben, hogy Nagy-Britanniában mennyire megváltoztak a hétköznapiak: „Anélkül, hogy a brit média különösebben

foglalkozna vele, naponta köpködnek le muszlim lányokat, teli hányászacskókkal dobálják meg muszlimok autóit, disznóhúst dugnak az ablaktörőjük alá.”

Michelle Obama 2016 őszén, amikor férje még hivatalban volt, egy híressé vált beszédében emlékeztetett az emberi tisztesség alapvető szabályaira, a *the basic standards of human decency*-re.

De mik is volnának azok?

Lássunk munkához, vizsgáljuk meg közelebbről, mik ezek a „puha értékek”, amelyeket, úgy látszik, a tisztesség fogalmával korántsem lehet magától értetődő módon, világosan és mindenki számára egyformán érthetően megragadni.

Erről a szóról mindenkinek, akit kérdezek, valami más jut eszébe.

Egy barátom, amikor elolvasta egy bajorországi gimnáziumba járó fia bizonyítványát, ezt a mondatot találta benne: „Mindig rendesen, tisztességesen viselkedik.” Mit jelentsen ez, gondolta, micsoda elcsépett, poros kifejezés.

Tisztára 50-es évek fílingje van, mint annak a mondatnak, amit annyiszor hallott gyerekkorában: „Viselkedj tisztességesen! Úlj rendesen!” Ebben benne van szülei egész nyárspolgári nemzedéke, amely a világért sem akart volna feltűnni, ezért inkább sok mindenben el sem gondolkodott, hanem csak ragaszkodott a merev szabályokhoz.

Egy másik azon húzza fel magát, hogy megint Uli Hoeneß lett az FC Bayern elnöke, egy bűnöző, aki nem áttal betölteni egy ilyen hivalt. Ellenvetésemre, miszerint letöltötte a büntetését, amúgy pedig olyan ember, aki sokakkal szemben tisztességesen viselkedett, már halom is a választ: ez mind szép és jó, de akkor is tudnia kellett volna, hogy egy ilyen cselekedet után vissza kell vonulnia a közéletől; egy futballfunkcionárius példakép a sportpályák fiataljainak.

A harmadik a feleségéről mesél, akire az óvodában négyéves gyermeke jelenlétében egy apuka durva sértéseket zúdított, amikor ő felhívta az apuka figyelmét arra, hogy a fia szemlátomást fertőző betegségben szenved, és udvariasan megkérdezte, nem volna-e

jobb mindenkinek, ha a gyermek otthon maradna.

Akkor most valójában mi az a tisztesség?

Vagy: mi lehetne?

Mindenkit, aki ezzel a fogalommal közelebbről foglalkozik, valósággal sokkol az a tény, hogy Heinrich Himmler 1941-ben ezt írta a lánya emlékkönyvébe: „Az életben mindig tisztességesnek, bátornak és jónak kell lenni.” És 1943 októberében, két poseni beszéde egyikében nemzetiszocialista funkcionáriusok és SS-tisztek előtt ezt mondta az európai zsidóság megsemmisítéséről:

„A zsidó népet ki fogjuk irtani – mondja minden párttag –, világos, benne van a programunkban a zsidók kiiktatása, kiirtása, megteesszük.» De aztán jönnek a németek, mind a 80 millióan, és mindnek van legalább egy tisztességes zsidaja. Világos, hogy a többi mind disznó, de ez az egy remek zsidó. Azok, akik így beszélnek, nem látták, nem csinálták végig. De önök közül a legtöbben tudják, milyen, amikor 100 hulla hever egymás mellett, milyen, amikor 500 vagy 1000 hulla hever. Ezt kibírni és

közben – eltekintve az emberi gyengeség kivételeitől – tisztességesnek maradni, ez az, ami megacélozott bennünket, és ez történelmünk soha meg nem írt és soha meg nem írandó dicső lapja.”

Mire gondolt?

Jobban megértjük, ha elolvassuk egy további idézetet a beszédből, még ha nehezünkre esik is, hiszen csakugyan rettenetes.

„Az SS tagjai számára egy alapelv abszolút érvényű kell legyen: becsülettel, tisztességgel, hűséggel tartozunk a saját véreinknek, de rajtuk kívül senki másnak. Hogy az oroszokkal vagy a csehekkel mi van, az engem nem érdekel. Ami a többi népben jó vér van a mi fajtánkból, azt elveszjük, mégpedig úgy, hogy ha szükséges, elraboljuk a gyerekeiket és felnéveljük őket. Az, hogy a többi nép jólétben él-e, vagy éhen döglik, csak annyiban érdekel, hogy a mi kultúránknak rabszolgákra van szüksége, más szempontból nem érdekel. Hogy egy tankcsapda ásása közben 10 000 orosz asszony végelgyengülésben összerogy-e, vagy nem, az csak annyiból érdekel, hogy elkészül-e a tankcsapda Németország számára. Sosem leszünk

durvák és szívtelenek, ha nem muszáj; ez nyilvánvaló. Mi, németek, akik a világon egyedülként tisztességesen viszonyulunk az állatokhoz, ezekhez az emberállatokhoz is tisztességesen fogunk viszonyulni, de a saját vérünkkel szemben követünk el bűnt, ha aggódunk miattuk és eszményeket mutatunk fel nekik, hogy aztán fiainknak és unokáinknak még nehezebb dolguk legyen velük.”

Ezt elolvassya a fogalmat itt, helyben minden szempontból alkalmatlannak nyilváníthatnánk: ha a világtörténelem egyik legnagyobb tömeggyilkosa tisztességesnek tartja önmagát és a cimboráit, és tisztességről prédikál nekik, akkor mihez kezdhünk ezzel a szóval? És csakugyan, a tisztességet sokan másodlagos erénynek kiáltották ki, amellyel akár egy koncentrációs tábornak is lehet vezetni, azt mondják, *szennyezett, mérgezett, ezért erkölcsi kérdésekről folytatott vitára alkalmatlan*. Egy ennyire homályos, ennyire relatív terminusnak, amelyet az emberiség elleni legnagyobb bűnök elkövetői is használhatnak, semmi értelme.

Így is lehet nézni.

Másfelől viszont felhívnám a figyelmet arra, hogy a szabadság, igazság és igazságosság ellenségeinek mindig az egyik legfontosabb alapelvük volt, hogy kisajátítsák azokat a fogalmakat, amelyek nem az övék, kicsavarják, és ezzel megfosszák őket az értelmüktől – és e szórablás segítségével folytassák sikeresen a harcukat. George Orwell híres regényében, az 1984-ben a propagandaminisztériumot *Igazság-minisztériumnak* hívják, az uralkodó párt és elnökének, a *Nagy Testvérnek* jelszavai úgy hangzanak, hogy *a szabadság: szolgaság, a háború: béke, a tudatlanság: erő, és a rendszer kényszer munkatáborait gyönyörtáboroknak* nevezik. Vagyis: a szavak új, ellentétes értelmű jelentést kapnak, és a végén elvesztik tartalmukat. Azok számára, akik ezeket a szavakat eredeti jelentésükben alkalmazták, használhatatlannokká válnak. A Nagy Testvér ellenfeleit egyszerűen megfosztják nyelvüktől. Olvastam, hogy Kínában van is erre egy szólás. Úgy hangzik, hogy „a szarvast lónak nevezni”. Egy Csao Kao nevű férfitől, a több mint kétezer évvel ezelőtt uralkodó kínai császár udvarának főeunuchjától és miniszterelnökétől ered. Egy nap a császár

előtt összegyűlt miniszterek elé vezetett egy szarvast. „Felség – mondta. – Ez a ló Felségedé.” Azokat a minisztereket, akik ragaszkodtak hozzá, hogy az állat nem ló, hanem szarvas, meg azokat is, akik csak megszeppenve hallgattak, kivégezték. A többiek behódoltak, és életben maradhattak.

Mind a mai napig így működnek a diktátorok, a mai Kínában is, melynek elnöke magasztalja a világhálót, miközben saját országában nincs szabad hozzáférés az internethez, de Recep Tayyip Erdoğan Törökországában is, ahol szinte mindenki terroristának számít, aki fellép az államfő ellen, és Donald Trump agya is erre a srófra jár: a választási hadjáratban addig rágalmazta csalással ellenfelét, Hillary Clintont, míg sokan csakugyan elhitték, hogy nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél. Én mindenesetre nem adnék fel ilyen egyszerűen egy számomra fontos fogalmat, mert az már felér egy kapitulációval azok előtt, akiknek a viselkedését tisztességtelennek érzem. (Az autokratákról, diktátorokról és bűnözőkről alkotott véleményem természetesen jócskán túlmegy a *tisztességtelen* fogalmán.) Ám a kezdetben

felvetett kérdés éppen az volt, hogy vajon az ilyen embereknél a tisztesség elvesztése nem egyengeti-e az utat a hatalomba. Hogy tehát az a tény, hogy valaki minden érzékét elveszíti a tisztesség iránt, rosszabb esetben az első lépés lehet a diktatúra felé.

No de annak a sörnek (hogy még egyszer vizsztatérjek rá), amelyet a barátommal ittam, tulajdonképpen tényleg van köze a tisztességhez?

Ahhoz, hogy erre válaszolni tudjunk, szükséges lenne valamelyest használható módon definiálni, hogy mit értünk tisztességen. Vagy legalábbis további asszociációk kellenének, amelyek közelebb vihetnek a fogalom meghatározásához.

Talán kiindulásként, mankónak használjuk a következőt, a többi majd később kiderül: tisztességen én az igazságérzetet és a szolidaritás alapvető érzését értem, a korrektséget; tehát azt a gondolatot, hogy a szabályokat akkor is illik betartani, ha éppen senki sem látja, tehát a becsületességet, őszinteséget és nyíltságot, önmagunkkal szemben is. Túl ezen a tisztességhez szerintem hozzátartozik az őszinteség

is abban az értelemben, hogy hátsó szándék nélkül beszélünk és cselekszünk. Képesek vagyunk kritikus szemmel látni saját szavainkat és cselekedeteinket. És megvan bennünk az akarat, hogy a lehetőségekhez képest ehhez tartsuk is magunkat.

Ehhez egy egyszerű történet. A 2003-as Tour de France-on a 15. szakasz a Luz Ardiden-i hegyi befutóhoz vezetett, egy síparadicsomhoz a francia Pireneusokban. Az élbolyban az amerikai Lance Armstrong, a német Jan Ullrich és a baszk Iban Mayo taposta a pedált. Egy jobbkanyarban Armstrong túl közel ment a nézők sorfalához, a fék váltókarja beleakadt az egyik néző nejlonszatyrába, Armstrong elesett, és magával rántotta Mayót is.

Ullrich ekkor az összértékelésben csak 15 másodperccel volt lemaradva az élen álló Armstrongtól. Ha egyszerűen továbbteker, simán csökkenthette volna, sőt valószínűleg be is hozza a lemaradását.

De megállt.

Megvárta, amíg két versenytársa tovább tudott hajtani, és igen, Armstrong erre föl még ki

is használta a helyzetet, fokozta a tempót, és a bosszús Ullrich nem tudott vele lépést tartani. Armstrong megnyerte a szakaszt és az egész Tourt. Ullrich a saját sportszerű gesztusának lett az áldozata.

Milyen paradox helyzet! Később mindkét versenyzőről – koruk legnagyobbjairól – kiderült, hogy doppingoltak. Armstrong elveszítette Tour-győzelmeit, visszavonták tőle. Ma „mindketten összetört emberek”, ahogy a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* írta egyszer. Pályájuk végén mindkettőjüknek a jó hírével kellett fizetniük a hazugságukért, Armstrongnak ráadásul vagyona jó részével is. És mégis: *ebből az ikonikus gesztusból*, hogy tudniillik Ullrich megvárta a felbukottakat, és lemondott arról, hogy kihasználja pechüket, kiderül, mélységesen érti, hogy az egyik versenyző ugyanúgy küzd, mint a másik, és az a jó, ha mindannyian ugyanazokkal a feltételekkel vesznek részt benne, és mindenekelőtt: vannak értékek, amelyek fontosabbak annál, hogy ki a jobb, ki győz, ki sikeres, ki arat diadalt. Hej, ha nem csak itt történt volna ilyesmi!

Gondolom, erre mindketten azt felelnék, hogy akkoriban ez volt a szokás a kerékpár-

sportban. De hát éppen erről lenne szó: hogy az ember akkor se vegyen részt tisztességtelen dologban, ha az amúgy szokás.

Erich Kästner *Fabian. Egy moralista regénye* című, 1931-ben megjelent könyvében egy férfiről ír, aki nem sokkal a nácik hatalomra kerülése előtt azért küzd, hogy tisztességesen élhessen, igen, szemlélődéssel tölti az idejét, mint mondja, „kíváncsian figyelem, hogy van-e tehetsége a világnak a tisztességhez”.* Nem adja meg magát a korszak életét meghatározó pénzéhségnek, alkoholnak, szexmániának; noha imádott anyja azt szeretné, ő nem akar a társadalom, „e kft.” hasznos tagjává válni, nem is tudott volna, ennyire még nem harcképtelen, elajándékozta még megmaradt kevéske pénzét; megvet mindenkit, aki ostobán aláveti magát a politikai korszellemnek; elhagyja a nőt, akit szeret, és aki szereti őt, mert a nő azért, hogy sikeres színésznő lehessen, lefekszik egy filmproducerrel. Fabian valami mást keres, és a végén beugrik a folyóba, hogy kimentsen egy kisfiút, aki

* Lendvay Katalin fordítása

beleesett – és belefut, mert nem tud úszni. A kisfiú viszont bőgve kievickél a porra.

Mint látjuk, a tisztesség az egyes emberen is múlik, olyan kérdésekről van szó, amelyeket mindenkinek fel kell tennie magának – meg arról is, hogy néha szembe kell fordulni, szembe kell szállni valamivel, valami atavisztikussal. Azzal, amit mindenki tesz, mégpedig gondolkodás nélkül, automatikusan, úgyszólván a saját genetikai programja szerint. Vajon amikor a tisztességgel foglalkozunk, nem a civilizáció folyamatával foglalkozunk-e?

Akkor tehát tisztességtelen – hogy visszatérjünk az eredeti kérdéshez –, ha nem követve barátom példáját egyszerűen azt a sört iszom, amelyik ízlik, és nem kérdezem, honnan származik? (Nem, szerintem nem tisztességtelen.) Kinek van kedve, ideje, és egyáltalán lehetősége, hogy mielőtt rendel egy italt, mindig utánanézzon az interneten, hogy az morálisan vállalható-e? (Nekem nincs.) És nem tudok minden alpesi völgy minden problémájával foglalkozni, végső soron valójában meg sem tudom ítélni, milyen a környezetpolitikai helyzet ott, ahol

ezt a sört főzik, ebben inkább az ott élők az illetékesek. Ha jobban belegondolok: mikor is jártam ott utoljára? (Legalább tizenöt éve.) Nem lenne akkor logikus, hogy a kocsmáros által felkínált többi sört is ellenőrizsem, nincs-e valami az élvezetük ellen szóló tényállás? (Dehogynem, csak éppen nem teszem meg.)

Ezen a ponton belekezdhetnék a következtelenség és a slamposság dicséretébe is, beszélhetnék arról, hogy senkinek sem jó, ha az életet csak a jó és a rossz kritériumai szerint ítéli meg, ha erkölcsi szempontból mindig és mindent nagyító alá vesz: az senkinek sem jó.

De erre még visszatérünk.

Egyelőre csak azt akartam mondani, hogy ha megpróbálunk tisztességesen élni – már ha valóban komolyan gondoljuk –, beleveszhetünk a részletekbe. Ha már ennél a témánál tartunk, egyáltalán hogyan kellene beszélnünk némely bonyolult dologról ebben a mai világban, amikor a valójában szövevényes kérdésekre látszólag egyszerű válaszok áradatával szembesülünk, amikor az elgondolkodtató kérdésekre lapos közhelycunamikkal válaszolnak, amikor a minden bonyolult dolgot

felégetni vágyó tüzes indulatokkal és dühökkel szembesülünk?

Hogy mire gondolok, amikor barátom viselkedését tisztességesnek nevezem? Odafigyel arra, hogy egyéni viselkedése mit jelent a világ számára. Már önmagában ezt a *tudatos odafigyelést* is tisztességesnek tartom.

De vissza a fogalmi asszociációkhoz. Legtöbbünk a tisztességgel önkéntelenül is elsősorban mindenféle hétköznapi dolgot hoz kapcsolatba, egyszerű viselkedési szabályokat, jó modort: nem szűrcsöljük a levest, a nők előtt kinyitjuk az ajtót – csupa olyan dolog, amiben nincs semmi rossz, épp ellenkezőleg, épp ellenkezőleg. Ebben az összefüggésben előbb-utóbb felbukkan Knigge neve, és ekkor tényleg eltávolodunk a lényegtől, és végérvényesen kikötünk a késnél, villánál és szalvétánál, kézfogásnál, kézcsóknál és a nyakkendő megkötésében nyújtott segítségnél.

Pedig itt most nem ez a kérdés, már Adolph von Knigge bárónál sem csak ez volt a kérdés, épp erről van szó. Könyvének, amelynek első kiadása 1788-ban jelent meg (aztán újra meg újra átírta, átdolgozta, már-már eltorzította),

ezt a címet adta: Az *emberekkel való bánásmódról* (Über den Umgang mit Menschen). És pontosan erről is szól.

Kniggenek az emberfők pallérozása volt a célja, könyvét abban a korban írta, amikor a polgárság új, társadalmilag mértékadó réteggént lépett fel az arisztokráciával szemben. „A polgárok erkölcsi tökéletesítésével példás emberré válásukat kívánta elősegíteni”, írja róla a germanista Gert Ueding. Célja „az egyén jobbítása és nemesbítése” volt. Szót emelt a merevség és durvaság, „az ostobaság és félénkség”, valamint a gazdag polgárok „közönséges fennhéjázása” ellen, helyette a műveltség, az ékesszólás, az egymással szemben tanúsított fesztelenség, az élénk társalgás, igen, a könnyedség, kecs és báj mellett tört lándzsát. Knigge arisztokrata volt, aki átpártolt a polgársághoz, és miközben őszintén magasztalta az otthon, a család örömeit, szóval a *polgári* boldogságot, így Ueding, aközben ő maga tette le az alapokat ahhoz, hogy művét viselkedési sorvezetőre szűkítve értelmezzék.

Pedig nem az volt.

„Ha nem akarjuk, hogy az egymással való bánásmód szabályai a konvencionális udvarias-

ság, ne adj' isten, egy veszélyes politika pusztá előírásaira szorítkozzanak – írta ő maga –, akkor e szabályoknak azokról a kötelességekről szóló tanításokon kell alapulniuk, amelyekkel mindenféle embernek tartozunk. Vagyis: olyan rendszerre kell épülniük, melynek alappillére az erkölcs és a világbölcsesség.”

Erkölcs és mindenekelőtt: világbölcsesség – hát nem gyönyörű?

De igen, az, és legalább ugyanennyire fontos a kötelességek említése, amelyekkel „mindenféle embernek tartozunk”, amivel máris a lényegre tapintottunk: olyan tisztesség, amelyről azt gondoljuk, hogy csak bizonyos embereknek jár, nem létezik.

Könyvében az a legfontosabb, hogy Knigge nem a hagyományos előírásokból merítette életvezetési eszményeit, hanem az ember megfigyeléséből és megértéséből.

„Amennyiben a velük való érintkezésben hatni akarunk az emberekre, a természetüket kell tanulmányoznunk”, írta.

E férfiú olyannak látta az embert, amilyen mindig is volt, és abban akart neki segíteni, hogy a legjobbat hozza ki magából.

Ha tisztességről beszélünk, akkor tehát mindenekelőtt az ember valamiféle köznap erkölcsi eszményére gondolunk. Ha lehántjuk a rá-rakódott értelmezésrétegeket, egy szó marad, amellyel mindenki tud kezdeni valamit – és egyedül ennek van talán némi jelentősége.

„Nehéz elképzelni olyan kultúrát, amely lemond a tisztességről, de nem szükséges, hogy ez a tisztesség mindegyikben egyforma legyen”, írja Karl-Heinz Göttert germanista a *Korok és erkölcsök. A tisztesség története* (Zeiten und Sitten. Eine Geschichte des Anstands) című könyvében. Definíciójában Cicero például a sértésről való lemondást nevezte meg legfontosabb jellemzőként. Cicero szerint, így Göttert, mindenki „elvárja, hogy ne érhesse sérelem. Ahogy a jog azon őrökdi, hogy másoknak ne okozhassunk sérelmet késsel, úgy a tisztesség azon, hogy mondjunk le a szavakkal történő sértésről.”

A kérdés az, hogy ezt ma is így látjuk-e.

Göttert felidézi a *Jyllands-Posten* című dán lapban 2005-ben megjelent, a muszlimok által sérelmesnek érzett Mohamed-karikatúrákat,

amelyek miatt a radikálisok véres bosszút esküdtek. Ezzel szemben mi a rajzokban a sérelem árán is megengedhető, az igazság feltárását szolgáló véleménynyilvánítást látnánk. A sérelem, így Göttert, „ebből a szempontból kultúrafüggő érték”.

A tisztesség, folytatja, „végső soron azzal a kérdéssel függ össze, hogy egy társadalom hogyan oldja meg legfontosabb problémáját: az erőszakról való lemondást”. Arról van szó, hogy képesek vagyunk-e más szemével látni saját cselekedeteinket, képesek vagyunk-e együttérzésre, együttműködésre. De a jog és az erkölcs területétől eltérően a tisztesség fogalmát nem lehet egyetemessé tenni, koroktól és társadalmaktól függetlenül, mert az nyilvánvalóan inkább korfüggő. A gyilkosság minden társadalomban, minden korban tilos, a sérelemre ugyanez nem áll. Mert ha a sértést az immunizálás lehetőségeként használják a bírálókat ellen, akkor egy szabad társadalomban nyilvánvalóan más a szerepe, mint Cicero korában volt; nálunk lehetségesnek kell lennie, hogy egy vallást bíráljunk, még akkor is, ha az sért valakit.

De a karikatúrák esetében a probléma inkább az volt, hogy olyan emberek, akik még csak nem is ismerték ezeket a képeket, halállal fenyegették meg a rajzolókat. Itt már nem sérelemről van szó, hanem arról, hogy hogyan kezeljük a sérelmet, nem? Hogy az ember nem öli meg azokat, akik megsértették.

A tisztesség ugyanis se nem jog, se nem erkölcs, szögezi le Göttert. Ez a gondolat segíthet továbblépnünk: a tisztesség inkább „a divathoz hasonlít, amely a (szükséges) öltözködés problémáját mind újabb ötletekkel oldja meg”. A kérdés tehát az lenne, hogy napjainkban mit tartunk fontosnak. Milyen ötleteink vannak hozzá. Manapság mi jut eszünkbe róla.

Jóllehet, ezzel kapcsolatban azért volnának kételyeim: divat? Nem túlságosan tetszőleges ez? Lehetséges, hogy minden korszaknak újra meg kell találnia a maga tisztességfogalmát. De nem úgy van, hogy létezik egy sor olyan dolog, ami egyetemes, örök érvényű, és a civilizált társadalom minden formájában nélkülözhetetlen?

Dieter Thomä filozófus egy dolgozatában Immanuel Kant e témába vágó nézeteit vizsgálja. Kant

– írja Thomä – königsbergi előadásában eleinte sokkal kritikusabban viszonyult a tisztességhez, mint később, kezdetben csupán a felszínes szabályokhoz való alkalmazkodásnak tartotta, közönséges konformizmusnak. Ez valóban elterjedt felfogás: az ember belső morális meggyőződés nélkül, csupán a látszat fenntartásáért elfogadja a hagyományos magatartási szabályokat.

Ezt a felfogást ma is ismerjük, hiszen a tisztesség, ha úgy vesszük, afféle szociális kenőanyag, amely bármelyik társadalmat működésben tartja. Voltak korok, amikor a homoszexualitás tisztességtelennek számított (ma is előfordul), meg olyanok is, így Thomä, „amikor azt tartották tisztességtelennek, ha valaki kálap nélkül ment ki az utcára, az viszont tisztességesnek számított, aki rendszeresen veréssel fegyelmezte a gyerekeit”. Szélsőséges esetben így az az SS-tag is tisztességesnek tarthatja magát, aki zsidókat gyilkolt ugyan, de személyesen nem gazdagodott a vagyonukból.

Láthatjuk: „Sok minden, ami tisztességnek látszik, hajlamos bizonytalanságot, homályt teremteni: valamilyen viselkedésre rásütik, hogy így illik.” (Thomä)

Később aztán Kant olyan példákat hozott a tisztességre, amelyeknek saját erkölcsi tartalmuk van: a kedvességet, nyíltságot, barátságosságot, udvariasságot, közlékenységet. „Ezek mind – írja Thomä – nem csupán a jogszerű magatartást szabályozzák, hanem az emberek kellemes együttélését is jellemzik.” Azonban ezek egyike sem leplezheti el az embertelenséget. Ezzel eljutott egy másik felfogáshoz, amelyben nem annyira egy bizonyos társadalmi csoporthoz tartozás és formális szabályok a mérvadók, hanem az egyszerű emberségeség, a „más emberek sorsa iránti együttérzés” (Kant).

Pontosan ez az a mozzanat, amelyre a könyvünk elején idézett olvasó gondolt, amikor a „puha értékekről” írt. Mert napjainkban, írja Thomä, egyfelől van egy teljes mértékben jogkövető, és „morálisan is ambiciózus társadalmi rendünk”, másfelől ott vannak cselekedeteikkel az egyének, akiket nem ez a rend érdekel, hanem hogy maximálisan kihasználhassák személyes játékterüket és megvédjék saját szabadságukat. Egy modern társadalomban a kohézió éppen azon áll vagy bukik, ami a kettő között

van, „azon a köztes, homályos zónán, amelyben az egyének egyezkednek, kapcsolatba lépnek, összenőnek egymással”.

Elmondhatjuk, hogy éppen ez az a terület, ahol a mi felfogásunk szerint értelmezett tisztesség uralkodik.

Ha azonban elfordulás helyett odafordulásról, elutasítás helyett együttérzésről beszélünk, természetesen az emberi együttélés alapjairól is szó van. Vajon nem ez volt fontos Kniggének? És nem pontosan erről beszélt Erich Kästner és Hans Fallada is a harmincas években, amikor a gazemberek a hatalomba masíroztak? Erről az alapvető tudásról, arról, hogy mit teszünk, és mit nem teszünk másokkal? Vajon nem az egyes ember személyes becsületfogalmát járták körül?

Fallada *Mi lesz veled, emberke?* című, híres regényében egy kereskedősegéd, Johannes Pinneberg és felesége, Emma életét írja le a weimari köztársaság idején, amelyet nélkülözés és politikai radikalizmus jellemezett, és amely végül a náciizmusba torkollott. A sors hívásaival szemben – amit például Pinneberg

elbocsátása jelent – a házaspár életében az egyetlen biztos pont a privát boldogság, a szerelmük és a tisztesség fogalma, amelyet Fallada Emma nevében így fogalmaz meg: „van néhány egyszerű elgondolása az életről”, hogy tudniillik „a legtöbb ember csak azért rossz, mert rosszá tették, hogy senkit nem szabad elítélni, mert nem tudjuk, mi hogyan cselekedtünk volna a helyükben, hogy a nagyok mindig azt gondolják, hogy a kicsik nem úgy éreznek, mint ők – ilyenek motoszkálnak a fejében, nem találta ki ezeket, csak benne élnek”.*

Másutt, egy másik regényében (a *Halálodra magad maradsz* címűben) Reichhardt, a muzsikusz megerősíti a regény hőseit, Otto Quangeltnél abban, hogy érdemes ellenállni a náciizmusnak, „hogy halálunkig tisztességes embernek éreztessük magunkat”.

Így tesz hitet Fallada a tisztesség mint olyan értékkánon mellett, amelyet abban a korban, amelyben élni kényszerült, a magáénak vallott. „Amire szükségünk van, és amihez el kell jutnunk – írta 1932-ben –, az a »tisztességesek«

* dr. Braun Soma fordítása

pártok és eszmék fölötti országos frontja, az emberségesen gondolkodó emberek frontja.” És mivel Fallada nagy tisztelője volt Erich Kästnernek, 1931-ben a *Fabian* alapján megfogalmazta a tisztesség valamiféle kiáltványát:

„Tegyetek, amit akartok – így kezdődik –, mi nem mondunk le a tisztességről. Tegyetek, amit tudtok, mi a feketét akkor is feketének, a milliomost pedig gazembernek fogjuk nevezni. Vadásszatok, sok sikert – mi ezt csak normál üzemmódnak és kudarcnak fogjuk nevezni. Vonjatok be minket a disznóságaitokba – megtehetitek, de halálunkra magunk maradunk, egy szál magunkban, nélkülületek, például amikor megmentünk egy gyereket; mi, Kästner Fabianjai tiltakozunk, ma, holnap, örökké. A régi nóta, az elején, a végén, és a közepén. Kästner, az ember alapakkordja: Legyetek tisztességesek! Ne hagyjátok magatokat elbolondítani! Maradjatok tisztességesek!”

Így hangzik, ha olyan emberek beszélnek, akik a tisztességről vallott felfogásukkal egzisztenciális kockázatot vállaltak az életükben, amit a többségünk nem élt át, és remélhetőleg nem is fog átélni.

És magánál Kästnernél is így hangzik 1929-ben írott, *Óvás öngyilkosságtól* című versében:

Nem hitted, valahogy
az embert jóvá tehetnéd?
Holnap ezt már kinevetnéd.
Pedig megjavíthatod.

A gonoszok, ők a többek,
korlátoltak és erősek.
Mégse add a sértődöttet.
Élj azért, hogy bosszantsd őket.*

Ez volt Kästner hitvallása: nem főbe lőni magát, nem elmenni, nem kilépni, maradni akkor is, ha nehéz! Kockáztatni. Tisztességesnek maradni.

Nem azt mondtuk Kniggéről, hogy segíteni szeretett volna a legjobbat kihozni az emberről? Fallada szerint Kästner azt mondta: az ember nem jó. De jobbá lehet tenni, „jobbá, az megoldható”.

* Vas István fordítása

Regényének hőse, Fabian kijelentette: „Várom, hogy győzzön a tisztesség, annak majd rendelkezésére bocsátom magam. De úgy várok erre, mint hitetlen a csodára.”* De vajon Fabian azáltal, hogy elvei szerint élt és halt meg, nem járult hozzá, hogy a tisztesség mégiscsak diadalmaskodott, csak sajnos jóval később?

És most adódik a kérdés: mindennapi csetléseinkben-botlásainkban és abban a politikai helyzetben, amelyben vagyunk – vagyis a populisták és a demokrácia ellenségei által teremtetten, rég nem látott mértékű kihívásban –, nem hiányzik nekünk valami kis pátoz, valami világosan megfogalmazott vízió, hogy *milyenek* legyünk, *hogyan* viselkedjünk másokkal az életben?

Nem hiányzik már régóta?

Sok tekintetben elvesztettük az érzékünket az iránt, mit jelent társadalomban élni, összetartozni, vitatkozni, sokszor már nincs eszményképünk, nem tudjuk, mit jelent polgárnak

* Lendvay Katalin fordítása

lenni, hajszol bennünket a technikai fejlődés, az állandó önkifejezési kényszer, a homályos féltelmeink, amelyeket egyfelől be sem vallunk magunknak, másfelől belelovaljuk magunkat, hisztériázunk, amikor józannak kellene lennünk, figyelmetlenek vagyunk, amikor ébernek kellene lennünk.

– Nem túlzás? – kérdezi a barátom. – Olyan sok nagyon tisztességes embert ismerek. Jó néhányat ismerek, akiket szintén taszít, amiről beszélsz. A Facebook-csoportokban sokasodnak az akciók az interneten terjedő gyűlölet ellen. És gondolj arra a több mint 400 000 emberre, akik 1992-ben Münchenben gyertyás felvonulást tartottak az idegengyűlölet és a jobboldali radikalizmus ellen! És arra a hihetetlenül sok emberre, aki önkéntesként dolgozik ebben a szellemben.

– Ezt nem is vitatom. De azt is el kell ismerni, hogy változnak a dolgok, nem? És, mint mondtam, egyelőre mindez csak valami rossz előérzet. Mondjuk úgy, hogy:

valamiféle kellemetlen érzés a társadalmunk fejlődése láttán.

Miből ered?

Mitől van?

Nem lenne legfőbb ideje elgondolkodnunk azon, hogyan érintkezünk egymással a nyilvánosságban? Mert hiszen itt erről is szó van, a hangnembről, a hangerőről, a szóhasználatról, amikor egymással beszélünk. Arról, hogy hogyan vitatkozunk.

– Tegnap egy vendéglőben ültem a családommal – mondom a barátomnak –, bent a városban, már későre járt. A szomszéd asztalnál egy nő ült egy kisgyerekekkel, nem rendelt semmit, szemlátomást várt valakit, és amikor már hosszabb ideje várt, megjelent egy férfi, aki nyilvánvalóan a férje és a gyerek apja volt. Leült hozzájuk, nem beszéltek túl sokat, az étlapot tanulmányozták, rendelték, a nő és a gyerek folyton a férfira nézett. De ő először elővette az okostelefonját, aztán

a tabletjét, keresett valamit, nyomogatta, pötyögött rajta, aztán mind a két szerkentyűt letette maga elé, mégpedig maga és a nő meg a gyerek közé. Néha váltott velük pár szót, de többnyire az eszközöket bámulta.

– Ilyet gyakran látni – mondja a barátom.

– Igen, persze – felelem. – És tudod, semmi kedvem belekezdeni a szokásos panaszáradatba a kommunikáció és az illem hanyatlásáról. Annyi jót köszönhetünk ezeknek az eszközöknek és az internetnek, korábban elképzelhetetlen mértékben hozzáférünk a tudáshoz, megismerjük a világot. És olyan egyszerűen tudom tartani a kapcsolatot távol élő gyerekeimmel.

– De? – kérdezi a barátom.

– De ez a kép arról a férfiről és a családjáról mégis iszonyúan nyomasztóan hatott rám.

– Talán fontos mailt vagy telefonhívást várt a tengerentúlról? – veti fel a barátom. – Talán nem akart az irodájában gubbasztani, inkább a családjával üldögélt, és a mobil meg a tablet jóvoltából meg is tehetette, hogy együtt van velük a vendéglőben.

– Másfelől viszont nem volt velük – felelem.

– Ilyet az elektronikus kütyük nélkül is gyakran látni – mondja a barátom. – Hogy házaspárok némán ülnek egymással szemben, gondolataik ki tudja, merre járnak, de biztosan nem az asztalnál, ahol ülnek. Rajtuk még akár segíthetne is egy okostelefon. Akkor találnának valamit az interneten, amiről beszélgethetnének.

– Lehet – felelem. – Lépten-nyomon látni viszont a kisbabájukat sétáltató anyukákat, akik, miközben gyermekük a tekintetüket keresi, végig az okostelefonjukra merednek. Azt hiszem, nem kell ahhoz a technika ellenségének lenni, hogy ezt furcsálljuk. Annyi fiataalt látni, akik nem egymással beszélgetnek, hanem a kijelzőt bámulják. Az ember olykor magát is rajtakapja, hogy a családi vacsora közben a telefonjáért nyúl és... Csak gyorsan megnézem, hogy áll a meccs. És már ott sincs, gondolatban máshol jár, és egyedül van.

– Éppen hogy nem egyedül, csak olyan valakivel kommunikál, aki nincs jelen.

– Lehet – felelem. – De az emberek sokszor amúgy is csak félig vannak ott, ahol vannak, a másik felük egészen más szférákban jár. A közösségi médiában éppen az a különös, hogy csak részben közösségi. Másrészt viszont mélységesen közösségellenes. Elkülönít minket egymástól, és közös magányra kárhoztat. Ha van itt valami megértenivaló, akkor a következő: ez az egész nagyon ellentmondásos és bonyolult, és körünk emberének alighanem egyik legfontosabb képessége abban áll, hogy elfogadja és elviseli az ellentmondást és a bonyolultságot.

– Igen – mondja a barátom, és mosolyogva nézi, ahogy felvillanó mobilomra pillantok, aztán zsebre teszem.

Kisfiú koromban volt egy bácsikám, aki egy gyárban dolgozott. Amikor meglátogattuk, vagy ő jött el hozzánk, gyakran hallottam, hogy a főnökeit szidja. Szakképzett szerszámkészítő volt, és egy számológépeket gyártó cégnél dolgozott, amelyik már akkor folyton bajban volt – hogy pontosan miért, azt persze gyerekefjével nem

tudtam. De a bácsikám megállás nélkül szidta ezeket. Ezeknek a főnököket nevezte, azokat, akik fönt voltak, és meghatározták a lent lévők életét, mindenbe beleszóltak, és a bácsikámnak nem tetsző döntéseket hoztak.

A bácsikám a szakszervezet tagja volt, amit meglehetősen fontosnak tartott. Vasárnaponként, amikor összejött a család, a többi nagybácsihoz hasonlóan öltönyt viselt mellénnyel, s az öltönyén az IG Metall jelvényét. Büszkén viselte, mert nagyon öntudatos volt, ha a munkájáról volt szó. A szakszervezetben lenni azt jelentette, hogy nem tehetetlen az ember. A szakszervezeteknek beleszólásuk volt a dolgokba, sztrájkokat szerveztek, ők képezték az azokban az években kormányzó SPD tömegbázisát. Aki tehát szakszervezeti tag volt, az kisember létére sem volt kiszolgáltatott. Nem volt egyedül, egy nagy szervezethez tartozott, ami büszkeséggel töltötte el, és tiszteletet vívott ki a kisembereknek a világban.

A bácsikám már nem él. A cég, ahol dolgozott, már nem létezik, mert természetesen számológépek sincsenek már, mint ahogy írógépet sem gyártanak többé.

Amikor a hetvenes években elkezdtem tanulni az újságírószakmát, az első beszerzésem egy mechanikus írógép volt. Később, a nyolcvanas években már villanyírógépek voltak a szerkesztőségben. Léteztek olyan szakmák, mint a gép-szedő, amiket szinte csak férfiak gyakoroltak, hatalmas gépekkel ők öntötték ólomba a cikkeinket, voltak emberek (elfelejtettem, hogy hívták a szakmájukat), akik a szerkesztőségbe érkező fényképekről fémmatricákat állítottak elő, amelyekből aztán nyomóformák készültek, voltak tördelők, akik az ólomsorokból és a matricákból nagy, súlyos nyomóformákat készítettek, voltak gyorsírók, akik, ha éppen úton voltunk, lejegyezték telefonon lediktált cikkeinket, voltak nők a telexgépeknél, akik más cikkeket küldtek szerteszét. E foglalkozások némelyike elég régi volt. Az SPD nem egy politikusa szakképzett szedőként kezdte (és ma is az), Paul Löbe és Philipp Scheidemann a háború előtt, Björn Engholm és Rudolf Dreßler a háború után.

Ezek a szakmák ma már gyakorlatilag nem léteznek. A digitalizáció fölöslegessé tette, a számítógép kiszorította őket. A történelem

egyik nagy technikai forradalmának voltunk tanúi, és ez a forradalom fenekestül felforgatta az életünket, még ma is azt teszi. Tempója olyan mértékben fokozódik, amelyet nem is olyan régen még el sem tudtunk volna képzelni. Aki a múlt század elején kéziszedő lett, joggal feltételezhette, hogy szakmája még élete végén is létezni fog. Manapság ugyan melyik szakmáról mondhatjuk el ugyanezt?

Az állandó bizonytalanság korszakában élünk, minden vonatkozásban. Mindenkinél számolnia kell azzal, hogy élete során többször is kénytelen lesz szakmát váltani, változtatni, módosítani. Egyáltalán, napjainkban a munka állandó tanulást jelent. Minden egyes embernek alapjaiban változott meg az élete, ma már azt sem tudjuk, hogy tíz év múlva magunk fogjuk-e vezetni az autónkat, és ez az autó hogyan fog kinézni. Sokan közülünk az interneten ismerkednek meg életük párjával. Néhány országban küszöbön áll a készpénz megszüntetése. A gyárakban több robot dolgozik, mint ember.

És mindez még csak a kezdete egy folyamatnak.

Mi lesz – csak úgy fölmerül a kérdés – a nem túl távoli jövőben a több százezer kamionsofőrrel, ha a kamionoknak már nem lesz szükségük sofőrre, mert önvezető lesznek, számítógép vezérli majd az automata kamionkonvojokat?

Lehetséges, hogy mindaz, amit átélünk, még mindig csak a kezdet? Eddig a globalizáció csak a gyártási folyamatok egyike volt: a korábban nálunk előállított termékeket egyszer csak más országokban kezdték gyártani, olcsóbban, aztán ideszállították hozzánk. De az új kábeltechnikák jóvoltából hamarosan elkepesztő, ma még úgyszólván elképzelhetetlen adatmennyiséget fognak szállítani a világ körül. Ez azt jelenti, hogy már nemcsak a termelési folyamatokat érinti a globalizáció, hanem a szolgáltató szakmákat is, például az ügyvédekét, orvosokét.

Hogyan lehetnek így büszkéek az emberek a munkájukra? Mi lesz a hivatásuknak járó tisztelettel? Ma mihez kezdene a bácsikám?

Ebből sok minden nem azért történik, mert így döntöttünk, hanem úgy következik be, mint

a természeti katasztrófák, amelyeket sokszor névtelen, arctalan konszernek idéznek elő, mint az Amazon, a Google, a Facebook. A változások a nyakunkba szakadtak, még mindig a nyakunkba szakadnak, és még sokáig a nyakunkba fognak szakadni. Lényegében tehetetlenül nézzük, és próbálunk lépést tartani velük, amennyire tudunk.

Ezért lehet lelkesedni, sokan meg is teszik. Rengeteg új lehetőség nyílik. Rengeteg régi kerítés, fal, határ leomlik.

Látszólag éppen olyan korban élünk tehát, amely direkt a változást, nyíltságot, bizonytalanságot kedvelő embereknek kedvez. De az emberben nemcsak a szabadság és az újrakezdés vágya munkál, hanem van benne egy alapvető igény a megbízhatóságra, a tervezhetőségre és az áttekinthető életviszonyokra, a biztonságra is. Olcsó megoldás lenne sokakhoz hasonlóan lenézni azokat, akikben ez az igény erősebben van jelen, mint másokban, vagy akiket egészen másként érint ez a viharos sebességű változás. És mellettük – a bácsikámtól eltérően – nem áll ott a szakszervezet, amely segítene rajtuk. Hanem egyik pillanatról

a másokra kénytelenek szembenézni a kérdéssel, miért nincs már rájuk szükség, miért nem jár legalább egy kis tisztelet azért, amit csinálnak, vagyis már nem csinálhatnak.

– Miért akarsz megírni azt a könyvet, amelyiken éppen dolgozol? – kérdezi a barátom.

– Meg akarsz magyarázni valamit? Kinek?

– Saját magamnak szeretnék megmagyarázni valamit – felelem.

– Mit?

– Szeretném megérteni, mostanában miért siklik folyton félre, ahogy egymással érintkezünk, miért állunk szemben egymással olyan ellenségesen, miért van az, hogy sok minden, amit eddig biztosnak hittünk, olyan bizonytalan lett. Egyébként éppen Yuval Harari jeruzsálemi történészprofesszor *Sapiens* – Az emberiség rövid története című könyvét olvasom. Harari azt írja, csak akkor érthetjük meg a saját természetünket és lelkünket, ha megértjük, hogy őseink több százezer éven át vadásztak és gyűjtögettek – és ez az az időszak, amelyik mind

a mai napig meghatároz bennünket. Az utána földművesként és pásztorként eltöltött tízezer, és a munkásként és alkalmazottként eltöltött kétszáz év csak egy szempillantás ehhez az ösztöneinket meghatározó, hosszú korszakhoz képest, és tudat alatt mind a mai napig abban élünk.

– Vagyis még mindig kőkorszaki emberek vagyunk?

– Mindenesetre az agyunk úgy van programozva, a problémáink pedig abból adódnak, hogy ez a programozás összeütközésbe került a nagyvárosi elidegenedéssel, a repülőgépekkel, telefonokkal, számítógépekkel. Harmincezer évvel ezelőtt egy vadászó-gyűjtőgető horda kénytelen volt gyorsan teletömni a hasát érett fügével a fáról, mert felbukkant egy páviáncsorda és elkergette őket, hogy ő falhasson. Még most is attól félünk, hogy jönnek a páviánok, és mindent elvesznek tőlünk.

– A páviánok esznek füget?

– Úgy tűnik. Ha ugyan találják.

– De itt most nem a táplálék a tét.

– Nem. Ez csak arra volt példa, hogy milyen tartósan bevésődött. Meg aztán úgy

volt, hogy az ősember társadalmi ösztönei kis csoportokra voltak szabva – és így a mieink is. Szervezőképességünk felső határa mind a mai napig 150 emberre terjed ki, több emberrel nem tudunk szoros kapcsolatot ápolni. E fölött a szám fölött törvényekre, rangfokozatokra, titulusokra van szükségünk.

– Az az érzésem – mondja a barátom –, hogy az emberek újra és újra megpróbálják létrehozni ezeket a kis csoportokat. Abban találják meg az identitásukat és a biztonságot, hogy másokat kirekesztenek.

– Alighanem így van. Ugyanakkor képesek vagyunk nagyon is erős társadalmi kapcsolatokat létesíteni, erre rá is kényszerültünk. Az ember, amikor világra jön, minden állatfajnál gyámoltalanabb – születését tulajdonképpen koraszüléshez lehetne hasonlítani. Ahhoz, hogy ezeket a gyerekeket felneveljék, más emberekre van szükség, egyedül nem megy. Egy kisgyerekes anya nem képes egyedül előteremteni a táplálékot és védekezni. Az evolúció tehát azoknak kedvezett, akik jól össze tudtak fogni másokkal.

– Ezt Harari írja?

– Ahogy mondd. Egyébként azt is nála olvastam, hogy abban az időben egy átlagember sokszor hónapokon át nem találkozott idegennel. Csak olyan emberekkel, akiket ismert, egész élete során legfeljebb néhány száz mással. És minden idegen potenciális veszélyt jelentett.

– Ezek szerint az idegenellenesség genetikai okokra vezethető vissza?

– Talán igen, és ezzel magyarázható is. De manapság azért hozzá lehet jutni más információkhoz is, amelyek kordában tarthatnának egy efféle ösztönkésztetést, és itt most éppen erről van szó.

– Miféle információkra gondolsz?

– Tudom is én, újságokra, tévére, az internetre. Értelmes lények vagyunk. És van bennünk valami olyasmi is, mint a tisztesség.

2017. február 13-án, 72 évvel a bombázások megkezdése után, melyek során néhány nap leforgása alatt Drezda belvárosát szinte a földdel

tették egyenlővé, a városban jártam. Ezúttal is sok ezer polgár emlékezett élőlánccal. Egy héttel korábban *Monument* címmel nyitották meg egy drezdai nő és egy szíriai férfi művész fiának, Manaf Halbouninak az installációját, amelyet két hónapig terveztek kiállítani: a Neumarkton, a Frauenkirche előtt három kiszuperált autóbusz ágaskodott orral fölfelé, ami asszociáció egy idevágó, korábban a szíriai polgárháború humanitárius katasztrófáját jelképező és a világot bejárt képre. Aleppóban ugyanígy állítottak fel három roncsbuszt – fedezékül az orvlövészek ellen. Halbouni emlékeztetőnek szánta installációját a békére, „amelyben mi, drezdaiak élünk”. De Hilbertet, a drezdai polgármestert egy kisebb, ám annál hangosabb tömeg kíméletlenül kifütyülte, így Halbouni műve egyszersmind a békétlenségre is emlékeztetett, amelyben Drezda él.

Néhány nappal később rászántam egy órát, hogy Halbouni Facebook-oldalán elolvassam erről a kommenteket, köztük ezeket a megnyilvánulásokat, amelyeket mindenféle emberek vágtak a művész és a közösségben jelen lévő más kortársak fejéhez:

– Ezt klasszul megcsináltad, te semmirekellő.
Te idióta, te tapintatlan szarkupac.

- te szálnalmas barom
- terroristák támogatója – fattyú – beteg agyú – hazaáruló – nyomorult
- Csak egy szót érdemel tőlem, azt köpöm oda maga elé: #remigráció.
- Mit bosszantom magam egy ilyenrel, szar életed lehet, te tökfefj.
- rohadt muszlimok – seggnyaló – gyalázatos objektum
- Takarítsd el azt a szart, önjelölt művész-kém: Drezda tiszta marad.
- Tüntesd el a szemeted – dilettantisszimusz
- idióta banda – szar van az agyad helyén – undorító – tyúkeszű
- Ez itt Németország, nem Hülyefalva.
- Bőgni fogsz – megdöglesz!
- szélsőjobbos péniszfejfedő – fasiszta péniszfejfedő – jobber barom – náci pojáca – agyatlan seggarc – barom
- baller seggfejek – pedofilok – macidobálók
- Pofátlanság, hogy mit meg nem engednek maguknak a mi országunkban! Anélkül, hogy megkérdéznék a népet. Pofátlanság!

Sokáig lehetne folytatni, de egy óra alatt kikészültem, egyszerűen elviselhetetlen volt: ahogy az emberek rövid, vagy valamivel hosszabb megnyilvánulásokban üvöltöztek egymással, senkit a legkevésbé sem érdekelt a másik véleménye, eszmecserének nyoma se volt.

Csak a vegytiszta düh.

Másfelől viszont: meglep ez még valakit? Érdekel ez még valakit is komolyan?

Rég hozzászoktunk, Drezdában aztán különösen. Nincs még egy város Németországban, amelyik ennyire megosztott volna egyik és másik oldalra, meg egy harmadikra, amelyeknek nem hallatszik a hangja. És természetesen tanácstalan, mert egyszerűen nem tudja, mit tehetne.

– Sokakat érdekel – mondja a barátom. – Épp ez az: sokakat érdekel, sokakat aggaszt. Csak nem tudják, mit tegyenek.

– Ez igaz – mondom. – Az ember tehetetlenül, döbbenten és dühösen nézi. Ez igaz.

Néhány éve saját Facebook-oldalam van, egy szerzőnek jó lehetőség, hogy kapcsolatba lépjen az olvasóival. Felhívhatom a figyelmet új könyveimre és felolvasásaim időpontjára, legújabb cikkemre, reagálhatok az olvasók posztjaira, minden szép és jó.

Az emberek néha kommentelik is az írásaimat. Egyszer például jelentkezett egy úr, akitnek neve ismerősen csengett, no nem mintha személyesen ismerni véltem volna ilyen nevű embert, a történelemtényekből volt ismerős: egy 8. századi politikus és hadvezér nevén jelentkezett be, akit az arabok feletti győzelme tett híressé, és akit később a keresztény Nyugat megmentőjévé stilizáltak fel.

Egy kicsit elvitatkoztunk az egyik cikkemről, de egy idő múlva már nem válaszoltam, nem volt kedvem egy – bármilyen okból is – álnev mögé rejtő emberrel vitatkozni. Szerintem aki másokat kritizál, támad, aki részt vesz egy ország politikai vitáiban, annak nálunk nincs oka elrejtteni a nevét és az arcát. (Ennél már csak az nagyobb képtelenség, ha ugyanezek az emberek a névtelenség sánca mögül a burka betiltását követelik, de ezt csak úgy zárójelben jegyzem meg.)

A kitalált név mögé rejtőzés nyilvánvalóan arra csábítja az embereket, hogy olyasmint tegyenek, amit amúgy nem tennének meg, hogy másokat sértegessenek, rágalmazzanak, hogy megtagadjanak tőlük minden tiszteletet. (Most egyébként megint az általános jelenségről beszélek, nem arról az emberről, aki a Facebookon rövid ideig a vitapartnerem volt, ő nem volt ennyire rémes.) Bár időközben már rengeteg ember van, aki a saját nevén is így viselkedik, de ettől a dolog nem lesz jobb, épp ellenkezőleg, ez csak azt mutatja: mivel túl sokáig elfogadtuk és eltűrtük ezeket a sértéseket, rágalmatokat, fenyegetéseket, a sárdobálást, hozzászoktunk, az emberek mindezt már normálisnak tartják (és tulajdonképpen az is), egyszer csak azt is normálisnak tartják már, hogy nyílt sisakkal sértegetnek és rágalmaznak, fenyegetnek és sároznak be másokat.

Mindenesetre egyszerűen nem bírom felfogni, hogyan lehetséges, hogy Mark Zuckerberg, a Facebook alapítója és főreszvényese önmagát minduntalan nagy emberbarátként és egy jobb élet megálmodójaként ünnepeletti, miközben

saját cége szinte szemérmetlenül hagyja magát felhasználni, hogy kissé sarkosan fogalmazzak, együttélésünk alapjainak aláásására. A Facebook ugyanis világméretű vállalkozás, amely nagyon is tisztában van vele, milyen lehetőségek állnak rendelkezésére ahhoz, hogy adót spóroljon meg; ugyanakkor a reklámbevételek egyre nagyobb része, amiből korábban a komoly újságírást lehetett finanszírozni, ennél a cégnél köt ki; ugyanakkor az oldalain, például 2017-ben előben lehetett követni, ahogy Chicagóban négy fiatalember bántalmaz egy szellemi fogyatékos, egy Facebook-csoportban a felhasználók egy uppsalai nő megerőszakolását követhették, egy clevelandi férfi kipoztolta az általa elkövetett gyilkosságról készült videót.

És akkor most eltekintettünk az állatkínzásoktól, a terrorpropagandától, az antiszemita uszítástól és mit tudom én, még mitől.

Egy másik példa: csaknem minden német ismerte, legalábbis 2015-ben, azt a fényképet, amelyen Anasz Modamani szíriai menekült látható Angela Merkel szövetségi kancellárral, ahogy együtt pózolnak egy selfie-hez. Ezt

a fényképet a radikális uszítók minduntalan felhasználták a saját céljaikra. Összemontírozták terroristák fényképeivel, azt állították, hogy Modamani az egyik brüsszeli, az ansbachi, a berlini merénylő, hogy más menekültekkel együtt megpróbált felgyújtani egy hajléktalant.

Csupa hazugság.

A fotómontázsok azonban továbbra is ott maradtak a Facebookon, és a würzburgi tartományi bíróság elutasította az érintettek kérését, hogy gyorsított eljárásban ideiglenesen kötelezze a Facebookot a képek megkeresésére és törlésére, mégpedig magától, nem csak egy mindenkori panaszra. Mire Modamani lemondott minden további jogi lépésről. Miért? Az ügyvédje már korábban bejelentette, hogy nem hajlandó őt tovább képviselni, mert többször megfenyegették őt és családját. Maga Modamani utalt rá, hogy egy újabb vereségnek számára túl nagy a pénzügyi kockázata. (Pedig egy újabb perben valószínűleg jók lettek volna a kilátásai.) És azt mondta: – A németvizsgáimra szeretnék koncentrálni. Különben is, a per veszélyes lehet Szíriában és Németországban élő családtagjaimra nézve.

Nem vagyok jogász, jogi szempontból tehát nem tudom megítélni ezt a folyamatot. A technikához sem értek, tehát azt sem tudom, hogy a cég egyáltalán képes lenne-e megtalálni és eltávolítani a Facebookon lévő képeket; a Facebook ügyvédei azt mondják, nem megoldható. De számtalan ember jelezte, hogy a vállalkozás kifejlesztett például egy olyan algoritmust, amellyel a pornográf tartalmú fényképeket már a közzététel előtt megtalálják, ezért képek megakadályozni a feltöltésüket. Ehhez képest nem lehet nehéz megtalálni a nevezett, Anasz Modamaniról készült fotómontázsokat.

Egyébként sem a mi dolgunk kitalálni, hogyan lehetne eltüntetni azt a sok szemetet, amit a Facebook segítségével a világra zúdítanak. El kell tüntetni, ez olyan magától értetődő kellene hogy legyen, mint az, hogy természetesen annak kell eltüntetnie a mocskot, aki odahordta.

Egy biztos: minél többen lájkolják és kommentelik valamelyik ilyen képet, annál szélesebb körben terjed el, hiszen a Facebook ezen az elven működik: ami sokaknak tetszik, az továbbterjed, hogy még többen lájkolhassák, és még többen megosszák. A *Frankfurter All-*

gemeine Sonntagszeitung egyik vezércikkének két szerzője találó képet talált ki erre: „Képzeld el, hogy egy városban a Facebook hirdetőoszlopokat állítana fel, amelyekre minden magánszemély felragaszthatná az üzeneteit. Ha valami különösen durva üzenet kerülne fel, a Facebook az üzenettel együtt az oszlopot is megsokszorozná. Minél durvább lenne az üzenet, annál több ember állna meg előtte; és minél több hirdetőoszlop lenne, annál több ember jönne a városba.”

Mint említettem, sem jogász, sem szoftverfejlesztő mérnök nem vagyok. De úgy gondolom, hogy minden józanul gondolkodó embernek fel kell tennie magában a kérdést, vajon a cégnek miért nem iszonyú kínos legalább, hogy az oldalain így bánnak egy emberrel, miért nem követ el magától is mindent, hogy ennek elejét vegye, miért nem lép fel magától a végeláthatatlan szenny- és hazugságáradat ellen, amely nap mint nap megjelenik az oldalain. Miért nem arról szól Mark Zuckerberg legalább minden második beszéde, hogy szeretne ennek véget vetni, és hogy mit kíván tenni ennek érdekében.

A válasz valószínűleg az lenne, hogy üzleti érdekből nem teszi. Mert a Facebook minden felhasználója pénzt hoz a cég konyhájára, növeli annak értékét, és a reklámbevételek révén is bevételt jelent. A Facebook célja a szakadatlan növekedés, magához akarja láncolni az embereket, s közben egyre újabbakat megnyerni magának – és ez nem is olyan nehéz: közösségi lények vagyunk, szükségünk van az odafigyelésre és mások érdeklődésére, és a Facebook, a többi közösségi hálózathoz hasonlóan, ezt az igényt használja ki a maga javára, állandó versenyt szervez, ki tud több Like-ot, Tetszik-et begyűjteni a hozzászólásaival, és ez alól a konkurenciaharc alól csak nehezen tudjuk kivonni magunkat.

„Ezek az internetes felületek *performanszra*, egy szerep eljátszására készítetik a felhasználókat”, mondja Elizabeth Joh, a Kaliforniai Egyetem professzora, ami azt jelenti, hogy mindenki igyekszik pózolni, amennyire tud. Mivel a mások figyelme korlátozott, igyekeznie kell. „Az ember azon kapja magát, hogy szabályosan megrendezi az életét, a saját énjét alakító színészként lép fel, nehogy lemaradjon a lánkokért

folytatott versenyben – írta Jörg Häntzschel újságíró a *Süddeutsche Zeitung*ban. – Kosmetikázott önarcképek, selfie-k hírességekkel, akikkel az ember találkozott, vagy látványos helyekről, ahol járt – és ez csak a kezdet. A következő logikus lépés a saját készítésű pornóképecskék, az attrakciókat és gegeket bemutató videók.”

Vagy ez itt: a YouTube-on milliárdszám klikkelnek rá az úgynevezett *prank*-videókra, gyanútlan ismerősökkel vagy vadidegenekkel szemben elkövetett tréfákra, amelyek, mivel nagy a konkurencia, egyre durvábbak, egyre kevésbé tartják tiszteletben mások személyét és intim szféráját. Ezeket profi *pranksterek*, azaz tréfacsinálók követik el, hogy pénzt keressenek vele, de természetesen a fiatalok, sőt gyerekek is igyekeznek lépést tartani velük. A profiknál egy 2017-es film volt a csúcs, amelyben egy gyanútlan embernek eljátszották, hogy lemészárolják az unokatestvéreit és unokanővéreit. Michiganben pedig egy tizenegy éves fiú öngyilkos lett, mert a barátnője a közösségi hálón megtevesztően élethűen eljátszotta neki a saját öngyilkosságát.

Hová süllyedünk még?

És hogy visszatérjünk a Modamani-ügyre:

Miért tartott 2017-ig, hogy a német törvényhozás elkezdjen lépéseket tenni annak megakadályozására, ami Anasz Modamanival és sok más emberrel hasonlóképpen történt? Miért van az, hogy minden német újság a lapjain megjelenő minden olvasói levél tartalmáért felel jogilag, amennyiben azokban valótlan tényállítások jelennek meg, a Facebooknál azonban szó sincs semmi hasonlóról? Tulajdonképpen miért fogadjuk el szó nélkül, hogy közösségi mediális infrastruktúránk nagy része egy maximálisan arctalan és áttekinthetetlen cégbe van kiszervezve, melynek menedzsereit, struktúráit, folyamatait csak kevesen ismerik? Miért van az, hogy olyan sokat tudunk a Volkswagenről, a Siemensről és a bankjainkról, de szinte semmit nem tudunk a Facebookról?

Megőrültünk, hogy mindezt ilyen sokáig elfogadtuk?

És miért van az, hogy a Facebook csak ilyen későn kezdett próbálkozni azzal, hogy eltávolítsa az oldalairól a legdurvább mocskot, az élőben közvetített öngyilkosságot, az ember- és állatkínzást, és miért van az, hogy

ezt a feladatot még mindig rosszul fizetett, a munkájukkal járó szélsőséges lelki megterheléstől alig védett munkatársak látják el? Miért nem irányítanak át a szenny eltávolítására a saját oldalaikról egy kicsit abból az energiából, amellyel gyorsítják és optimalizálják a vállalat technikai fejlődését?

A válasz valószínűleg úgy hangzana, hogy a társadalmi és politikai nyomás csak későn jelentkezett, anélkül pedig nem sok minden történhetett, mert egy szabad országban eltart egy darabig, amíg elszánják magukat a szabadság korlátozására. És hogy a szóban forgó közösségi média alapvetően változtatta meg a világot, amelyet ismertünk. Időre van szükség, hogy mindenekelőtt megértsük, milyen folyamatok zajlanak, és hogyan kell kezelnünk ezt a helyzetet.

Mindazonáltal nekünk nem a törvény a témánk, hanem az együttélésünk azon a területen, amelyet éppenséggel nem törvények szabályoznak, hanem az egyének magatartása. Ebben szerepet játszik a tapintat, hogy vissza tudjuk-e fogni magunkat, az íratlan szabályok,

amelyeket mi magunk szabunk meg magunknak, hogy féken tartsuk a kőkorszaki impulzusainkat, szóval valamiféle éberség a bennünk lakozó állattal szemben. Ezt tekinthetjük magunkkal szemben támasztott igényességnek, és ez így is van rendjén: minden állampolgárnak magának kell megkísérelnie különválasztani az igazságot a hazugságtól.

2017 márciusában Robert Kelly amerikai politológiai professzor Skype-on interjút adott Pak Gun Hje dél-koreai elnök lemondatásával kapcsolatban, egy akkor igen aktuális témáról, amelyhez Kelly eléggé jól ért. Családjával ugyanis a dél-koreai Puszan városban él.

A beszélgetésről készült videó rövid idő alatt legendássá vált, és Kellyt szintén hamar a szárnyára kapta a világhír. No nem azért, mert olyan okos dolgokat mondott, hanem mert az élőben közvetített beszélgetés kellős közepén egyszer csak nyílt az ajtó, és a dolgozószobába berontott Marion, Kelly négyéves kislánya. Le-cövekel az apja mellett, a kamera előtt. Kelly ugyanis lakása dolgozószobájában ült, *home office*-nak nevezi ezt a modern ember, amikor

otthonról dolgozik. Marion után kisvártatva gurulós etetőszékében, hasa előtt az asztallal megjelent a szobában a nyolc hónapos James is. Kelly megpróbálta folytatni valahogy a beszélgetést, ami, ha nem is túl jól, de valamennyire sikerült. Mert Jamest egy fiatal nő követte, megragadta mind a két gyereket, és épp olyan sietve, mint amilyen kétségbeesetten kivonszolta őket a szobából: Csonga volt, Kelly koreai felesége.

Mindez a családi valóság durva benyomulása egy teljesen más összefüggésbe.

Négy nap leforgása alatt csak a BBC Facebook-oldalán világszerte mintegy 85 millióan látták a videót, köztük én is.

Eszelősen mulatságos volt.

De ami igazán érdekes, az a videó alatt a sok ezer komment a Facebookon, melyek közül az elsők eléggé hasonlóan szóltak: hogy eszelősen mulatságos.

De aztán valaki azt írta, irtó jópofa, ahogy az au-pair bekúszik és begyűjti a két gyereket, és attól fogva kábé úgy folyt tovább, ahogy alább leírom (kimarkolva néhányat a sok tízezer kommentből, megpróbálom visszaadni a vita hangulatát):

– Pesztonka?

– Miből gondolod, hogy pesztonka? Mert ázsiaiinak látszik? Akkor is pesztonkának tartanád, ha fehér lenne? A felesége!

– Remélem, a dadus nem veszíti el emiatt a munkáját.

– Nem dadus, hanem a felesége, könnyen kideríthető.

– Valószínűleg a bébiszitter.

– Egyszerűen be is zárhatta volna az ajtót.

– A felesége.

– Egy anya nem így bánik a gyerekeivel.

– Az au-pair már biztos repült.

– Miért au-pair? Ja, mert ázsiai!!!

– Kedves rasszisták, a gyerekek anyját látátok, nem a pesztonkát.

– Én ázsiai nő vagyok, és ázsiai barátom fehér nőt vett feleségül. Vannak gyerekeik. És a barátommal mindenki úgy bánik, mintha dadus lenne. A rasszisták rém tapintatlanok tudnak lenni.

– Fogadjunk, hogy kirúgja a dadust!

– Mennyi itt a rasszista! Valamennyien kimutatjátok a fogatok fehérjét, a bőrszíne alapján feltételezitek, hogy az anya csak au-pair

lehet. Mivel más információnak nem vagytok a birtokában, a bőrszíne miatt au-pairnek gondoljátok.

– Mit várunk Donald Trump és a Brexit nemzetétől?

– Ahogy a dadus besunnyog, LOL.

– Menj a picsába!

És így tovább, és így tovább, valahol aztán valaki kifogásolja, hogy az apa a karjával ki akarta tuszkolni a gyereket a képből, ami úgyszólván erőszak, aztán még valaki elejti a *keleti* szót, mire máris megjelenik még valaki, aki azt mondja, a *keleti*, ha emberekre használjuk, sértés.

– Nem, nem az – mondja a következő.

– De igen. *Keleti* lehet egy szőnyeg, vagy egy étel, de ember soha, arra *ázsiait* mondunk.

– Már látom, miért vannak úgy túlterhelve a szociális intézmények! – kiált fel megint valaki. – Az emberek elefántot csinálnak a bolhából. Vannak tényleg bántalmazott, elhanyagolt gyerekek, és akkor ilyesmikkel foglalkoznak az emberek... Keresetek magatoknak valamit,

ami méltó a figyelemetekre, és ne zúdítsatok ennyi mocskot rendes szülőkre!

Ez napokig így megy, gyakorlatilag már semmi köze Robert Kellyhez, a feleségéhez, a gyerekeikhez és a BBC-hez. Iszonyú idegesítőnek találhatjuk, mint ahogy az is, kötélidegek keltenek ahhoz, amikor az emberek összevissza beszélnek.

Másrészt azonban: sokat lehet tanulni belőle.

Megtudhatjuk, mennyire örülnek az emberek, ha máshol nem sikerül valami: mert leve-szi róluk azt a nyomást, hogy mindig mindent jól kell csinálni. Látják, hogy olykor félresikerülhet valami, de ettől nem dől össze a világ, csak szörnyen vicces.

Azt is meg lehet tudni, hogy az emberek ad-dig hurcolják magukkal egészen más természe-tű problémáikat, amíg találnak egy helyet, ahol letehetik őket. Esetleg valakit másutt rasszista módon megsértettek, és most azt látja, hogy egy nőt „dadusnak” neveznek, holott nem is „dadus”, hanem a gyerekek édesanyja. És úgy érzi, ez azért történt, mert a nő szemlátomást

ázsiai, és ez szerinte rasszizmus, mert azt je-lenti, hogy a nőt a külső jegyei alapján ítélik meg és sorolják be.

Nos igen, mondhatnánk, a dadusozó kom-mentelő valószínűleg nem úgy gondolta, azon-kívül ott, ahol ő lakik, minden pesztonka ázsiai, ezért gondolja így. Ez az ő valósága. Nem mindenki képes átlátni a teljes társadal-mat, ettől még nem okvetlenül rasszista.

Mellékesen jegyzem meg, időnként elgon-dolkodom, miért van az, hogy éppen azok az emberek, akik valami miatt, ami nem is nekik szól, sértve érzik magukat, olyan embereket sér-tenek meg, rasszistának bélyegezve őket, akik-ről semmit sem tudnak, nem is ismerik őket.

Ráadásul dadusnak lenni a legkevésbé sem alantas foglalkozás. Miért kell rögtön előkapni a rasszizmus bunkósbotját, hát nem?

Az emberek mégis ezt teszik. Miért?

Mert, mondom újra, bonyolult világban élünk, ahol az internet és a globalizáció ha-talmas terében folyton olyan dolgok ütköznek egymással, amelyek máskor lazán ellebegné-nek egymás mellett. Mert nem ugyanaz, ha ott ülünk valakivel szemben és a szemébe kell

mondanunk valamit, vagy pedig a számítógépünk billentyűzete fölé görnyedve kikürtölünk valamit a térbe, aztán kimegyünk kávé főzni, és már meg is feledkeztünk a dologról, miközben a másik jeges borogatást szorít a pupájára, amelyet a rasszizmus bunkósbójájával mi „növesztettünk oda”, vagy dühtől habzó szájjal választ fogalmaz, amelyet mi már el sem olvasunk, mert, mint mondtam, éppen kávé főzünk, aztán meg fel kell hívnunk az édesanyánkat. Esetleg még a Baumarktból is be kell szereznünk valamit.

Nem mondhatni, hogy a finom árnyalat, a differenciáltság, a nüansz túl erőteljesen lenne jelen a digitális világban. Itt minden vagy fekete, vagy fehér, mindenki azonnal gorombászkodni kezd, a határok nagyon élesek.

– Azért van ennek jó oldala is – mondja a barátom –, manapság például a Facebookon keresztül közelebbi információt szerezhetünk arról, társadalmunkban milyen nagy százalékban élnek zavaros fejű, idegbeteg, zűrös, hibbant, bolond, idióta, elmerokkant,

sötét alakok. Azelőtt nem igazán tudtuk meg az ember hajlamos is újra és újra elfelejteni. Vajon hol volt ez a sok ember az internet előtti időkben?

– Valószínűleg sosem volt több értelem és több értelmes ember a világban, mint most – felelem. – És soha nem volt több lehetőség arra, hogy az ember kifejtse a véleményét. Egyébként én nem beszélnék eszetlenekről és zavarodottakról, hibbantakról és bolondokról, ez ugyanis elzárná az utat mindenféle megértés előtt. Csak az a probléma, hogy másfelől fennáll annak a veszélye, hogy az érintkezésnek ez a hangneme fogja megszabni a stílust. Hogy látják, mindent szabad, és ettől mások is túlmennek minden határon. Különösen és legfőképpen akkor, ha profi hazudozók és provokátorok is keverik a lapokat, akiknek nagyon is kapóra jön, hogy társadalmunkból eltűnedezik a tisztességes érintkezési stílus iránti érzék. Pedig pont fordítva kellene lennie: a mások iránti kíváncsiságunkkal, az eszmecserével, nem pedig a félelem alakította beszélgetéssel kellene megjelenünk az interneten.

– Kifejezetten civilizálatlan hely ez az internet – mondja a barátom. – Finoman szólva. Timothy Garton Ash történész a legnagyobb kloákának nevezte az emberiség történelmében.

– Jól van, tőlem annak is nevezhetjük. De ez megint csak afféle következmények nélküli internetellenes dühkitörés, amit ma már regényformában is ismerünk. Olvastad például Jarett Kobek *Gyűlölöm az internetet* (I Hate the Internet) című könyvét?

– Nem.

– Akkor nem érdekes. Nem mész vele semmire.

– De az imént felvetted a kérdést, erkölcsi szempontból nem volna-e helyesebb nem facebookozni.

– Ezt nem gondolhatod komolyan – mondom. – A Facebooknak több mint kétmilliárd felhasználója van a világon. Mit sem változtatna, ha kiszállnék, de talán mégis változtat valamicskét, ha én is facebookozom. Mert itt is van sok ember, aki érdekes vitákat folytat, aki csakugyan eszmét cserél, és aki okosodni akar. Egyébként már nagyon

közel járunk témánk lehetséges velejéhez: az ember ne tartsa távol magát, hanem vegyen részt benne, hiszen a társadalmunkról van szó, arról, hogy ne sodródjon bele valamibe, amit nem akarunk. Az az igazság, hogy az internet nagyszerű találmány mindenkinek rendelkezésére álló tudással, a kapcsolatteremtés gyorsaságával. Mihez kezdene Alekszej Navalnij a YouTube-lehetőségei nélkül, ahol rendszeresen leleplezi és bírálja Putyin korrump rendszerét?

– Másfelől egyébként az sem új felismerés, hogy az ember morális értelemben olykor a saját képességei mögött kullog, nem? – mondja a barátom. – Ez sok felfedezésénél így volt. Kezdetben a vadnyugaton vagy az iparosítás során sem különösebben civilizáltan viselkedett, az csak később következett. És ha jóindulatúak akarunk lenni, például a Facebook vonatkozásában, akkor meg kell mondanunk, hogy sokáig ők maguk sem voltak vele tisztában, hogy mit indítottak el.

– És ez sem új, mégis minden alkalommal megdöbbentő felismerés: az ember képes arra, hogy valami nagyszerűt alkosson,

de a technikai fejlődéssel nemigen tud lépést tartani.

– Összevissza beszélnek, mint egy majmhorda.

– A majmok nem tudnak beszélni.

– Meg aztán náluk feltehetően rendezettebben mennek a dolgok. Legalábbis van egy főnök, aki megmondja, merre hány méter, még ha csak majom is.

– Egyébként valahol olvastam egy interjút valakivel, aki nagyon ért a témához – mondom. – Ő azt mondta: valahányszor új média jelenik meg az emberiség történelmében, azt mindig egy kaotikus fázis követi, és utána kezdődik csak a civilizációs folyamat, amikor már rendezettebb mederben folyik a dolog, ugyanez volt a nyomtatás feltalálása után is. Az emberiségnek először mindig, hogy úgy mondjam, morálisan is meg kell birkóznia a találmányaival.

– Lassan hozzákezdhetnénk.

– Mit jelent itt, hogy hozzákezdeni?! – kiáltom. – Nem elkezdésről vagy nem elkezdésről van szó! Inkább arról, hogy megértsük: az embernek folyton éberen kell

figyelnie önmagát. Hogy van valami, amit újra és újra az ellenőrzése alá kell vonni, de sosem tud teljesen ellenőrizni. Biztos ismered Norbert Elias *A civilizáció folyamata* című híres könyvét. Ez a folyamat sosem ér véget, minduntalan új kihívásokkal találjuk szembe magunkat. Elias talán nem ugyanezt írta le lényegében? Hogy az ember a civilizatorikus fejlődés folyamán egyre inkább féken tartja az indulatait, mert egyre jobban függ másoktól, ezért megtanulja, hogy meg kell fontolnia tetteinek visszahatását? Hogy ennek a folyamatnak ugyan van iránya, de nem feltartóztathatatlan, hogy vannak visszalépések, a civilizációvesztés hullámai?

– Csak homályosan emlékszem, mármint Elias könyvére – mondja a barátom. – Szerinted most ilyen civilizációvesztéssel állunk szemben?

De térjünk vissza Halbounihoz, a drezdai buszművészhez és az FB-oldalán kitört szarozásra, mi másnak nevezhetnénk azt a tömény gyalázkodást.

Van ez az elmélet, amit törzsszasztalelméletnek nevezhetnénk, hisz lépten-nyomon halljuk: az emberek mindig is ilyenek voltak, csak korábban nem jöttünk rá. Ott ültek a kocsmájukban, persze többnyire csak férfiak, dohányoztak, ittak, beszélgettek, ordibáltak, hergelték, netán nyugtatgatták is magukat, mindenesetre: az ember inkább oda se figyelt, és tényleg nem volt ott senki, aki odafigyelt volna, csak azok, akik éppen ott voltak. Jana Hensel író nő egyszer azt írta a *Die Zeit*-ben, hogy kedvére való az a gondolat, „amely nem az egészet akarja és tudja megmagyarázni, hanem alapjában véve a kommunikáció, a beszélgetés körül forog. Egymással vagy egymagában, tehát úgy, hogy ugyan ott ülnek egymás mellett, de hogy figyelnek-e, az már az utolsó sörnél nemigen számít.”

Ma már nincs annyi kocsmá, van viszont Facebook, és azt az egész világ olvassa. Ennyiben maradhatnánk is, és nem is lenne olyan nagy hiba. A felismerés, hogy ez a durva kifejezőmód nem valami alapvetően új jelenség az emberiség történetében, elsőre megnyugtatóan hat, az a tudat pedig még megnyugtatóbb

lehet, hogy nem egész Drezda, és pláne nem egész Németország veszszszik itt.

„A megkérdezetteknek mindössze hét százaléka ír rendszeresen hozzászólásokat a véleményfórumokra – állapítja meg Oliver Quiring kommunikációkutató a tanszékén, a mainzi egyetemen ebben a témában készült tanulmányról. – Az emberek több mint kilencven százaléka soha nem vagy csak ritkán kommenteli a híreket a Twitteren vagy a Facebookon. Ez azt jelenti, hogy a közbeszédet egy törpe kisebbség határozza meg a közösségi médiában. Ezek részben olyan emberek, akik egyszerűen örömeiket lelik a provokációban. Csak játszani akarnak.”

— Ez egybevág a személyes tapasztalataimmal – mondja a barátom. – Kevés olyan embert ismerek, aki híreket kommentel az interneten.

— A legtöbben – vetem közbe – annak tekintenek, ami: időpocsékolásnak. De ezek az úgynevezett *troll*ok, akiknek nincs jobb dolguk az életben, mint hogy beleszóljanak

online-fórumokba és ott provokáljanak másokat, hja, hát azok csak játszani akarnak.

– A kérdés csak az – gondolkodik el a barátom –, akarjuk-e hagyni, hogy játsszanak velünk?

Don't feed the trolls, hangzik a gyakori jó tanács az interneten, *ne etesd a trollokat*. Ne végy róluk tudomást, akkor előbb-utóbb eltűnnek.

Erről két mondat Jimmy Waleszel, a Wikipédia alapítójával készült interjúból, a *Die Welt*ből.

„Ez [mármint hogy ne etessük a trollokat – a szerző megjegyzése] már csak azért is nehezünkre esik, mert időközben a trollok kormányfők lettek, nem?” – így az egyik kérdés.

Wales nevetve válaszolt: „Így van! Pontosan ez a probléma.”

Másfelől a Facebook ugyebár nem törzsszavtal. A kommentek, amelyekről beszélünk, nem enyésznek el a kocsma füstjében, hanem ott virítanak Halbouni, a művész oldalán, mint ahogy a közösségi médiában folytatott

viták sem olyanok, mint másutt. Itt a hozzászólások egy-egy vitához nemcsak a vitapartnernek szólnak, hanem mindig a közönségnek is, meg a saját barátoknak, akiktől azt reméljük, hogy pár *like*-kal díjazzák, és sokan nem azért osztanak meg egy hírt, mert igaznak gondolják, „hanem mert meg akarják mutatni, hogy jó tagjai a csoportnak”, ahogy Sascha Lobo blogger és kolumnista egyszer fogalmazott: nem annyira az információ igazságtartalma a lényeg, mint annak közösségi funkciója; az emberek tartozni akarnak valahová. Még egy gondolat: amit a közösségi médiába írunk, azt nem valaki más jelenlétében, vagy vele szemben írjuk, hanem egy egészen más térben – a kanapén, egy vonaton ülve, vagy mit tudom én, hol, egy privát, nem pedig kommunikációra tervezett térből kerül a lehető legnagyobb nyilvánosságba. Az emberek a kanapéjukon tréningnadrágban dumálnak (mindenesetre jóindulatúan tegyük fel, hogy így van, de akár más helyről és más ruhadarabban is lehet) az egész világgal – és ha ez nem változtat együttélésünk tónusán, akkor igazán nem tudom...

De Halbouninál maradva, a mocsok ott van az ajtaja és a nyilvánosság előtt. És nem győzőm ismételni: együttélésünk szempontjából nem lényegtelen, *hol mondunk ilyen dolgokat*. Az egy dolog, hogy az ember magában, a konyhaasztalnál vagy a törzskocsmájában szitkozódik – ezt először is önmagával és a jelenlévőkkel kell elrendeznie, másodszor, a dolog a konyhaasztalnál vagy a kocsmában marad, és másnap reggel felmosóronggyal a takarítónő, vagy ő maga tisztára sikálja.

De, mint mondtam, kicsit más, ha nyilvánosan teszünk ilyet, mert ezzel a nyilvánosságot is megváltoztatjuk.

Akkor meg különösen, nem győzőm ismételni, ha egy ember, aki amerikai elnök akart lenni (és aztán sajnos az is lett), e nyilvánosság előtt egy beteg emberen gúnyolódik, ahogy 2015 novemberében tette. Donald Trump utánozott valakit, „akit legyőzött kiváltságban, erőben, és abban a képességében, hogy visszavághasson – mondta Meryl Streep. – Amikor a másokat megalázni vágyó ösztön egy olyan ember felől érkezik, aki fontos szerepet tölt be a közéletben, valakitől, akinek hatalma van,

akkor az mindenkinek beszivárog az életébe. Mert szalonképesnek fogják tekinteni, és ez feljogosít másokat is arra, hogy ők hasonlóképpen járjanak el. A tiszteletlenség tiszteletlenséget szül. Az erőszak erőszakot gerjeszt.”

Miért?

Mert a szalonképesség a megszokás szinonimája, mint említettem, és mert voltaképpen ez a megszokás az egyik legnagyobb probléma. Mert itt viselkedési normákat szabnak meg: hogy mi az, amit elfogadunk, és mi az, amit nem. —

Ebben a kérdésben egyébként előrébb tartunk már, mint sokan gondolnák, mert bármennyire örülünk is, hogy Emmanuel Macron 2017-ben megnyerte a francia elnökválasztást, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a választók egyharmada e hivatalra méltónak találta Marine Le Pen-t, aki az igazsággal mindig a saját személyes igényei szerint bánt: megrögzött hazudozó.

A már említett Georg Stefan Troller például a *Die Zeit*-nek adott egyik interjújában elmondja, hogy Marine Le Pen 2017 tavaszán hogyan tagadta a franciák részvételét a vichyi rezsim

egyik legsúlyosabb bűnében: 1942 júliusában több mint 13 000 francia zsidót, köztük 4000 gyermeket hajtottak az Eiffel-toronytól nem messze lévő kerékpárstadionba, amely akció a Rafle du Velodrome d'Hiver, a Téli Kerékpárstadion-razzia néven vonult be a történelembe. Az embereknek napokig vécé nélkül, minimális étellel és vízzel kellett ott kibírnuk, aztán a felnőtteket (a gyerekeket csak egy hónappal később) Auschwitzba deportálták és meggyilkolták. Le Pen állításáról, miszerint az akciót nem a francia rendőrség szervezte meg, a zsidó származású osztrák Troller – aki Csehszlovákián és Franciaországban keresztül volt kénytelen az Egyesült Államokba menekülni – bebizonyította, hogy hazugság.

„Ott voltam, tudom”, mondta.

Egy teljesen más példa: Sascha Lobo blogger és kolumnista a berlini *re:publica* 2017 kongresszuson elhangzott beszédében elmondta, hogy a *Spiegel online*-on megjelent, a Földközi-tengeren megmentett menekültekről szóló cikke után kapott egy mailt, amelyben ez állt (a helyesírási hibák, mint ilyen esetekben mindig, a mail írójától származnak): „Az ilyen

beteg és elfajzott szarcsimbókokat mind te elkel gázosítani (tulajdonképpen túl humánus megoldás neked, dehát nem vagyok szörnyeteg)!..” És mindjárt ezután: „Az idő mindent megold, meg a merénylet...” Tudom, hogy újságírók és politikusok tucatjai szinte naponta kapnak ilyen maileket, ez, mint Lobo mondta, csak egy példa arra a „társadalmi csoportra, amelyik legalábbis saját magát egyre fontosabbnak gondolja”. Ezért azt hiszi, megengedheti magának, amit megenged magának.

Vagy vegyünk egy másik példát, amely szintén azt mutatja, milyen gyorsan változnak a dolgok: Robert Harris brit író 2017-ben egy *Spiegel*-interjúban utalt arra, hogy hazája még 2012-ben, a londoni olimpiai játékok idején „a tolerancia és nyitottság mintaországa” volt. Alig öt év elteltével „hazánkban eluralkodott az idegenellenesség”. A bulvársajtó folyamatosan az „árulók” és „szabotőrök” ellen uszít, és a miniszterelnök asszony ezt mondta: „Ha világpolgár vagy, akkor sehol sem vagy állampolgár.” Amiből ő, Harris, már-már „antisemitizmust vél kihallani”, a gyűlöletet minden iránt, ami nemzetközi, olyan emberek iránt,

akiknek állítólag nincsenek gyökereik; szerinte már Hitler és Sztálin is ezzel keltett hangulatot a zsidók ellen.

Egyébként nem mindig csak *mások* viselkedése változik attól, hogy megváltozik a mérce, hanem mi magunk is. 2017 májusában, a brüsszeli NATO-csúcson Donald Trump olyan ellenszenves módon nyomult a kamerák kereszttüzébe, amelyet még nem láttunk. Hátról érkezve úgy lökte félre Duško Marković montenegrói miniszterelnököt, mint valami idegesítő nézőt, hogy aztán az első sorban megigazgassa a zakóját és diadalmasan felszegje az állát, olyan gesztussal, amit egy hím gorilla is kínosnak érezne. Jan Böhmermann humorista erre ezt twittelte: „Haha, milyen debil, neveletlen szar alak!”

Ez természetesen pontos leírás, magam is úgy *gondoltam*. Na de *mondhatunk-e* ilyet a nyilvánosság előtt?

Vagy másképpen szólva: vajon ebben a pillanatban Donald Trump nem rángatott-e le miniket (vagy legalábbis Jan Böhmermann) a saját színvonalára?

Oda akarok kilyukadni, hogy a *szar alak* azt is jelenti, hogy már lent vagyok az ő szintjén, abban a világban, ahol embereket sértegetnek, gyaláznak és gúnyolnak, ha az saját céljainkat szolgálja. Amit mondani akarok: nagyon is pártolom, hogy a hazudozót hazudozónak, a rasszistát rasszistának, az alkalmatlant pedig alkalmatlannak nevezzük, ha ezzel az igazságot mondjuk ki.

De miért kell leereszkedni a csatornába az ő szintjükre?

Pragmatikusan is ki lehet fejezni, egy Mark Twainnek tulajdonított idézettel: *Never argue with stupid people, they will only drag you down to their level and then beat you with experience*, azaz: Soha ne vitatkozz idiotákkal! Lesüllyedsz az ő szintjükre, és legyőznek a rutinjukkal. Egyszerűen otthonosabban mozognak a cselék szintjén.

Az említett kocsmaitörzsasztal-tézis egyébként mindenekelőtt azt jelenti, hogy az ember igényli, hogy mások meghallgassák. Szüksége van a figyelemre, arra is, hogy ő figyeljen másokra, csak más emberekkel érintkezve tud létezni.

Mert ez a helyzet a kocsmában vagy a vendéglőben: az ember szeretne együtt üldögelni másokkal, hogy meglegyen az a jó érzése, hogy a többiek tudomásul veszik, ami mondanivalója van. Ez a figyelem iránti vágy az ember alapvető szükséglete. Minden gyermek arra vágyik, hogy a szülei figyeljenek rá. A másodszülött sokszor egészen másképpen fejlődik, mint az elsőszülött, mert csak így lehet biztos benne, hogy a szülők vele is foglalkoznak; ha olyan lenne, mint az idősebb gyermek, félő lenne, hogy kevésbé kerül a figyelem fókuszába.

Az ember azt szeretné, hogy megértsék, mert csak a mások általi megértés révén érzékeli önmagát. Semmik vagyunk, ha nem játszunk szerepet „mások tudatának színpadán”.

Ez az idézet Georg Franck építész, filozófus és közgazdász *A figyelem ökonómiája* (Ökonomie der Aufmerksamkeiten) című, a kilencvenes évek végén megjelent könyvéből származik. „Az a kívánság, hogy fontos szerepet játszunk mások tudatában – így Franck –, antropológiai konstans.” A közösségben élő állatok, a már említett majomhorda tagjai is, mondja Franck, idejük nagy részét azzal töltik, hogy

kölcsönösen megfigyelik egymást. Mi más történik egyébként az Instagramon, a Facebookon, a Twitteren? Állandóan figyelemmel kísérjük egymást. Hogy banálisan, egyenesen és egy kissé polemikusan fogalmazzak: a közösségi médiával az ember nevű főemlős elvben semmi újat nem talált ki, vagy alkotott meg, csak éppenséggel ezt az új közösségi médiát, hogy továbbra is ugyanúgy foglalkozhassunk önmagunkkal, ezúttal világviszonylatban.

Ebben a kölcsönös figyelemben a csoporton belüli hierarchia a lényeg. „A léleknek éppúgy szüksége van a hasonszőrűek figyelmére, mint a testnek a szervezet természetes morfinjaira”, állítja Franck. És: „Aki nem kap figyelmet, de mindenki másra figyelnie kell, az a hierarchia legalján elhelyezkedő teremtmény.” Ezért „más emberek figyelme minden drogok legellenállhatatlanabbika”.

A 2016-os amerikai választási kampányban volt egy jelenet, amely szélsőséges módon demonstrálta ezt. Donald Trump és Hillary Clinton októberben találkozott, második televíziós vitáján. Mindkettőjüknek megvolt a maga helye a stúdióban. Hillary Clinton beszélt,

és hirtelen megjelent mögötte Trump, aki elhagyta a helyét, végigmasírozott a színen, teljes valójában fenyegetően, valami állati módon agresszívan – és mindenekelőtt elvonva a figyelmet Clintonról: önmagára.

Ebből a viselkedésből hiányzott minden tisztesség, és talán ezért bizonyult olyan sikeresnek. Mert kíméletlen erőfitogtatást sugárzott, azt az érzést, hogy mindenképpen magamra vonom a figyelmet, amelyet akarok, és amelyre szükségem van. És talán éppen ez volt a fontos azoknak, akik Trumpra szavaztak: megkapni a figyelmet, amelyre szükségük volt, amelyet akartak, és amely hiányzott nekik. Trump volt az ő emberük.

Lehet, hogy Trump notórius hazudozó, képtelen bármiféle intellektuális gondolatmenetre, ráadásul döbbenetesen önző is.

De tudja, hogyan kell elérni, hogy észrevegyék, hogy meghallgassák.

A 2017-ben elhunyt Zygmunt Bauman lengyel szociológus, aki élete végén Angliában tanított, *Idegenek az ajtónknál* (Strangers at Our Door) című esszéjében Aiszóposz egyik meséjét idézi

a nyulakról és a békákról: ebben annyi ragadozó szorongatja a nyulakat, hogy végül megelégedik ezt a rettegéssel teli életet és elhatározzák, hogy belefojtják magukat egy tóba. Alighogy megérkeznek a tópartra, felriasztják az ott élő békákat, akik rémülten beugrálnak a vízbe. A nyulak ezáltal felfedezik, hogy vannak olyan állatok is, amelyek *tőlük* félnek. Az egyik nyúl így fogalmazza meg a tanulságot: „Mindig vannak még szerencsétlenebbek, akikkel nem cserélnél.”

Bauman ezt korunk társadalmi helyzetére alkalmazza: a nyulak napjainkban a gazdaságilag peremre szorítottak, a békák a migránsok (az Egyesült Államokban talán a mexikóiak és a muszlimok). Azt írja: „A kitaszítottaknak, akik úgy érzik, hogy leérték a gödör fenekére, az a felfedezés, hogy van másik, még annál is mélyebb gödör, mint amelynek a fenekére ők maguk le vannak nyomva, megnyugtató tapasztalat, visszaadja nekik emberi méltóságukat és önbecsülésük maradékát.”

Adódik a kérdés: nem épp a nyulaknak kellene a legtöbb megértést tanúsítaniuk a békák

félelme iránt, egyszerűen, mert ők ismerik a legjobban azok baját?

De a nyulak valószínűleg nem így működnek, az ezópusi mesékben mindenestre nem. (A természetben meg kiváltképp nem, mert nincs az a nyúl, amelyik a békákon vezetné le a frusztrációját, ebben anélkül, hogy nagy nyúlzakértő lennék, egészen biztos vagyok.)

Hát az emberek?

Másfelől nem nehéz példát találni arra, hogy napjainkban a populista vezetők hívei nem csak azok közül kerülnek ki, akik lemaradtak, akiknek nem megfelelő az életszínvonaluk.

A 2017. évi hollandiai választások előtt például nyomon követhettük, hogy Geert Wilders, a jobboldali populista Szabadságpárt (PVV) vezetője sok követőre lelt a félig-meddig jól szituáltak között is, akik attól féltek és félnek, hogy hamarosan nem lesznek olyan jól szituáltak. Itt valami más munkál, a félelem, a *félelem a bukástól* (*Fear of Falling* – Barbara Ehrenreich amerikai író nő már 1989-ben ezt a címet adta egyik híres könyvének), és az az érzés, hogy ezt a félelmet nem is érzékeljük,

hogy senki nem akar tudomást venni róla, vagy legalább szembenézni vele.

2017 márciusában a kölni székhelyű Német Gazdaságkutató Intézet néhány tudósa nyilvánosságra hozott egy tanulmányt, amelyben azt vizsgálták, hogy ebben az időben az AfD, az Alternatíva Németországnak honnan verbuválta a híveit. Kiderült: nem a gazdaságilag kiszolgáltatott helyzetben lévők közül, akik leszakadtak a társadalom jólétéhez képest, nem, az AfD a társadalom középrétegében lelt támogatókra, mint írják, ők „a magukat kiszolgáltatottnak érző átlagkeresők pártja”, azoké az embereké tehát, akik nagyon félnek a katasztrófáktól és úgy érzik, már nincs befolyásuk a jelenlegi politikára. A félelem ebben az esetben a jövőtől való félelmet jelenti, a jövőtől való félelem pedig mindenekelőtt egyetlen pontra összpontosul: a más országokból érkezőkre, a menekültekre, migránsokra, bevándorlókra.

A tehetetlenség és a félelem olyan kombináció, melynek elemei kölcsönösen erősítik egymást, mert ha valaki fél és közben úgy érzi, nem tehet semmit a félelmét előidéző okok ellen, azt előbb-utóbb teljesen hatalmába keríti

a félelem, és az valamiben meg fog mutatkozni. És egyébként a tehetetlenség sem csökken azáltal, hogy – első megközelítésben nehezen megmagyarázható módon – szemléltetést éppen azok az emberek félnek a legjobban a külföldiektől, akik egyáltalán nem ismernek külföldieket. (Ha megismernének néhányat, valószínűleg már nem félnek annyira.)

És mi lenne, kérem szépen, ha egy pillanatra eljátszanánk a gondolattal, hogy valamennyien, függetlenül attól, hogy ilyen vagy olyan nézeteket vallunk az élet dolgairól vagy a politika világáról, elsősorban emberek vagyunk, akik szintén félünk attól, ami odakint történik? De még ha nem így van is, ha tehát a saját lelki alkatunknál fogva képesek vagyunk kizárólag pozitívan és bizakodva tekinteni a világra és annak alakulására: ez már ok arra, hogy mások, olyanok fölé helyezzük magunkat, akiknek ez a képesség nem adatott meg? Vajon nem volna-e sokkal fontosabb megérteni, hogy valamennyien hasonló küzdelmeket vívunk az életben, csak nagyon különböző előfeltételekkel és nagyon különböző eszközökkel?

Oda akarok kilyukadni, hogy ha valaki fél, legalábbis tapasztalataim szerint, először is nagyon hasznos, ha beismeri magának a félelmét és nem tolja el magától, nem fojtja el, mert attól csak még nagyobb lesz, a félelem még jobban hatalmába keríti. Ez azt is jelenti, hogy ne fojtsuk magunkba, hanem osszuk meg másokkal, így megtudhatjuk, hogy másoknak is hasonló félelmeik vannak, hogy nem vagyunk ezzel egyedül. Másodszor: sokat segít, ha használjuk az eszünket, amennyire lehetséges (és előbb-utóbb, valószínűleg nem rögtön, később azonban igen, többnyire lehetséges). Vagyis bekapcsoljuk a játékba a valóságot, nem veszünk el a félelemben, hanem értelmesen bánunk vele, nehogy valami mássá alakuljon ez a félelem, például gyűlöletté, ami valamiféle félelemelvezető csatorna, a nem kívánt és nehezen elviselhető érzelmek lefolyója.

Vegyünk egy példát. Sokat járok pályaudvarokon, utazom vonattal, vagyis olyan helyeken, ahol sok idegen tartózkodik, külföldiek, migránsok, menekültek is. Talán nem haszontalan tisztázni, mennyi egymással ellentétes érzés küzd ilyenkor az emberben. Finoman

fogalmazva, olykor nem kellemes; vannak közöttük fiatal férfiak, akiknek nem szívesen kerülnek az útjába, inkább kitérek előlük. Ha látok valakit, ahogy a hátizsákján matat, rögtön egy merénylet képei suhannak át az agyamon. Lehet, hogy az embernek csak a nagy nyüzsgés van a terhére, örülne, ha nem így lenne. Ugyanakkor a saját gondolataival és érzéseivel kapcsolatban is kételyei támadnak. Miért vagy ilyen hisztérikus? Miért feltételezel ilyesmit emberekről csak azért, mert másképp néznek ki és valószínűleg nehéz sors jutott nekik, hogy ilyesmit képesek tenni? Vajon erkölcsi szempontból nem teljesen tarthatatlan, hogy te itt, a jólétben hagyod, hogy úrrá legyen rajtad az averzió és a félelem?

„A gondolat, hogy az ember idegennek érzi magát a saját hazájában, valami ősfélelmet vált ki – írta valahol Richard Schröder teológus és filozófus, aki 1990-ben az SPD színeiben jutott be az NDK első szabadon választott Népi Kamarájába, aztán a Bundestagba. – Ez az ősfélelem se nem fasiszta, se nem rasszista. És nem is tisztességtelen, csupán a belátható jövőnkben indokolatlan.” Csak ezt az államnak

a tetteivel hihetővé kell tennie a kétkedők számára: „Minden óvintézkedést megteszünk azért, hogy ne legyünk idegenek a saját hazánkban. Úgyhogy nyugodjanak meg, kérem!”

Mit jelenthet ez?

Talán hogy a politikának nem kellene felül-emelkednie ezen a félelmen, nem szabadna figyelmen kívül hagynia. Ez nem azt jelenti, hogy ki kellene szolgálnia ezt a félelmet, szó sincs róla. De semmi szín alatt nem szabad úgy tennie, mintha nem létezne, vagy ostobaság, maradiság lenne.

Nem az.

Egyszerűen van, de semmiképpen nem domináns. (Legalábbis, ami személy szerint engem illet.) De mégis jelen van. Egyelőre ez minden.

Még visszatérünk rá. Most az a kérdés, miért van, hogy olyan sokszor azt képzeljük, hogy valamilyennek lennünk kell, és nem lehetünk olyanok, amilyenek vagyunk.

Miért nem valljuk be magunknak sem?

Georg Franck, *A figyelem ökonómiája* című könyv szerzője azt mondja: „Aki nem kapja meg azt a figyelmet, amelyről úgy gondolja,

hogy jár neki, elkezd becsmérelni azokat, akik megtagadják tőle a vágyott elismerést.”

Erről egy történet.

2017 telének vége felé egyszer délben egy drezdai étteremben ültem (már megint Drezda, tudom, de mialatt ezt a könyvet írtam, többször megfordultam ott). Én voltam az egyetlen vendég. Ekkor két idősebb úr lépett a helyiségbe, kényelmes ruházatban, hangosan beszélgetve. Három asztallal odébb letelepedtek, beszélgetésük megtöltötte a helyiséget, kényelmesen, önelégülten. Egykettőre eljutottak a politikához, épp azokban a hetekben történt mindez, amikor Martin Schulz a kezdődő tavaszban egy rövid időre új reményt adott az SPD-nek.

1990-ben az ember azt gondolta volna, mondta az egyik, hogy egy jól működő országba kerülünk, végre minden klappolni fog. „És most hol vagyunk? Egy banánköztársaságban. Schulz a remény hordozója! Kétszer bukott. Alkoholista.”

És így tovább. Aztán mind a ketten közepesen átsült bifszteket rendeltek.

Fizettem és távoztam. De előntött a düh és az utálkozás. Először is 1990 nemcsak arról

szólt, hogy egy jól működő ország részévé válnak, hanem az egyesítésről, a jogról és a szabadságról. Másodszor, Thomas Mann háromszor bukott, Peer Steinbrück kétszer, Albert Einstein pedig tizenöt évesen abbahagyta az iskolát. Harmadszor: mennyire kell ahhoz távol élni a valóságtól, hogy valaki banánköztársaságnak lássa Németországot? Milyen elvárásai lehetnek valakinek az élettel szemben, ha egyszerű polgárként hétköznapi délben egy vendéglőben üldögélhet, közepesre sült bifszteket rendelhet, odakint süt a nap, fegyvertelen gyalogosok várnak egy üres út előtt, hogy zöldre váltson a közlekedési lámpa, sehol nem hal éhen senki, a pályaudvaron pedig pontosan indulnak-érkeznek a vonatok? (Na jó, nem mindennap, de ezen a napon igen, azt tudom.) És ilyeneket mondanak!

Két öregember Drezdában: mit érdekelnek engem? Nem tudok róluk semmit, csak ezt a pár mondatot hallottam, de ugyanezeket másutt is hallani: a jóllakott és elégedetlen emberek banális szitkozódását; semmit sem tudnak a világról, de azt hiszik, mindent tudnak. Manapság mindenki panaszkodik, szidja

a polgároktól eltávolodott Európai Uniót, a kapzsi politikusokat, a hatalommániás pártokat.

Emlékszem egy baráti körben töltött esté-
re, nem Drezdában, hanem Felső-Bajorország-
ban. Egyszer csak valaki megszólalt: Európa,
de most őszintén, mi hasznunk belőle? Nagy
ézelmekről fűtött beszédre emelkedtem: hogy
mennyi nyomorúságot élt meg ez a földrész,
hogy hányszor pusztították évtizedeken át tartó
járványok és háborúk, hogy átélte az emberi-
ség történelmének legnagyobb gáztettét, hogy
államai folyton egymás ellen fordultak – és ma
mindez már a múlté, békében élünk, szabad-
ságban, és többségünk jólétben is.

Ez a hasznunk az Európai Unióból, kiál-
tottam.

Tulajdonképpen igazam van, ismerték el a
többiek.

De akkor miért feledkeztek meg róla?

Eva Menasse, a Berlinben élő osztrák író
ezt egyszer úgy nevezte, hogy „valamiféle lu-
xus, úgyszólván jóléti lepusztultság”. Szeretjük
leszólni a bennünket kormányzó elitet. Nem
átallunk megfeledkezni arról, hogyan festett

Európa egykor, mennyire tönkretették, lerom-
bolták, darabokra szaggatták.

És azon töprengek, hogy lehet, hogy jólét-
ben és békében élünk, ha kizárólag életidegen
lúzerek kormányoznak minket. Továbbá: kérem
szépen, én azt szeretném, ha az elit kormányoz-
na minket! Ha térdprotézisre van szükségem,
megkeresem a leghozzáértőbb sebészt. Ha meg
kell javítani az autót, a szakszervizbe vi-
szem. Ha házat akarok építtetni, nem sajnálom
a fáradságot, hogy találjak egy ügyes építésszt.
Miért lenne ez a politikában másként? Hozzá-
értő politikusokat akarok, bele akarok szólni a
döntésbe, hogy milyen irányba haladjunk.

Ha olyan államban élnék, amelyben csak
egy volt elnök feleségeként vagy egy gazdag
család fiaként lenne egyáltalán esélyem vala-
mi vezető tisztség betöltésére, vagyis jelentős
vagyon nélkül nemigen lehetne szerephez jutni
a politikában, akkor bizony elgondolkodnék:
akkor tehát, ha az egyszerű állampolgárnak a
legcsekélyebb lehetősége sem lenne felemel-
kedni az ország politikai elitjébe.

De 2017-ig az utolsó három kancellárunk
felmenői egyszerű emberek voltak: Hans Kohl

adóhivatalnok, Fritz Schröder alkalmi munkás, Horst Kasner lelkész.

Georg Franck „a gyűlölködés ökonómiájáról”, egyfajta kompenzációs üzletről beszél: ha te nem veszel rólam tudomást úgy, ahogy nekem szükségem volna rá, akkor én megpróbálok egyszerűen úgy tenni, mintha egyáltalán nem is lenne szükségem a te figyelmedre. Mert mi szükségem lenne egy olyan ember reagálására, akit megvetek?

Mindazonáltal: figyelem nélkül nem megy, különben csak a visszavonulás, lemondás, megkeseredés marad. „Ezért van – ismétli meg Franck –, hogy éppen a gyűlölet igényli ennyire az egyetértést. A közösségi média visszhangkamráiban könnyebben szert tehetünk a szükséges rezonanciára, mint a régi médiában, és kölcsönösen erősítjük egymást a hasonlóan gondolkodókkal, illetve a hasonlóan kedvetlenekkel. Ha ez az utálat agresszívvé válik, és például politikailag megszervezi magát, kizsarolja azt a figyelmet, amelyet korábban megtagadtak tőle.”

Pontosan ez történt a nyugati világ politikai életében.

Mindenki, aki csak egy kicsit is figyeli önmagát, tudja, miről beszél Franck a figyelem természetéről szólva: „El akar kalandozni, szomjazza az újdonságokat, ezért könnyű elterelni. Ennek a nyugtalanságnak megszüntetése és a figyelem összpontosítása erőfeszítést igényel, a figyelem azt várja, hogy szórakoztassák, az se baj, ha botrányokkal és tabudöntögetésekkel.”

A közösségi média hatalmas üzletet csinál abból, hogy a figyelemnek nem akaródzik vesződni és koncentrálni, hogy szétszórtságra, kellemes időtöltésre, szórakozásra vágyik, és mivel ráadásul a tömegek figyelme hiánycikk, megszerzéséért nagy konkurenciaharc folyik. Ebben az üzletágban az nyer, aki a legjobban kiszolgálja a figyelem igényeit, akinek nem derogál provokálni, aki nem riad vissza az aljaságtól, mások megsértésétől. Fő, hogy a világ felfigyeljen, klikkeljen, felháborodjon, beszéljen és írjon (róla).

Lepusztultság volt a szó, nem?

Amikor Drezdában elkészült a buszemlékmű, előtte emlékezetes találkozóra került sor Martin Dulig, az SPD szászországi elnöke, gazdasági

miniszter és egy idősebb hölgy között, aki azért jött, hogy tiltakozzon az emlékmű ellen, mert az volt a véleménye, hogy ezzel besározzák Drezda második világháborús lerombolásának emlékét, már megint. Ezt a találkozást meg lehet nézni az interneten, a *Die Zeit* egyszer a beszélgetés nagy részének leiratát is közölte.

Már egy ideje beszélgettek, és éppen eljuttattak arra a pontra, hogy Hilbert polgármester, aki felavatta az emlékművet, vajon igazi drezdai-e, vagy nem (ez a kérdés szemlátomást rendkívül fontos azoknak az embereknek, akik „igazi drezdainak” tartják magukat), amikor egy másik polgár közbevetette, hogy Hilbert nyolc évig Kölnben élt, mire így folytatódott a beszélgetés.

Hölgy: Amikor szarul voltam, ő elment. Aztán visszajött. Mit keres itt egy ilyen ember?

Miniszter: Tudja...

Hölgy: Ezt magyarázza meg nekem!

Miniszter: Hajlandó beszélgetni velem, vagy csak mocskolódni akar?

Hölgy: Látja, helyben vagyunk! Mocskolódni!

Miniszter: Hajlandó velem...

Hölgy: Mocskolódni!

Miniszter: Igen. Hiszen nem is beszélget velem. Szemlátomást csak meg akar...

Hölgy: Én nem beszélgetek? Hát akkor mit csinállok?

Miniszter: Akkor most beszélgetünk, vagy nem? Hajlandó beszélgetni velem?

Hölgy: Nem. Nem akarok beszélgetni magával. Csak közölni akarom, hogy...

Miniszter nevet.

Hölgy: Látja, és ezt most szépen belemondhatja a tévékamerákba. Ezek nem is beszélgetnek velem: a hölgy vagy nő nem beszélget velem.

Miniszter: Tudja, én csak szeretném...

Hölgy: Egyébként „náci” vagyok, járok a Pegida tüntetéseire, kiállok mellette.

Miniszter: Szívesen beszélgetnék magával.

Hölgy: Még ha rosszul lesz is ettől. Ennyi volt. Semmi értelme.

Miniszter: Nem akar beszélgetni velem.

Hölgy: Nekem aztán ne magyarázza el senki, mi az, ami itt áll! Szerintem undorító, és ez az utolsó szavam.

Miniszter: Nem akar beszélgetni velem?

Hölgy: Nem én, eszemben sincs. Úgysem veszek komolyan.

Miniszter: Itt állok és próbálok beszélgetni magával, maga pedig végig arra keres érveket, hogy állítólag miért nem akarok beszélgetni magával.

Egy darabig még vitatkoznak az emlékműről és arról, hogy a polgármester felavatta, aztán véget ér a beszélgetés.

Miniszter: Most akkor miért is nem akarok beszélgetni velem?

Hölgy: Hát, mert semmi értelme. Maga nem ért engem, én nem értem magát. Szólítsa meg azt az embert ott, ő helyesli ezt itt. Én nem akarom folytatni.

Aztán a hölgy távozik.

Igen, kétségbeejtő, amikor két ember ott áll egymással szemben, és egyszerűen képtelenek szót érteni egymással. Másfelől viszont olyan ismerős ez mindenkinek, természetesen a saját életéből, esetleg Lorient jeleneteiből is, például a *Fernsehabend*-ből, amelyben a házaspár

a tévé előtt ül, holott az éppen elromlott. Csak hát szemlátomást nem jut eszükbe semmi, mi egyebet csinálhatnak, annyira megszokták: este a tévé előtt kell ülni. Arról beszélgetnek, hogy hülyeség tévét nézni, mert úgyis mindig rossz a műsor, de aztán észreveszik, hogy a másik még mindig a tévét bámulja, pedig nem látni benne semmit (csak az elromlott tévékészüléket), aztán tagadják, hogy azt bámulnák.

A férjnek hogy jut egyáltalán eszébe, hogy ő, a feleség azt bámulja?

Férj: Úgy néz ki...

Feleség: Nem nézhet ki úgy... ugyanis elnézek mellette... *szándékosan* mellette nézek el... és ha egy kicsivel jobban odafigyelnél rám, észrevehetnéd, hogy szándékosan elnézek mellette, de én téged egyáltalán nem érdekellek...

A párbeszéd végén a férj bejelenti, hogy a késő esti híradó, a *Tagesschau* után lefekszik, mire a feleség ellenveti, hogy hiszen a tévé elromlott.

Férj (*energikusan*): Nem hagyom, hogy egy elromlott tévé írja elő nekem, mikor kell lefeküdnöm!

Ha lehántjuk a párbeszédről a komikumot, akkor miről szól? Két emberről, akiknek egyszerűen nem sikerül arról beszélgetniük, ami *igazán foglalkoztatja őket, ami igazán fontos lenne nekik*: alighogy elromlik a tévé, mindketten azt mondják, hogy az nem is olyan fontos nekik, úgylis rossz a műsor, ezért aztán egyáltalán nem hiányzik nekik a készülék – csak hogy ne kelljen bevallaniuk, valójában milyen fájdalmasan hiányzik nekik.

De emögött valami még sokkal rosszabb rejlik: hogy tudniillik a működő készülék mindig csak elfedte, hogy már nem érdeklik egymást. És hogy – tévé ide, vagy oda – bőven lenne idejük beszélgetni, éppen ez az, amit soha nem tesznek.

Egyszer egy pszichoanalitikus azt mesélte, hogy minden alkalommal, amikor elkezd egy terápiát, egy nagy kívánsága van: bárcsak sikerülne rávennem ezt az embert, hogy ki tudja fejezni magát, ami csak annyit jelent, remélhetőleg sikerül a páciensnek arról beszélnie, ami valójában foglalkoztatja. És bárcsak tudnék neki ebben segíteni. Sikerülne szóra bírni.

Vajon ez a drezdai hölgy csakugyan arról beszél, ami valóban foglalkoztatja? Teljesen nyilvánvaló, hogy úgy érzi, ő senkit sem érdekel. Mint mondja, még a polgármester is akkor hagyta el a várost, amikor neki rosszul ment a sora. Ez egyfelől nagyon mulatságosnak tűnhet, mert honnan kellett volna tudnia a polgármesternek, hogy ő éppen pocsékul van? Másfelől ebből egyszerűen csak az világlik ki, milyen drámaian mellőzöttnek érzi magát ez az asszony.

De erről beszélnek talán?

És az ember mellőzöttsége nem éppen olyasmi, ami szorosan összefügg a témánkkal, a tisztességgel? A tisztesség ugyanis azt is jelenti, hogy figyelemre méltatunk másokat.

Nem, hanem egy emlékműről beszélnek, amelynek a hölgy szerint semmi köze az ő problémáihoz, nem Drezdával foglalkozik, tehát: nem vele és nem az ő gondjaival. Ezt meg lehetne érteni, erről, ha valakit érdekelne, többet meg lehetne tudni. De ahelyett, hogy egyszer megkérdezné: „Ezt most pontosan hogy tetszik érteni?” vagy: „Idehallgasson, ezt most nem egészen értettem, meg tudná magyarázni

nekem?”, a miniszter tovább provokálja a hölgyet. Mivel egyre csak azt ismételteti, hogy a hölgy nem is akar beszélgetni vele, a pozíciók megmerevednek ahelyett, hogy a miniszter kísérletet tenne a helyzet feloldására.

– Nekem nem magyarázatok kellenek – mondja a hölgy. Ő valami egészen mást akar, nem magyarázatokat.

Beszélni akar.

De nem tud.

Azt mondhatnánk: mit számítanak egy szemlátomást anyagilag semmilyen szükséglet nem szenvedő asszony gondjai a menekültek nyomorához képest?! Ám ez továbbra is csak azt jelentené: ami az asszonyt foglalkoztatja, tényleg nem érdekel senkit, ezért nem is akarnak beszélgetni róla. De vajon ő maga miért nem hozza szóba? Talán (nem tudom, hiszen nem ismerem az asszonyt) arról hallanánk valamit, hogy fél a jövőtől, a szükséges biztonság elvesztésétől. Talán a dühöngő drezdaiakról és másokról sok esetben kiderülne, hogy a saját életük (mely valószínűleg az NDK-ban kezdődött, ahol túl későn bukott meg a rendszer ahhoz, hogy az illető alkalmazkodni tudjon az

új világhoz) nem úgy alakult, ahogy szerették volna.

Ha ezt mondaná, ki venné ezt rossz néven tőle?

De ilyet nem mond, *hogy is mondhatna*, itt, a nagy izgalomban a surrogó tévékamerák, a sok ember és egy férfi előtt, aki miniszter, és akinek talán csakugyan (ezt sem tudom, nem ismerem a minisztert) nem egészen lényegtelen, hogy itt mutatkozhat a nyilvánosság, a surrogó kamerák előtt, hiszen azért jött, hogy beszéljen. Noha természetesen tudnia kellene, hogy itt nemigen lehet beszélgetni, jobb lett volna meghívnia a hölgyet egy kávéra, hogy valahol nyugodtan, négy szemközt megbeszéljék a megbeszélnivalókat.

De elvárható ez egy minisztertől?

Emlékszem azokra az évekre, amikor egy lap riportereként a végnapjait élő NDK-t és az abból létrejött új szövetségi tartományokat jártam: hogy mennyi ember volt, akik először mind azt mondták, hogy nem akarnak beszélni, nem érnek rá, ők különben sem érdekelnek senkit. De miután észrevették, hogy a riportert

tényleg érdekli az ő életük, órákon át üldö-
göltünk együtt, hosszú, nem egyszer könnyes
beszélgetéseket folytatva. Nem az a célom,
hogy jobb embernek vagy beszélgetőtársnak
mutassam magam. Hiszen annak idején szak-
mai érdeklődésből beszélgettem, a munkám-
hoz kellett.

Csak oda szeretnék kilyukadni: ha az együtt-
élésünkről van szó, sosem árt, ha egy kis érdek-
lődést tanúsítunk azok iránt, akikkel együtt kell
élnünk, ne adj' isten, együtt akarunk élni.

Nem lehet, hogy sokunkból éppen ez az ér-
deklődés veszett ki egy kicsit, és igen, a min-
dennapi verkli, a rutin és némiképp talán a
számítás jóvoltából a politikusokból is? És ezzel
együtt (hogy visszatérjek a bácsikámra) valami
abból a tiszteletből is, amelyre az embereknek
szükségük van, amely megilleti őket? Nem vol-
na lehetséges, hogy egy politikus, mint amilyen
ez a drezdai miniszter, egyszer eltekintsen a
saját érdekeitől, önmagától, attól, hogy kedve-
ző képet akar mutatni magáról a kamerák és a
választók előtt?

Hogy ahelyett egyszer meg akarjon tudni
valamit?

– De nem te beszéltél az imént jóléti lepusz-
tultságról, amikor a két drezdai öregúrról
meséltél? – kérdezi a barátom.

– De igen – felelem.

– És nem arról volt szó, hogy nem en-
gedsz szabad folyást a haragodnak és utál-
kozásodnak? Hanem elgondolkodsz? Vagy
kérdézhettél volna tőlük valamit?

– Másrészt viszont nem lehet elfojtani
minden gondolatot és indulatot – mondom.

– De előbb-utóbb fel kell merülnie a kér-
désnek, hogy a jóléti lepusztultság a megfe-
lő kifejezés-e – folytatja a barátom. – Hogy
nem volna-e fontos elgondolkodni azon, a
jólét miért nem akadályozza meg, hogy az
emberek féljenek, vagy legalábbis szabadjára
engedjék az ösztöneiket.

– Igazad van. Erre vissza kell térnünk –
mondom.

Egyébként azt a szabályt követem, hogy le-
hetőség szerint minden levelet és minden
mailt, amit kapok, megválaszolok. Nekem ez

hozzátartozik az érintkezés szabályaihoz. Ha valaki írásban sérteget (bár velem nem fordul elő olyan gyakran, mint sok más kollégával, akik nálam többet dolgoznak a politikai publicisztika területén!), azt válaszolom, nem értem, miért dobálózik sárral. Mit vétettem elene, ami ezt indokolná?

Ilyenkor mindig elmarad a válasz.

Egy öregember, aki már többször fordult hozzám, egy szilveszteréjjelen fél négykor írt nekem egy mailt, amelyben újólag azt próbálta elmagyarázni, hogy Obama gyilkos, Hillary Clinton pedig veszélyes pszichopata, amit újra és újra az interneten talált obskúrus szájtokkal próbált alátámasztani, úgy vélte ugyanis, hogy a piacot uraló (igen, igen, *uraló*) médiában az igazság nem kerül napvilágra.

Hát, aki az újévben éjjel fél négykor ilyen maileket küldözget, azzal én, kérem, együttérek, függetlenül attól, mi áll a mailjében.

Az öregúr talán még ma is írogatná nekem, hogy Obama sorozatgyilkos és Hillary Clinton elmebeteg, ha egy idő után nem közöltem volna vele: nálam a levelezés előfeltétele, hogy képes legyen tartózkodni attól az útszéli stílustól,

amelyet használ. (Merkel kancellár asszonyt például durván sértegette.) Igen, felelte erre, igazán kár, hogy én csak a levele stílusáról írok, az érveivel nem vagyok képes semmit szembe-
szegezni.

Az ember a vállát vonogatva ott ül az íróasztalánál, és úrrá lesz rajta a tehetetlenség érzése. Bár lehetséges, hogy a levélíróknak pontosan ez a céljuk: hogy ezt az érzést idézzék elő? Talán saját életükre olyan kiszolgáltatottság és tehetetlenség jellemző, hogy azt okvetlenül tovább kell adniuk, akár úgy is, hogy más emberekben ugyanezeket az érzéseket keltik? S ezáltal *végre egyszer* úgy érzik, hatalmuk van, mert ez az, amire a hatalom képes lehet: a tehetetlenség érzetét kelteni másokban – ami egyben eszköz a saját félelme legyőzésére.

Természetesen megspórolhatnám a munkát, de valahogy mindig arra gondolok: ne hagyjunk ki egyetlen alkalmat sem, hogy tisztázzuk a pozíciónkat, érthetően és szép nyugodtan, mások és saját magunk számára is.

Így illik.

Így tisztességes.

– Hát nem különös? – fordulok a barátomhoz.
– Ma Európában egy olyan világban élünk, amely sosem látott mértékű szabadságot biztosít nekünk. Úgy élhetünk együtt másokkal, ahogy akarunk. A homoszexualitásért nem kell valamiféle büntetéssel számolni, oda utazunk, ahová akarunk, azt olvasunk, amihez kedvünk van, a külső megjelenésünket sokféleképpen alakíthatjuk, választhatunk és választhatók vagyunk. A zenénk, irodalmunk, a művészetünk olyan sokféle, amilyen még sosem volt – és éppen ebben a korban, amikor már alig oktrojálnak ránk előírásokat, sok ember előírásokkal korlátozza magát.

– Pontosan mire gondolsz? – kérdezi a barátom.

– Például arra, amiről már beszéltünk: az evésre. Azelőtt például az egyházak szabályozták a böjti időszakkal, az ünnepekkel, mikor mit ehetünk. Ma kvázi mindenki saját magát korlátozza – mégpedig olykor nagyon szigorúan.

– Elmondok neked egy banális történetet – mondja a barátom. – Évtizedekkel

ezelőtt, amikor kicsi szülővárosomból a nagy Münchenbe költöztem tanulni, ott álltam az óriási szabadság kapujában. De nem igazán tudtam, mihez kezdjek ezzel a nagy szabadsággal, szorongtam tőle, mert teljesen magamra voltam utalva. Senkit nem ismertem itt. Az egyetemen egy voltam a sok ezer diák közül. Fogalmam sem volt, be fogom-e tudni fejezni az egyetemet, hogy lesz-e utána munkám, nem volt barátnőm és nem voltak barátaim, nehéz volt ismerkedni; *nekem* legalábbis nehéz volt. Mit csináltam? Első lépésként azzal igyekeztem valami biztonságot teremteni magamnak, hogy minden reggel három zsemlet reggeliztem, nem többet, nem kevesebbet, akár éhes voltam, akár nem: minden reggel megettem három zsemlet. Kínos ezt elmesélni, de ez a kis étkezési szertartás volt az egyik válaszmomente életem nagy bizonytalanságára, amellyel valahogy meg kellett birkóznom.

Valamit közbe akarok vetni, de barátom a szavamba vág.

– Van még valami, ami különös – folytatja. – A lányom két éve Berlinbe költözött.

Még várnia kell, hogy bejusson az egyetemre, és most mindenféle praktikákkal az egyetemi tanulmányaira készül. Ez a helyzet rengeteg lehetőséget tartogat, de sok félelemmel és bizonytalansággal jár. És mi történt? A lányom vegetáriánus lett, nem militáns, minket nem próbál meggyőzni. De a saját életében új szabályokat fektetett le. Ha most azt mondanám neki, ezt azért tette, hogy a sok bizonytalanságban legalább az étkezési szabályok kapaszkodót jelentsenek, valószínűleg visszautasítaná, sok-sok személyes és politikai érvet sorakoztatna fel a vegetarianizmus mellett, ezek között nagyon sok meg is állná a helyét. De az, hogy ezekben az érvekben sok igazság van, és másokra is érvényesek lehetnek, mit sem változtat azon, hogy a lányom esetében megvan ez a lélektani funkciójuk, nem?

– És már vissza is érkeztünk a sörödhöz – jegyzem meg.

– Ezt hogy érted?

– Úgy – felelem –, hogy életünk bonyolultságának megértéséhez talán az is hozzátartozik, hogy a világ problémáit egyéni

szinten nem tudjuk megoldani. Legfeljebb úgy *érezhetjük*, hogy kézben tartjuk a folyamatokat, de valójában nem tartjuk kézben.

– Ugyan már, ki hinne el ilyen marhaságot? – mondja a barátom. – Hogy a világ problémáit egyéni szinten meg lehetne oldani... Ezt csak egy idióta gondolhatja. Én csak nem akarok hozzájárulni, hogy ez vagy az a probléma még súlyosabbá váljon.

– Az szerintem is jó – felelem. – De néha, például a biopiacon látok olyan embereket, akik bevásárlás közben a nagy igyekezettől, hogy mindent jól csináljanak, mintha elveszítenék az életörömlüket.

– A jól csinálás ellen semmi kifogásom.

– Nem, persze, nekem sincs. Egyébként szerintem ez egy érdekes pont, ami a más emberekkel való bánásmódot illeti. Van itt némi ambivalencia: látni ott olyan embereket, akik spontán módon az idegeinkre mennek. Másfelől ezek olyan emberek, akik nem akarnak beletörődni, ha valami nincs rendben. Az pedig jó!

– A világmegmentő tervemhez – mondja a barátom nagyot kortyolva a söréből

– mindenesetre hozzátartozik az élet bizonyos fokú élvezetének a megmentése is.

Ezzel kapcsolatban Ernst-Dieter Lantermann szociálpszichológusnak van egy érdekes könyve, *A radikalizált társadalom* (Die radikalisierte Gesellschaft). A szerző ebben „az áttekinthetőség, bizonyosság, ellenőrizhetőség és biztonság iránti alapvető igényből” indult ki – erről korábban én is szóltam már –, amelynek napjaink sokkal kevésbé felelnek meg, mint korábbi korok, amivel megint eljutottunk a globalizációhoz és a digitalizációhoz. Ezt írja: „Ha ezek a szükségletek tartósan nincsenek kielégítve, az ember az önbecsülésére és önértékelésére nézve súlyos fenyegetésként fogja érezni élethelyzetének bizonytalanságait. Hogy ne legyen továbbra is kitéve e fájdalmas tapasztalatnak, megteremti magának a saját bizonyosságát és biztonságát.”

Nevezetesen?

Ebből a szempontból van valami közös az idegengyűlölőkben, a militáns vegetáriánusokban és vegánokban, a lépésszámlálóval felszerelt testoptimalizálókban és a radikális

állatvédőkben: megteremtik a saját világukat, saját bizonyosságokkal, szem előtt tartva jót és rosszat, pontosan tudva, melyik oldalon kell állni. Akinek az általános valóság túl áttekinthetetlen és ellenőrizhetetlen, aki úgy érzi, hogy ő ebben a valóságban egy senki, olyan valaki, akinek hallgass a neve, és akinek nincs mit mondania, nincs beleszólása az élet alakulásába, se tágabb, se szűkebb értelemben, az saját valóságot épít magának. Mert az ember, ha teljesen jelentéktelennek érzi, nem bírja elviselni önmagát sem.

– Ez nem új – szólal meg a barátom. – Az ember ott akar élni, ahol kiismeri magát, ahol számít valamit a szava, még ha csak a modellvasútklub titkára is. A német egyesületek nagy része arra épül, hogy az emberekben ez a vágy munkál.

– Jó, de nem erről van szó – vetem ellen. – Szerintem...

– És nem veheted egy kalap alá az idegengyűlölőket és a vegetáriánusokat. Mi bajod a vegetáriánusokkal?

– Először is semmi, nem erről van szó. Igazán meg tudom érteni, ha valaki vegetáriánus, sőt azt is, ha vegán lesz, mert már egyszerűen nem bírja elviselni a mifelénk bevett tömeges állattartás viszolyogtató formáit. Ez egy nagyon tisztességes magatartás, amíg az, aki ezt vallja, elfogadja, hogy létezhetnek ezzel a témával kapcsolatban más tisztességes magatartások is. Például lehet, hogy valaki úgy véli, az állatokat lehetne másképpen tartani, a fajuknak megfelelő, vállalható, sőt észszerű módon, és hogy ilyen körülmények között meg lehet enni őket.

– Nekem is ez a véleményem – helyesel a barátom.

– De a könyvben, amelyikről írtam, éppen arról van szó, hogy sok ember már nem képes elfogadni mások másfajta hozzáállását. Arról, hogy miért radikalizálódik olyan sok ember, és mit jelent ez az együttélésünk szempontjából.

Mert a megingathatatlanul fölényes hangnemenek, a magabiztos kioktatásnak és a párbeszéd

minden formája iránt tanúsított közönynek, ennek az alaptónusnak, amelyet majdnem minden internetes fórumon és sok, mai problémákkal foglalkozó, online megjelenő cikk alatt megtalálunk, tehát ennek a tónusnak *biztosan* van valami köze ahhoz, hogy sok ember már nyilvánvalóan nem bírja elviselni azt az érzést, hogy másoknak, olyanoknak is lehet némi igazuk, akik más nézeteket vallanak, hogy egy kicsit ők is hozzájárulhatnak az igazság megtalálásához. Hogy némelyekből egyszerűen kiesett minden kíváncsiság és minden igyekezet, hogy tanulni akarjanak valamit – már ha egyáltalán megvolt bennük valaha.

Sok ember radikalizálódása menekülés minden idegen és szokatlan gyűlöletébe; olyan táplálkozási módba, amelyről végül nem mást, mint a világ megmentését remélik; fitneszörületbe, ami teljes énfixációhoz vezet; tébolyodott politikai korrektségbe, amelyben mindent mindenáron betartandó nyelvi szabályok vesznek körül – mindebben a biztonság és önbecsülés kétségbeesett keresése fejeződik ki egy mélysegesen elbizonytalanító korszakban. A végén ez a fasizmushoz vezet (és természetesen már

vezetett is), vitaképtelenséghez, elzárkózáshoz a más, az új elől.

Könyvében a szociálpszichológus Lantermann abból indul ki, hogy a társadalmi változások dinamikája és annak megannyi aspektusa minden egyes emberben életbizonyosságokat rombolt le. Ezeket egy modern társadalom meg sem engedhetné magának, annyira rá van utalva a nagy rugalmasságra és gyors alkalmazkodásra az állandóan változó feltételekhez. „A bizonytalanság és a biztonság hiánya valamennyiünk alapélményévé vált, akár helyesljük, akár nem.”

Sokan ezt, mint már említettem, jónak tartják, érzik a kihívást, élvezik az újonnan szerzett szabadságot, készek kockázatot vállalni. De nem szabad figyelmen kívül hagyni, így Lantermann, „hogy nem mindenki rendelkezik ugyanolyan eszközökkel és forrásokkal ahhoz, hogy profitáljon ebből a társadalmi fejlődésből”. Sokan félelmetesnek, túlságosan megterhelőnek tartják a biztonsági háló nélküli életet. Úgy érzik, „elbizonytalanodtak, tehetetlenek, dezorientáltak, erőtlének és magukra vannak hagyva”, írja Lantermann, és ezek az egész

embert érintő, intenzív érzések. Mivel itt elsősorban egy alapvető emberi szükségletéről, a biztonságról van szó, másodsorban pedig az önbecsülésről, önképről.

„A pozitív önkép, a magas önértékelés iránti vágy – írja Lantermann – annyira hozzátartozik az ember természetéhez, annyira nélkülözhetetlen, alapvető szükséglet, hogy csak önmagunk elpusztítása árán hanyagolhatjuk el.”

A következmény, ahogy már leírtam, a kapaszkodók keresése. Ezt nyújtja minden fanatizmus a maga egyszerű igazságaival, zárt rendszerével és minden kétely kizárásával – feltéve, hogy sikerül kizárni mindenfajta megrázkódtatást: talán ezzel magyarázható ez a gyakran kategorikus hangnem az interneten. Minden, ami megingathatná a saját igazságait, nemcsak ezeket fenyegeti, hanem mindjárt az egész világgépét is, és ezzel a fanatikus egész magabiztosságát, igen, sokan lassanként paranoid éberséget fejlesztenek ki a veszély és fenyegetés legkisebb jelére is. Lantermann ezt írja: „Mindennütt ellenséget szimatolnak, és minden megnyilvánulásban annak bizonyítékát látják, hogy lenézik, visszautasítják őket.”

Nem csoda, ha az ilyen emberek önzővé válnak, magabiztosságukat egy szigorúan meghatározott csoporthoz tartozásban találják meg újra; aki nem tartozik ehhez a csoporthoz, azt le kell győzni, mert fenyegeti a csoportot és elzárkózik a vélt igazság elől. Attól fogva az olyan értékek, mint a tisztesség, igazságosság, szolidaritás, már csak az elvbarátokat illetik meg. „Az önméricskélő, aki mindent elkövet, hogy eddze a testét, és ezért a célért sok áldozatot hajlandó hozni, vagy a fanatikus vegán miért érezne együtt beteg emberekkel, akik egész életükben nem sportoltak és förtelmes ételeket fogyasztottak?”, írja Lantermann. És: „Vajon az idegengyűlölők szempontjából nem egyenesen erkölcsi kötelesség minden segítséget és szolidaritást megtagadni a menekültektől, külföldiektől és menedékkérőktől, ha a társadalmi elit és a *gutmenschen*, azaz gutbácsik körüludvarolják és elismeréssel halmozzák el ezeket a nem kívánatos behatolókat, pedig ők a német nép sírásói?”

— Ez az elzárkózás, bezárkózás, ez az állandó csoportképzés lenyűgöző – mondja

a barátom. – Az embert, úgy látszik, arra teremtették, hogy kis csoportokban éljen. Újra és újra ilyen keres magának.

— Vegyük a gendervitákat – mondom. – Nemi identitásának kérdése a lehető legközelebből érinti az embert, és sokan mindennél jobban félnek ennek az identitásnak a megkérdőjelezésétől. Valószínűleg azok a férfiak gyűlölik a legjobban a melegeket, akik maguk is melegek, de a világ semmi kincséért nem hajlandók tudomásul venni.

— Ez most hogy jön ide?

— Mert nagyon foglalkoztat a gendertéma vitáinak intenzitása. Az egyik embernek tiszta hülyeség, hogy egyáltalán felvetik a kérdést, legyen-e külön vécéjük azoknak, akik se férfiak, se nők nem akarnak lenni, ettől időnként egészen abszurd módon képesek őrjöngeni. Másoknak viszont létfontosságú a kérdés. És mi történik? Csoportok alakulnak. Kizárás, agresszió. A gender-közeg szókincsét, ha meg akarjuk érteni, úgy szólván idegen nyelvként kell megtanulnunk, a különböző nemű személyes névmások összevonásából keletkezett semleges

nemű névmásokat, a különböző nemű névelőket helyettesítő semleges neműeket...

A *Zeitmagazin*ban olvastam egy Patsy l'Amour laLove nevű berlini írónőről, aki egy könyvében leírja, hogy a berlini Humboldt Egyetem genderkérdésekkel foglalkozó szemináriumra a névmáskérdés tisztázásával kezdődött. Mindenki elmondja, „hogy hímnemű (er) vagy nőnemű (sie) névmással szeretné, ha megszólítanák, vagy inkább semlegesen. Később egy diák tévesen hímnemű névmással (er) szólít meg valakit, aki nőnemű (sie) megszólítást szeretett volna. A diákot kizárják a szeminárium következő óráiról, és egy mindenki számára hozzáférhető Google-dokumentumban kell „reflektálnia” a vétségére.

– Volt már ilyen – mondja a barátom.

– Azelőtt nyilvános önkritikának hívták.

– Kétségbeejtő – mondom. – Miért esnek ezek olyan nehezére az embernek?

Foglalkozzunk egy kicsit napjaink hazugságaival.

Láthattuk, hogy az ember egészen nyilvánvalóan nem az a primér módon racionális lény, amilyennek hinni szeretnénk, épp ellenkezőleg. Falkában élő állatok vagyunk, akik érthetetlen mértékben túlnőttünk genetikai adottságainkon. Alexander Kluge író és filmrendező az „érzelem antirealizmusáról” beszélt és „az emberben lévő antirealista ösztönről”, ami pontosan azt jelenti, hogy a *homo oeconomicus*ba és a cselekedeteinket vezérlő értelemben vetett hitünk így nem felel meg a valóságnak. „Az ember – mondja Kluge – a rekeszizmában és a szívében lakik”, tehát olyan szervekben, amelyek jellemzően „nem az agy. Ezek inkább meghamisítják a valóságot, semhogy elfogadják annak visszataszító voltát.” A *Make America Great Again* (Tegyük újra nagygyá Amerikát) hívei, a Brexit támogatói, Le Pen, Orbán, Kaczyński követői – bennük mind az a közös, hogy vágyakoznak az elveszett biztonság után, és az sem sokat változtat ezen, hogy a Trumpok, Farage-ok, Johnsonok, akik vezetik, vagy vezették őket, mind velejükig hazug alakok.

Az internet egyfelől nagyon hasonlít arra az elképzelt világra, amelyről H. G. Wells álmodott *World Brain* című, 1938-as kötetében. Minden ismert valósághoz hozzáférést biztosít nekünk. Ugyanakkor egészen nyilvánvalóan hozzá kötődik a hazugság korszakának kezdete – mégpedig annak legpofátlanabb, legszegyentelenebb és legsikeresebb formájában. A hazugság éppolyan szédítő sebességgel terjed, mint a tudás, ám a hazugság penetránsabb az igazságnál, igen, a legnagyobb hazudóknak éppen az a céljuk, hogy olyan sokat és olyan szemérmetlenül hazudjanak, hogy az emberek még az igazság is hazugságnak tűnjön, mert már nem tudnak különbséget tenni a tények és a kitaláció között.

Boris Johnson például hazudozó, aki egyebek között azzal a penetránsan ismételt állítással, miszerint Nagy-Britannia (alsó hangon) heti 350 millió fontot utal át az EU-nak, elérte a Brexitet; a valóságban nem egész 110 milliót utalt. Vlagyimir Putyin, aki sikeres stratégiává tette a ködösítést, a maszatolást és az igazság elkendőzését, mégpedig ragyogóan, a hazugság valóságos művésze: titkosszolgálat

2014-ben támogatta az orosz sportolók doppingolását, 2017-ben Szentpéterváron egyebek között ezzel a mondattal nyitotta meg a konföderációs kupát: „A futballnak az a dolga, hogy összekösse az államokat és kontinenseket, hogy elterjessze a világban az értékeinket, mint amilyen a fair play.” Donald Trumpot annyira nem érdekli az igazság, hogy valószínűleg maga sem tudja, mikor hazudik.

David Mikkelson, a hírek valóságtartalmát ellenőrző snopes.com portál alapítója azt mondta a *The Guardian*nek, nem biztos benne, hogy posztigazságkorszakról (*post-truth age*) beszélhetünk. „De megnyíltak a zsilipkapuk, és minden szabadon áramlik. A marhaság ha pumpálnád, sem tudna ennél gyorsabban zúdulni.”

Hogyan lehetséges, hogy valami elképesztően pimasz módon éppen most ilyen sikeres a hazugság?

Alighanem azért, mert az embert nem mindig érdekli az igazság.

Miért nem?

Mert olykor valami más fontosabb neki.

Micsoda?

Az ősi vágya olyan történetek iránt, amelyek megmagyarázzák, leegyszerűsítik, érthetővé teszik neki a világot; orientálják, észszerűnek tűnnek.

Ehhez az igényhez a valóság néha túl bonyolult, túl megerőltető. És minél nehezebb a helyzet, annál hevesebb lesz a vágy az egyszerű szövéssé, a vezér után, aki tudja a megoldást, megmagyarázza a világot, bízhatok-csak-rám-én-megoldom-helyettetek. Hogy hazudik-e? Azt meg se kérdezik tőle. Nem a tények számítanak, hanem az érzelmek. Azok pedig annyira erősek, hogy nem fogadnak el olyan valóságot, olyan igazságot, amely nem felel meg nekik.

A már idézett Yuval Harari *Az emberiség rövid történetében* nagyon meggyőzően mutatta be, milyen szerepet játszanak a történetek az emberek összetartásában – és hogy a cél szempontjából teljesen mindegy, hogy ezek a történetek igazak-e vagy hamisak. A katolikus egyház például világméretű szervezet, az istenhitre épül – de hogy valóban létezik-e Isten, azt senki sem tudja. Csak a közös meggyőződés számít, hogy létezik.

Harari leírja, hogyan sikerült az emberiségnek a mágikus 150 fős határt átlépő, nagyobb csoportokban is együttműködni. „Minden nagyszabású emberi együttműködés, legyen szó akár modern államról, középkori egyháztól, ókori városról vagy őskori törzsről – írja Harari –, a közös mítoszokban gyökerezik, amelyek csupán az emberek kollektív képzeletében léteznek.” Továbbá „az univerzumban sehol sincsenek istenek, nemzetek, pénz, emberi jogok, törvények vagy igazság, csakis az emberi lények közös képzeletében”*, alighanem azért, mert az ember minden más élőlényvel ellentétben az egyetlen, amelyik rendelkezik nyelvvel, s ennek segítségével képes ezekről a dolgokról mesélni, sőt képes ilyeneket konstruálni.

Lehetséges, hogy ez a mi témánkkal kapcsolatban a hajánál fogva előrancia gált hivatkozásnak tűnik.

Pedig nem az.

Megmutatja ugyanis, milyen nagy jelentősége van számunkra is a közös meggyőződésnek egy olyan értékkel kapcsolatban, mint amilyen

* Torma Péter fordítása

a tisztesség. Mert ilyen meggyőződések terem-
tik meg az emberi közösségeket. Azt a társadal-
mat, amelyet mi kívánunk magunknak, csak
akkor alakíthatjuk ki, ha tudjuk, mit tartunk
helyesnek.

— Valamit – mondja a barátom – belőlem is
kivált ez a populizmus.

— Ezt hogy érted?

— Például Erdoğan – feleli – az alkot-
mánymódosítással kapcsolatos népszavazást
megelőző viták csúcspontján náci praktikák-
kal vádolta meg Németországot, bosszút es-
küdtött a hollandok ellen, amiért kiutasították
az egyik miniszterét. Valósággal forrt
bennem a düh, úgyhogy visszatértem ata-
visztikus gyökereimhez, és olyan gondola-
taim támadtak, hogy: jól oda kéne szólni en-
nek a rohadéknak! Holott pontosan tudom,
hogy nem kéne, és semmi értelme ugyan-
azokkal az eszközökkel válaszolni.

— Egy s más azért elég mulatságos volt –
mondom. – Törökországban francia zászlót
égettek, mert összetévesztették a hollanddal,

hiszen mind a kettő kék-fehér-piros, csak az
egyik hosszában, a másik keresztben sávos.
És Isztambulban, egy hollandellenes tünte-
tésen az akkori francia elnök, Hollande fény-
képét hurcolászták, nyilván megguglizták
Hollandiát, és így botlottak Hollande-ba. Mi
mással magyarázhatnánk, hogy mit akarhat-
tak a fényképével?

— A humor rendkívül kulturált reakció
– mondja a barátom. – De lelkünk mélyén
még mindig ott lakozik a civilizálatlanság.

— Nem tudom, mennyire a mélyén – mon-
dom. – Gondolj csak arra, amit a vékony ci-
vilizációs mázról szoktak mondani. Amely,
mint látjuk, napjainkban megsérült.

— Az emberben – mondja a barátom –
időnként van valami rendkívüli primitívség,
ezt a futballnál is látjuk. És a politikában is.

— Így van – mondom –, de a futball egy
helyre korlátozott ritualizáció, a stadion
szabta korlátok között, megmutatja, mi la-
kozik és mi fog mindig is lakozni lelkünk
mélyén, és lehetőséget ad nekünk, hogy
kiéljük, talán meg is értsük. A futball ép-
pen arra bizonyíték, hogy az emberiség

iszonyúan messzire jutott: tízezrek, akik kölcsönösen ki nem állhatják egymást, mert a szemben álló egyesületek szurkolói, tehát egymással szemben álló emberek tízezrei képesek összejönni egy stadionban anélkül, hogy halottak hevernének utána, legalábbis többnyire. Ez fantasztikus, ha belegondolunk, hogy honnan indultunk. Másfelől a sport abban segít, hogy ne felejsük el: az ember nem menekülhet el az érzelmei, ösztönei és alapvető szükségletei elől.

– Nem csupa ezzel ellentétes példát hoztál fel a könyv elején? – mondja a barátom.

– De, mert éppen változóban van valami. Sok minden sokkal nyersebbé, durvábbá válik. Tulajdonképpen a футбол is jobb volt valaha.

– Mondj másik példát – kéri a barátom.

– Vegyünk valami hétköznapi – mondom.

– Parkolóhelyet keresel a kocsioddal, már hosszabb ideje, aztán találsz egyet, és valaki az utolsó pillanatban elhappolja előled. Ami ezután következik, az olyan, mint az állatoknak a területért folytatott harca, és választhatasz, hogy úgy viselkedsz-e mint egy vadkan,

amelynek a területére bemenészkedett valaki. Vagy elhatározod, hogy nem kívánsz leereszkedni erre a színvonalra, és mész tovább a dolgodra. Ilyen helyzet gyakran adódik. Azelőtt volt egy kis vidéki házam, közvetlenül egy parasztgazdaság mellett, amely panzióként is működött, és minden alkalommal, amikor összefutottam valamelyik vendéggel, azonnal elmesélte, hányszor nyaralt már itt, milyen jól ismeri a gazdát – vegytisztá területfoglaló viselkedés: „Ez az én területem!”, ezt akarják a tudomásomra hozni.

– Mit lehet tenni?

– Mosolyogni. Vagy elmondani, mennyivel régebben lakunk itt, és megpróbálni győzni. De nekem tulajdonképpen elég strapás. Meg hülyén is érezném magam. Gondolj arra, amit Mark Twain mondott: *Never argue...* Egyébként éppen Kwame Anthony Appiah, a Londonban született, Ghánában felnőtt és New Yorkban élő filozófus *Cosmopolitanism* (Cosmopolitanism) című könyvét olvasom...

– Öregem, micsoda lehetőségek vannak egy ilyen életútban! – kiáltja a barátom.

– Olyan tapasztalatokból profitálhatunk, amilyenekre mi magunk nem tehattünk szert!

– Appiah, akárcsak Yuval Harari, azt írta – mondom, és előveszem a könyvet a táskámból, belelapozók –, hogy őseink az emberiség történelmének túlnyomó részében egy átlagos napon csak olyan emberekkel találkoztak, „akiket egész életükben ismertek”, ezáltal a velük való érintkezés kiszámíthatóan és megszokott módon zajlott. Évezredek óta ilyen volt a világ, „amely formált minket, amely kialakította a természetünket”. Tehát csak nem olyan régen tanultuk meg, „hogyan kell szűk helyen egy olyan társadalomban együtt élni, amelyben a legtöbb embert nem is ismerjük, még ha ugyanazt a nyelvet beszéljük is, ugyanazokat a törvényeket tartjuk is be, és hasonló dolgokat tálalunk is fel az asztalra”. És éppen ez mutatja meg, hogy miről van szó. A kihívás, így Appiah, „abban áll, hogy az évezredek óta kis, helyi csoportokban formált gondolkodásunkhoz és érzéseinkhez olyan eszméket és intézményeket kell társítani, amelyek

lehetővé teszik számunkra az életet abban a globális törzsben, amellyé váltunk.” Lát-ható: egész civilizációnk mementő minden ellen, ami ott fortyog bennünk, a beidegződéseink, az ösztöneink, az automatizmusaink ellen.”

– Nem ez volt a felvilágosodás eszméje? – szólal meg a barátom. – Hogy használjuk az eszünket?

– „Mások útmutatása nélkül”, azt hiszem, Kant valami ilyesmit írt. De az eszünk használata valószínűleg azt is jelenti, hogy megértjük: az ember érzelmi lény, és vannak helyzetek, amelyekben nem képes használni az eszét, és visszaesik az atavisztikus érzések állapotába: például, hogy minden, ami idegen, tűnjön el. Alighanem ez az, amire Alexander Kluge gondolt: hogy az ember legfontosabb szervei a rekeszizomnál találhatók.

– És aztán? Aztán mit lehet tenni? – kérdi a barátom.

– Mikor?

– Ha valaki azt írja: minden, ami idegen, tűnjön el!

– Természetesen nagy a felháborodás.

– Azt kérdeztem, *mit lehet tenni?*

– Mindenesetre valószínűleg pont nem azt, hogy az ösztönkésztetéseinknek engedve mi is ordítunk és felháborodunk. Hova máshová vezetne az ordítózás és felháborodás, mint ugyanolyan ellenségeskedéshez, amit azok áhítanak, akik csak ellenségesen tudnak érintkezni másokkal? Amikor Norvégiában Anders Breivik meggyilkolt 77 embert, Stoltenberg norvég miniszterelnök pozitív vízióval válaszolt: több szabadságot, több demokráciát, több közösséget. Amikor Németországban megjelent az AfD, és olyan szélsőjobboldali politikusok, mint Gauland vagy Höcke beszédeikkel folyamatosan és módszeresen provokálták a társadalmat, kezdetben minden gumicsontra rávetettük magunkat, amit odadoztak nekünk, minden ostoba, uszító, rasszista mondatukon felhúztuk magunkat. Csak akkor javult a helyzet, amikor a társadalom tisztába jött a saját céljaival, amikor felbukkantak az olyan mozgalmak, mint Franciaországban az *En Marche*, vagy nálunk a *Pulse of Europe*. A kérdés az, hogy tulajdonképpen *én* magam mit akarok?

Az embernek legyen tartása, azért meg kell dolgozni. És segít, ha beszélünk róla. Segít, ha a meggyőzéssel próbálkozunk. Ez sosem szűnik meg, érted? Talán az, hogy használjuk az eszünket, azt jelenti: értsük meg, hogy a másiknak megvannak a maga okai, amiért úgy viselkedik, ahogy viselkedik, és meg kell próbálni megérteni ezeket az okokat.

– Szóval beszélni kell, a beszélgetés mindig segít?

– Mindig.

Visszatérve a kérdéshez, hogy miért az internet, a világagy, tehát miért ez a világméretű tudástár vezetheti vissza az embert a gondolkodás régről jól ismert szűk terébe, miért válik óvóhellyé, ahol az ember biztonságban lehet mások érveivel és látásmódjával szemben: a már idézett Zygmunt Bauman „két különböző világról” beszélt, amelyben élünk – *offline* és *online* világnak nevezte őket. A kettő közötti különbség leírásához a *kontrollálás* fogalmát használta, azt mondta, hogy az *offline* világban,

vagyis a megfogható és testileg jelen lévő személyek, a beszélgetések és dialógusok, a hierarchiák és fizikai folyamatok világában minden embertől elvárják, hogy bizonyos mértékben képes legyen kontrollálni magát, uralkodni magán, engedelmeskedjen, alkalmazkodjon, hogy tárgyaljon a helyéről, a szerepéről és „a kötelesség és jogok viszonyáról – mindezt a kizárás vagy kiutasítás kimondott vagy feltételezett szankciója felügyeli és kényszeríti ki”. Hétköznapi világunknak ebben a szférájában váratlan találkozásokkal kell szembenéznünk, hosszas tárgyalásokat folytatva bonyolult, talán megoldhatatlan problémákkal kell foglalkoznunk, olyanokkal, melyeket nem tudunk egyszerűen kézben tartani, sőt csak nagy fáradtság árán vagyunk képesek az ellenőrzésünk alá vonni.

Online mindez másképp működik. „Az *offline* világé vagyok, az *online* világ viszont az enyém”, írta Bauman, mert „*online* úgy érzem, ura vagyok a helyzetnek, én vagyok az, aki megszabja a célokat, aki megjutalmazza az engedelmeseket és megbünteti a szembe szegülőket, én vagyok az, aki kézben tartja a száműzés és a kizárás rettenetes fegyverét”. És

tovább: „Ha az *offline* világból átlépek az *online* világba, úgy érzem, olyan világba kerültem, amely engedelmeskedik az akaratomnak, és készségesen teljesíti kívánságaimat.”

Mert *online*, ha úgy tartja kedvem, megtehetem, hogy kizárólag teljesen azonos gondolkodásúak közösségében mozgok. Az áramló híreket úgy rendezhetem, hogy eleve kiszűröm azokat az információkat, amelyek nem illenek a világképembe. Megtehetem, hogy gyalázok valakit, aztán továbbklikkelek, úgyhogy a reakciók már el sem jutnak hozzám. Megtehetem, hogy minden megoldhatatlan, bosszantó problémát eltüntetek a látómezőmből, és az életet ezen a területen komfortzónává alakítom, amelyben a nyomasztóan bonyolult, áttekinthetetlenül kusza világ egyszerűen nem létezik. Itt nincs nehézség.

Ha azonban eltűnik a nehézség, akkor viszontatérünk a *hazugság* témájához, akkor már nincs igazság, mert az igazság, főként a mi bonyolult és áttekinthetetlen világunkban, mindig összetett, sokszor ambivalens, homályos, nehezen kideríthető. Kellemetlen is lehet, mert nem könnyű bánni vele. Márpedig az ember

nyilvánvalóan, talán ösztönösen igyekeznek elkerülni azt, ami kellemetlen.

Mi lenne egyébként, ha gyorsan tisztáznánk, hogy nem csak a szerényen bútorozott agyú és gazdaságilag teljesen függő helyzetben lévő polgártársaink hajlamosak arra, hogy így bánjanak az igazsággal?

Hanem mi valamennyien.

Egyikünk sem szívesen vesz tudomásul olyan tényeket, amelyek nem illenek a világképébe, ez kifejezetten emberi tulajdonság, és nincs is ezzel semmi baj.

Csak az a fontos, hogy tudjunk róla, és legyen bennünk annyi tisztesség, hogy beismerjük.

Egy közismert példa. A 2015/16 szilveszter éjjelén a kölni Dóm téren történt eseményeket jó néhány ember nézőpontjával igen kevésbé lehetett összhangba hozni (akkoriban az enyémmel sem), ők a történeteket igyekeztek bagatellizálni, a fogdosást az Oktoberfesten mindennapos fogdosáshoz hasonlították – mintha ez változtatna valamit. Amikor egy évvel később a rendőrség, hogy elejét vegye

a botrányos események megismétlődésének, szemmel tartotta a Kölnben élő észak-afrikaikat, azonnal megkapta a *racial profiling*, azaz a rendőri munka rasszizmusának vádját. De a vádaskodók közül senki sem tudott választ adni arra a kérdésre, hogy az ég szerelmére, hogyan kellene dolgoznia a rendőrségnek, ha nem ellenőrizhetné különös gonddal azokat, akik valamilyen módon hasonlítanak az előző évi elkövetőkre. És amikor a kölni rendőrség (egyáltalán nem kell túl vehemensen védeni, mivel annak idején a főpályaudvar környékén a biztonsági szervek nem nyújtottak valami káprázatos teljesítményt) a *Nafri* (nordafrikanische Intensivtäter) kifejezést kezdte használni az „észak-afrikai visszaeső elkövetőkre”, az sokak szemében mintha a Dóm téren valójában törtéteknél nagyobb botrány lett volna.

Verena Friederike Hasel író-újságíró egyszer a *Die Zeit*-ban azt, ami itt történik, „a *fake news* baloldali változatának” nevezte. „Valójában – írta –, az én nagyvárosi, művelt polgári környezetemben egyedül a balliberális nézetek számítanak az emberségesség egyetlen igaz formájának.” Az emberek lelki komfortzónát

teremtenek maguknak, amelyben erkölcsi magasításukból vadásznak mindenre, ami zavarja a világképüket. A politikai korrektségben mindig is tisztességtelen volt az a rendületlenül kioktató tónus, amelynek semmi köze az ismeretszerzéshez, annál több ahhoz, hogy az ember azt a kellemes érzést szeretné megteremteni magának, hogy a jó oldalon áll.

Mi itt most nem a menekültpolitikával, a migrációval és a globalizációval foglalkozunk, hanem a tisztesség fogalmával és társadalmi együttélésünk kérdésével – és ehhez hozzátartozik: aki üdvözli a globalizációt, az ne feledkezzen meg róla, hogy egy ilyen nyitottságból általában azok húznak hasznot, akiknek amúgy sem megy rosszul a soruk, de másoknak nagyon is sok problémájuk lehet ezzel. Aki már amúgy sem különösebben jól képzett, annak hirtelen sokkal nagyobb lesz a konkurenciája, ha a munkahelyéről van szó. Aki nem engedheti meg magának, hogy drága lakásban lakjon, annak még nehezebb lesz olcsó lakást találnia. Aki amúgy sem tudja a jobb negyedek iskoláiba küldeni a gyerekeit, az valóban német ajkú kisebbségként fogja látni őket az iskolaudvaron,

ahol nem olyan kellemes és jól nevelt a stílus, mint ahogy az ember szeretné.

És aki mindezt tagadja, az esetleg ne csodálkozzon, ha az elithez sorolják, amelyik mit sem tud hazánk más rétegeinek életéről.

Lehetséges, hogy ez egyszerűen nem igaz.

David Goodhart londoni publicista 2017-ben írott, *Az út valahová* (The Road to Somewhere) című könyvében *anywhere*-eket (*bárhovákat*) és *somewhere*-eket (*valahovákat*) különböztet meg a brit társadalomban; az első csoport mobil, urbánus, liberális, a másik egy meghatározott helyen gyökeret ereszt. És a szerző a saját csoportja szemére veti (mert ő maga nagyon is az *anywhere*-ekhez tartozik), hogy egyszerűen megfeledkezett a *somewhere*-ekről, és „a tömeges bevándorlást túl lelkesen fogadta, a *somewhere*-ek problémái iránt túl közönyös maradt”, ahogy egy interjúban elmondta. „Mi, ostoba liberálisok teremtettük meg ezeket a rettenetes embereket [és ezen a Brexit híveit és a hazájában élő idegengyűlölőket értette – a szerző megjegyzése]. Teljes mértékben csődöt mondtunk.”

Aki tehát valamennyire fiatal és alkalmazkodóképes, tud nyelveket és jól képzett, akinek

nincs oka tartani a globalizációtól, az gondolja végig, vajon nagyon tisztességes dolog-e kinevetni azokat, akik most éppen kicsit gyorsnak érzik a világ változását. Meg azokat, akik állandóságra vágynak, mert már idősebbek, és nem voltak túl sikeresek a gazdasági életben, vagy nem voltak olyan szülői házzal megáldva, ahol esténként *A kis Nicolas*-ból olvastak volna nekik, és minden héten elvitték volna őket hegedűőrára.

Egyébként nagy bajnak tartanám, ha a különböző társadalmi rétegek a mostaninál is jobban elszakadnának egymástól nálunk. Hogy csak egy példát említsek: azelőtt az általános hadkötelezettségnek eleget téve mi, érettségizettek életünk néhány hónapját egy Bundeswehr-laktanya körletében voltunk kénytelenek eltölteni velünk egyívásúakkal, akik azonban nem a mi társadalmi és műveltségi szintünkön voltak, de számos esetben tisztességesebb fickóknak bizonyultak sok, a gimnáziumból addig ismert *upperclass* csemeténél. És ha valaki megtagadta a katonai szolgálatot, akkor hosszabb polgári szolgálat várt rá, melynek során többet tanult

az életről azoknál, akik mindjárt az érettségi után siettek az egyetemi előadótermekbe, hogy aztán minél hamarabb, jól kiképezve a gazdasági élet rendelkezésére álljanak.

Őszintén szólva örültem volna, ha megúszom a katonaságot. Mivel alkalmatlan vagyok katonának (pláne harckocsizóknak, aminek elvittek), életem legrosszabb időszaka volt. De éppen ezért nagy tapasztalat is volt, amely azt az érzést nyújtotta nekem, hogy teszek valamit, ami nekem személy szerint nemigen használ, de a hazám javát szolgálja.

Mi lenne, ha felelevenítenénk azt a némi-képp feledésbe merült gondolatot, hogy az ember csak akkor tartozhat egy társadalomhoz, ha hajlandó áldozatot hozni érte?

Nekem teljesen felfoghatatlan, hogyan lehetséges, hogy a hadkötelezettség szép csendben megszűnt anélkül, hogy erőteljesen követelték volna a kiváltását egy mindenki számára kötelező polgári szolgálattal, nehogy elveszen az az érzés, hogy együtt élünk ebben az országban, ebben a világban.

Mint mondtam, teljesen érthetetlen.

De ezt csak úgy mellékesen.

Már idézett előadásában Sascha Lobo felvázolt egy stratégiát az interneten terjedő gyűlölet kezelésére, amely igen helyesen abból indul ki, hogy nem mindjárt szélsőjobboldali mindenki, aki egy részben szélsőjobboldali párt felé hajlik, mint amilyen az AfD, vagy szélsőjobboldali megnyilvánulásai vannak az internetes fórumokon – az átmenet, mint az életben oly sokszor, fokozatos. Valahol elkezdődik, aztán egy másik helyen véget ér. És talán sikerülhet, gondolta Lobo, ott elkapni az embert, ahol még nem zárkózott be, még hozzá lehet férni az értelméhez. Vagy, Lobo szavaival szólva, „úgy tűnik, gyakran megtörtént velem, hogy lenáciztam olyan embereket, akik valójában csak seggfejek voltak”, és néha ő maga is seggfej volt.

Vedd észre másban a seggfejet, aki magad is voltál néhányszor!

Ezt nevezik empátiának, nem?

És ez azt jelenti, hogy nem kizárni kellene embereket, hanem legalább meg kellene próbálni beszélgetni velük, természetesen nem a keményen szélsőjobboldaliakkal, akiket ezzel csak felértékelnénk társadalmilag, hanem azokkal, akik, mint Lobo fogalmazott, „csak

nem tudtak lépést tartani társadalmi fejlődésünkkel”.

Hiszen van ilyen. Hogy valaki nem tud lépést tartani.

Lobo mindenesetre azt javasolta, hogy egyik-másik gyalázkodóval, vagy olyannal, aki idegenellenes, radikális jobboldali nézeteket terjeszt, meg kell próbálnunk vitát kezdeményezni, és közben alapvetően udvariasan viselkedni, mindig udvariasan, visszafogottan, tehát meg kell találnunk a beszélgetésnek azt a szintjét, amelyen valódi, érdeklődő kérdéseket lehet feltenni, különválasztva a véleményt a személytől (tehát megőrizve a tárgyszerűséget), megértést mutatva, saját gyengeségünket megnevezve, azzal, hogy olykor megdicsérjük a beszélgetőpartnerünket (nem éppen úgy, ahogy Lobo ironikusan bemutatta: „Tök jó helyesírással tagadod a holokausztot”, hanem egyszerűen: ha valami jót veszünk észre, azt mondjuk is meg), adjunk igazat neki, ne érveljünk feltartott mutatóujjal, de őrizzük meg humorérzékünket, ha lehet, mindezt azzal a céllal, hogy felpiszkáljuk benne az empátiát, kételyeket ébresszünk benne.

Szóval azt mondanám: beszéljünk értelmesen, hogy az értelmére hassunk.

Érdekes módon ez arra a koncepcióra emlékeztet, amelyet Marcus Aurelius római császár jegyzett fel a híres *Elmélkedések*ben. Ebben azt hirdette, hogy kötelesség embertársaink iránt „bensőséges egymáshoz tartozást” éreznünk – egyébként ő ezt nem *másoknak* prédikálta, hanem mindenekelőtt *saját magának*, hiszen az egész írás afféle útmutatás önmagának; az első, 1559-es nyomtatott kiadásban (hiszen azelőtt csak kéziratok voltak), ahogy könyvében Karl-Heinz Göttert utalt rá, a címe is ez volt: *Önmagamnak*.

Marcus Aurelius így írt: „A jóindulat legyőzhetetlen, ha őszinte, ha nincs benne gúny vagy póz. Mert mit árthat neked még a legerőszakosabb ember is, ha mindvégig jóindulatú vagy vele, és – ha úgy hozza az alkalom – szelíden figyelmezteted, és ha éppen akkor, amikor valami gonoszat forral ellened, nyugodtan így inted jobb belátásra: »Nem, gyermekem, másra születünk. Nem nekem, hanem magadnak ártasz, gyermek.« Mutasd meg neki kíméletesen

és általánosságban, hogy ez az igazság, és hogy ilyesmit sem a méhek, sem más, természetük-nél fogva csoportban élő állatok nem követnek el. De ne ironikusan vagy szemrehányóan tedd ezt, hanem szeretetteljesen, minden belső nehezítés nélkül: ne is leckéztetve, és ne is úgy, hogy aki éppen jelen van, csodáljon téged, hanem csak rá légy tekintettel, még ha vannak is ott mások.”*

Ó, ha az ember elkezd Marcus Aureliust idézni, nem bírja abbahagyni!

Íme még néhány mondat.

„Ha megütközöl valakinek az arcátlanságán, tüstént kérdezd meg magadtól: »Lehetséges-e, hogy ne legyenek arcátlan emberek a világon?« Nem lehetséges. Ne kérj tehát lehetetlent. Hiszen ez az ember is egyike azoknak az arcátlanoknak, akik szükségképpen vannak a világon. Ugyanez a megfontolás legyen a kezded ügyében a fortélyos, a megbízhatatlan és általában bármilyen hibát elkövető emberekkel kapcsolatban. Mert ha észben tartod, hogy lehetetlenség, hogy ez az emberfajta ne létezzen,

* Ez és a következő részlet Steiger Kornél fordítása.

mindjárt elnézőbb leszel egyedeivel szemben. Azt is hasznos azonnal megfontolnod, hogy milyen erényt adott az embernek a természet a szóban forgó vétetekre válaszul. Hiszen mintegy ellenméregként adta a kíméletlennel szemben a szelídséget, mással szemben meg más képességet. Általában módodban áll a tévelygőt tanítás által jó útra terelni.”

De most a következő: ha egy társadalomban a tisztességtelen viselkedést – ilyen mindenhol előfordul anélkül, hogy ez lenne a fő szabály – folyton megjutalmazzák, akkor egyre kevesebben fogják kötelességüknek érezni, hogy tisztességesek maradjanak – s akkor felülke-rekedik a tisztességtelenség. Semmivel sem igazolható viselkedésünket mások viselkedése fogja igazolni. Vajon ez a *Ha ő igen, akkor én is hol kezdődik?*

Ismerek például egy idős hölgyet, igazán nem gazdag, nincs nagy vagyona, volt 5000 euró vastartaléka, vészhelyzetre. A pénz takarékkönyvben volt, egy nap megkérdezte tőle a banki tanácsadója, miért tartja takarékkönyvben,

amikor manapság már egyáltalán nem kamatozik. És az idős hölgy, aki ezt a tanácsadót csakugyan tanácsadónak tartotta, mert olyan korban nőtt fel, amikor a bankokban csakugyan tanácsadók dolgoztak, nem értékesítők, az idős hölgy hallgatott tehát a tanácsadóra, és vásárolt egy befektetési terméket, amely az értékesítőnek prémiumot hozott, a bank pedig értékesítési díjat számolt fel. Csak az idős hölgy nem nyert semmit, mert az 5000 euró két év elteltével 2500-ra olvadt.

Mindez törvényes, teljesen törvényes, és természetesen lehet az az álláspontunk, hogy társadalmunkban mindenki saját magáért felelős, amíg mindenki a jog keretein belül mozog. De éppen erről írt az elején említett olvasó: vannak dolgok, amelyek megengedettek, *mégsem tesszük meg*, egy teljesen személyes érzet miatt nem tesszük meg, egy bank alkalmazottjaként sem.

Csakhogy ez a nézet meglehetősen ritka már, hogy is ne lenne az, amikor a bankok a legvadabb üzleteket csinálják, de aztán, ha ezek a vad üzletek sikertelennek bizonyulnak, a bankokat megvédi a csődtől – többek között

az idős hölgyek pénzéből, amelyet ők egész életükben adó formájában befizettek az államnak. Mit is lehetne mondani az embereknek, tekintettel az olyan esetekre, mint a VW-konzern menedzser asszonyáé: az SPD korábbi politikuskője, a csillaggal ékesített Nagy Szövetségi Érdemkereszt válszalaggal kitüntetettje 2017-ben távozott a Volkswagen elnökségéből, ahol az „integritás és jog” tartozott hozzá. Tizenhárom hónap után 12,5 milliós végkielégítéssel és egy élethosszig tartó, havi 8000 eurós nyugdíjjal távozott, amelyet már 2019. január 1-jétől folyósítanak neki. Ugyanez a konzern a konzern történetének legnagyobb veszteségeit elkönyvelő 2015-ös év után még mindig milliós sikerdíjakat fizetett ki az elnökség tagjainak.

A *Die Welt* 2017 áprilisában beszámolt róla, hogy Németországban milyen – egészen nyilvánvalóan – pusztító hatása van a vezető menedzserek viselkedésének. Senki se hiheti, írja az újság, hogy például a Volkswagen vagy a Deutsche Bank vezetői mit sem tudtak saját alkalmazottaik csalásairól. Így, akár igaz, akár nem, számos munkatársnak az lehet a benyomása, hogy odafent nem veszik túlságosan komolyan

az etikai elveket. Következésképpen „nagy a hajlandóság, hogy hasonlóan vélt eszközökkel más is előnyökhöz juttassa magát”.

A németekre nézve „valósággal letaglózó” az Ipsos intézet 41 ország 4100 vállalkozója körében végzett közvélemény-kutatásának eredménye, írja a lap: Németországban a cégek megkérdezett alkalmazottainak tíz százaléka szemrebbenés nélkül hajlandó lenne kijátszani a hatóságokat. Csak Írországban és Szlovákiában voltak többen. És ugyancsak tíz százalék félrevezetné a saját menedzsmentjét is, ha abból előnye származna.

Nem árt, ha tudjuk, mit csinálunk, amikor a kápsziságot premizáljuk.

— De mit szólsz például azokhoz a marokkóiakhoz – kérdezi a barátom –, vagy más észak-afrikaiakhoz, akik hozzánk érkezve tudják, számolnak vele, hogy nem maradhatnak sokáig, de ezt az időt jól kihasználják mindenféle kisztílu bűnözésre? Ők nem azért menekülnek, mert különben kínzás fenyegetné őket, hanem életük kilátástalansága

elől lépnek le otthonról. Itt, nálunk meg lopnak és a nyílt utcán zaklatják a nőket, vétenek a tisztességes élet minden szabálya ellen, igen, a magatartásukat bizonyos (-fajta) politikusok ügyesen kihasználják arra, hogy általában szítsák a hangulatot a migránsok és a valódi politikai üldözöttek ellen.

– Mi az, hogy vétenek a tisztességes élet szabályai ellen? – kérdezem. – Elsősorban a jog, a mi jogrendszerünk ellen vétenek, és ezt a jogot érvényesíteni kell. Csak nem akarsz valakinek, aki tízéves korában megszökött marokkói falujából, ahol senkinek sincs rá szüksége és senkinek sem hiányzik, csak nem akarsz valakinek, aki aztán évekig ott élt valahol az utcán, valahogy elvegetált, szóval csak nem akarsz egy ilyennek a mi tisztességfogalmunkkal jönni?

– Dehogynem – mondja a barátom. – Miért ne lenne rá is érvényes, ami mindenki másra érvényes?

– Lehet – felelem. – De lehet, hogy a tisztesség azt diktálja, hogy világosan megmondjuk neki, nem tudjuk megoldani a problémáit.

– A könnyebbik végét fogod meg a dolognak, nem?

– Tényleg? Nem úgy van, hogy éppen ellenkezőleg, nagyon is nehéz beismerni, hogy vannak dolgok, amikkel nem tudunk megbirkózni?

– Csak ha már tényleg eleget próbáltuk, nem?

– De mi az, hogy eleget? Hol a határ, ha közben az itt élők iskolájára sincs elegendő pénz? Azokéra, akiknek a pénzből részben a már meglévő iskolák épültek?

– Nem szégyen így beszélni egy gazdag országban?

– De, lehet. Bár mit jelent az a közhely, hogy „gazdag ország” egy fiatal duisburgi munkanélkülinek? Elérkeztünk a politikai kérdésekhez, észrevetted? A pénz elosztásáról van szó, kiadásról és nem kiadásról, egy demokrácia hétköznapi dolgairól. A tisztesség megkívánja, hogy tisztázzuk: nem tudunk elbújni az ilyen kérdések elől, ha Marokkóban elég felmenni az internetre, hogy lássák, hogyan élünk itt. És miről van szó ebben az összefüggésben: hogy

az ellenségesség és háritás semmiképpen sem fogja megoldani egyetlen problémánkat sem, arra csak az érdeklődés és a figyelem képes.

Amit nagyon jónak tartanék: ha sikerülne belátnunk, hogy el kell viselnünk a világ bizonyos bonyolultságait és meg kell értenünk, hogy sokszor egyszerűen nem megoldhatóak, bár meg kell próbálnunk megoldani őket. Ha elhatároznánk, hogy nem menekülünk egyszerű megoldásokba. Egy szó, mint száz: híve vagyok a belső ellentmondásnak, vagyis tényként veszem tudomásul, hogy egy rendkívül áttekinthetetlen világban lényegében nem is tudnánk másként élni, mint hogy ma ezt, holnap azt gondoljuk, sőt még ugyanazon a napon is egymásnak logikailag ellentmondó álláspontot képviselünk – és ezzel valahogy elvagyunk.

2017 áprilisában láttam a tévében Klaus Scherer és Nikolas Migut *A busz, a csőcselék és a falu* című filmjét a szászországi Clausnitzban 2016 februárjában történt eseményekről.

A Reisegenuss cég autóbusha néhány menekékkérőt szállított oda egy szállásra. A járművet azonban a faluban ordító tömeg tartóztatta fel (Mi vagyunk a nép! Menjetek haza! Takarodjatok!), egy traktor keresztbe állt az úton, a buszban ülőket megfenyegették, a rendőrség nem állt a helyzet magaslatán, végül az egyik rendőr a csúrhén átvágva elvonszolt egy síró libanoni kislányt a buszból a szállásra. És mivel az egészet filmre vették, a rendkívül felháborodott nyilvánosság hamarosan tanúja lehetett az agresszió e visszataszító kitörésének, többek között néhány kisgyerek, egy terhes asszony, néhány család ellen, akik hosszú menekülés után végre egy kis nyugalmat és biztonságot szerettek volna.

Ilyen esetek újra és újra előfordultak, mindenekelőtt Szászországban; zavargások, ordítások, tumultuózus jelenetek Freitalban, Meißenben, Drezdában, és egy kisvárosban, Heidenauban is, melynek újra és újra bátran fellépő CDU-s polgármestere, Jürgen Opitz azt mondta: „Fogalmam sincs, hogy lehetne tisztességre tanítani ezeket az embereket.” Szászországnak csakugyan vannak olyan vidékei,

ahol (és nem csak ott) olyan a légkör, amelyben egyes emberek már nem szégyellnek semmit, sem a politikusok obszcén sértegetését, sem a saját eldurvulásukat, sem az erőszakkal való fenyegetőzést, sem a legmocskosabb rasszizmust.

De annyira talán egyetlen esemény sem kavarta fel a német nyilvánosságot, mint Clausnitz.

Természetesen mindenki azt látta a filmben, amire számított: egy megrendült polgármestert, aki védelmébe vette a faluját, amennyire lehetett; egy belügyminisztert, aki védte a rendőreit; olyan embereket, akik nem akarták elárulni a nevüket, mert féltek a gyűlölködő mailektől és a gyújtogatástól; békéltető rendőröket; vendéglősöket, akik kijelentették, hogy nem akarják beleártani magukat, gondolniuk kell az üzletre is.

Láttuk a kisfiút, akit a rendőr a karjánál fogva rángatott ki a buszból. Azt mondta, egy nagy célja van az életben: rendőr szeretne lenni. És sikerülni is fog neki, ezért szeretne megismerkedni azzal a rendőrrel, akinek annak idején a kezébe került.

A film stábja továbbította a kérést.

A rendőr nem volt hajlandó találkozni vele.

Miért olyan nehéz megtenni azt, ami a legfontosabb: beszélgetni?

Egy névtelenséget kérő, és a filmesek szerint a környezetet jól ismerő ember azt mondta: „Szerintem egyszerű. A rendszerváltás óta ez a vidék ugyanúgy elvérzik, mint egy csomó másik is, egyébként nem csak keleten. Az ostobák és öregek itt ragadnak. Ahhoz, hogy valaki nációvá váljon, csak egyvalami kell: ostobaság.”

Ostobaság. Milyen könnyű odavetni!

De mit jelent ez pontosan ebben az összefüggésben? Hiszen rengeteg olyan ember van, akiket nem áldott meg különösen nagy szellemi képességekkel az ég, mégsem lennének hajlandók olyan tisztességtelenül viselkedni, ahogy a busz előtt összegyűlt csőcselék Clausnitzban.

Nem éppenséggel védeni kéne az ostobákat egy ilyen mondattal szemben, amelyik automatikusan tisztességtelennek nyilvánítja őket?

Talán nem ártana, ha kicsit foglalkoznánk az ostobaság fogalmával, mielőtt folytatnánk.

Tehát egy kis kitérő az ostobaság tárgyában.

Kezdjük így: egyszer, már jó ideje, láttam az újságban az Iszlám Állam két bozontos szakállú hívének fényképét, két légkalapáccsal buzgón dolgoztak Palmúra romjainak maradákn, hogy tovább darabolják, amit már amúgy is felrobantottak. És arra gondoltam: így fest az ostobaság! Ha szobrot akarnának állítani neki, ezt a képet kellene kőbe faragni: két ember, aki magasztos ügy szolgálatába képzei magát, ostoba odaadással ripityára töri egy évezredes kultúra maradványait.

Természetesen adódik a kérdés: kell-e szobrot állítani az ostobaságnak? Hiszen épp eléggé jelen van mindennap az életünkben, úgy körülvesz minket, hogy az egész világot egyetlen nagy ostobaságszobornak tekinthetjük, nem?

Hát akkor először is gondolkozzunk el, tulajdonképpen micsoda is az ostobaság. Az értelem hiánya? Igen, lehet, de akkor valamennyiünkre vonatkozik, hiszen a köztünk lévő legragyogóbb elméknek is vannak pillanataik, amikor az értelmük házon kívül tartózkodik. Ahogy Rotterdami Erasmus írja *A balgaság dicséretében*: egy bizonyos balgaság nélkül az ember egyáltalán világra se jönne.

Nem, nem erről van szó. És nem is arról az egyszerű butaságról, amelyet olyan jelenségekhez kapcsolunk, mint Lothar Matthäus, vagy a felejtethetlen Verona Pooth (azelőtt: Feldbusch), mert az egy majdnem bájos és tiszta, sőt (ha időnként nem lenne olyan idegesítő) még rokonszenves, és olykor poétikus jelenség, amiről Robert Musil 1937-es, *A butaságról* című beszédében ezt mondta: ha megkérdezik tőle, mi a vallás, azt feleli: „Ha az ember templomba jár.” S ha azt kérdik: „Ki volt Szent Péter?”, a válasz így hangzik: „Háromszor kukorékolt.” Ennek a butaságnak, így Musil, „nem kevés öröme telik az élet kicsattanó orcájában!”.

Azt a butaságot, amelyről itt szó van, csak akkor érthetjük meg, ha még egy kicsit követjük Musil előadását, amelyben egy Johann Eduard Erdmann nevű, 19. századi filozófust idéz, aki a butaságot annak gyakorlata felől próbálta megérteni. Mi a butaság gyakorlata? A durvaság, így Erdmann, és hogy mit értett ezen, bárki felismerheti egy Facebook-posztban vagy egy Pegida-tüntetésen: a pőre, kendőzetlen részvétlenség, a civilizáció levetkőzése.

Ez a butaság tehát nem a szellem butasága, legalábbis nem elsősorban. Nem az intelligencia hiányáról van szó: ebben az értelemben buta emberek is lehetnek nagyon intelligensek – pontosabban: agyafúrtak? Nem, a lélek butaságáról van szó, és, ahogy Musil nevezte, a butaságról mint „érzelmi hibáról”, amely az élettől való félelemből, a jövőtől való rettegésből, a pánikból ered. És abból, hogy valaki képtelen máshogy, mint gyűlölettel kezelni mindezt.

Ez a butaság tehát azt jelenti: az ember átadja magát bizonyos érzelmeknek anélkül, hogy akár csak egyetlenegyszer elővenné az (akár csak korlátozott mértékben meglévő) eszét, sőt egyszerűen le is tagadja annak létezését.

A közösségi és közösségellenes médiában a már jól ismert emberellenes uszításokat látva az ember hajlamos arra gondolni: Eltüntetni! Törölni! Letiltani! Nem vagyunk kötelesek mindent eltűrni. Másfelől: ha nem állna ott, vajon nem feledkeznénk meg róla, hogy ez a fajta ostobaság itt él közöttünk? Vajon mekkora? Mire lehet képes? Hogy nyilvánvalóan soha nem múlik el?

Tulajdonképpen nemcsak szoborra volna szükségünk, hanem egyenesen egy butaság-múzeumra, egy kiállításra annak megjelenési formáiról, eredetének végiggondolására, a fogalom tisztázására, árnyalatainak tanulmányozására. Egy igazi múzeumra, shoppal, kávézóval, videoinstallációkkal, képekkel, dokumentációkkal.

Egy szoborhoz a bejáratnál, mint mondtam, már lenne ötletem.

– Egyébként egyáltalán nem igaz, hogy mindig az eszünk garantálja a tisztességes viselkedést, néha éppen egy spontán megérzésen múlik, nem? – szólal meg a barátom.
– Fabian, Kästner regényének hőse gondolkodás nélkül veti magát a vízbe, hogy megmentsen egy gyereket.

– Pedig nem tud úszni – teszem hozzá.
– Vagy ami jó múltkorában történt egy gyerekkel, aki leesett a New York-i metró sínjére? Egy férfi utánaugrott, pedig már közelgett a szerelvény. Megmentette a gyereket. Neki kis híján nem sikerült időben

visszamásznia a peronra. Azt mondta, sosem bocsátotta volna meg magának, ha nem ugrik utána.

– Az újságban sokszor olvasható, hogy emberek „spontán segítettek” – mondom.
– Azt viszont sosem olvastam, hogy valaki „hosszas spekulálás után” segített volna. 2017 júniusában, amikor három mérnylő először a London Bridge-en, aztán a Borough Marketen gyilkolt, elsőként egy rendőr vetette rájuk magát gumibottal. Más fegyver nem volt nála.

– De néha az emberek tömegbe verődve képesek végignézni, hogy vernek valakit, anélkül hogy a segítségére sietnének.

– Ezt *bystander*-effektusnak (*járókelő*-effektusnak) nevezik – felelem. – Mindenki azt reméli, hogy majd mások csinálnak valamit. És utána valószínűleg nyomorultul érzik magukat, amiért nem segítettek.

– Ahogy mások, akik valamiért erkölcsileg igen magasztosnak képzelik magukat, képesek kifejezetten ocsmányul viselkedni. Az ember valószínűleg belső jó-rossz egyenleget készít, afféle erkölcsi tartozik-követel

mérleget. Különös, nagyon különös. Nem lehet bízni benne. Talán önmagunkban sem bízhatunk.

– Szerintem nem így van – vetem ellene.
– Azt hiszem, egy ilyen pillanatban az emberek természetesen mindig kritikus helyzetben vannak. Egy másodperc törtrésze alatt kell így vagy úgy dönteniük, a jót, vagy a nem annyira jót választaniuk. És a másodpercnek e töredéke alatt az eddigi életük alatt sok munkával és küzdelemmel elsajátított tartásuk alapján döntenek. Az emberi tisztesség szempontjából ezért olyan fontos ez a folyamatos munka és állandó harc.

De térjünk vissza a Clausnitzről szóló filmhez. Azt is láthattuk benne, amire nem nagyon számítottunk ezek után a képek után, hogy tudniillik Clausnitzban azonnal alakult egy menekülteket támogató kör, számos elkötelezett ember elkísérte a menekülteket a hivatalokba, gyűjtéseket szervezett, ünnepségeket rendezett, kapcsolatokat közvetített. Az egyik nő a támogatói körből, aki az érkezéskor a buszon volt,

mesélte, hogy valaki a tömegből odakiáltotta neki: „Monika, holnap le fog égni a házad!”

Ugyan hogy lehet ilyen embereket tisztességre tanítani?

Mondjuk így: vannak emberek, akiket sosem lehet tisztességre tanítani, csak arra kell ügyelni, hogy sehol ne kerekedjenek felül, ne ők legyenek a hangadók.

E megnyilatkozás ügyében (az ügyiratban úgy szerepelt, hogy „Monika, holnap le fog égni a házad!”) később hozott végzés értelmében az elkövetőnek 3600 eurót kellett fizetnie. A nő elmondta, hogy természetesen ismeri a férfit, később újra találkozott vele a templomban. A nő az adománygyűjtő perselyt tartotta, a férfi a padban ült, és később becsöngetett hozzá, és bocsánatot kért. Abban a pillanatban, amikor kimondta, megbánta azt a mondatot, vallotta be. A nő elfogadta a bocsánatkérést. És néhányan, mint az a filmben elhangzott, később felkeresték a polgármestert és elmondták neki, hogy kínosan érzik magukat, amiért így viselkedtek. Azok közül, akik a busz útját állták, többen is bekapcsolódtak a támogatói kör munkájába, és ezzel megint eljutottunk

a fokozatos átmenethez, Sascha Lobóhoz és Marcus Aureliushoz. Néha csupán arról van szó, hogy a nem tisztességtelen embereket egyszerűen magukkal sodorják a tisztességtelenek. Sokszor ott, ahol első ránézésre eldurvulásnak látunk valamit, van még valami egészen más is, ami egyszerűen csak nem érvényesül, mert a sok indíttatás közül, amely az emberekben ilyen helyzetekben megmozdul, nem a megfelelőek hatottak.

Mindent egybevetve, állítja a film, továbbra is ketté van szakítva a falu, „mert – mint a már idézett asszony mondja – egyáltalán nem lehet tudni, kinek milyen srófra jár az agya”.

Azokról viszont, akik segítettek és segítenek, már lehet tudni, és valószínűleg ők kerekednek felül a szorgalmukkal, akaratukkal és erejükkel, meg azért is, mert ők a többség, sajnos a csendes, sőt olykor néma, de mégiscsak kitartó többség. Nagyon sok ilyen embert ismerek, akik másokon segítenek anélkül, hogy nagy hűhót csapnának körülötte, olyan embereket, akik sokszor csak némi faggatás után mondják el, mit csinálnak. És ők, mint ebből a történetből is látjuk, iszonyúan fontosak: mert

kritikus helyzetben, amely próbára teszi az emberek jellemét, a hozzáállásukkal és tevékenységükkel éppen ők jelentenek igazodási pontot a többieknek, az ingadozóknak, a manipulálhatóknak, azoknak, akik félnek, akik a szélirányhoz igazodnak.

Az ember falkában élő állat, ahhoz alkalmazkodik, ami a falkában elfogadott, ami magatartási norma és követelmény, akár tetszik, akár nem – ezért oda kell figyelni, mi az, ami elfogadott.

1994-ben, 34 évvel Albert Camus halála után megjelent befejezetlenül maradt regénye, *Az első ember*. A kéziratot 1960. január 4-én, a halálos kimenetelű autóbalesete helyszínén, a franciaországi Villeblevin közelében találták meg. Camus lánya, Catherine azonban sokáig nem járult hozzá a megjelentetéséhez, mert feltételezte, hogy édesapja egy későbbi szövegváltoztatban megszelídítette volna a szöveg erősen önéletrajzi jellegét.

A könyv egy Jacques Cormery nevű, Camushoz hasonlóan algériai francia ember identitás-kereséséről szól.

Van benne egy jelenet, amelyben Cormery apjáról, Henri Cormeryről van szó, aki 1905-ben, húszéves korában részt vett a marokkói háborúban. Egy Levesque nevű iskolaigazgató, aki együtt volt vele a háborúban, visszaemlékszik, hogy amikor ketten éjszaka őrségváltásra mentek, egy sziklás szorosnál egy halott bajtársukra bukkantak, „a feje hátrahanyatlott, és furcsán a hold felé volt fordítva. Először nem is ismertek rá, különös formája volt a fejének. Pedig egyszerű volt. Átvágták a nyakát, és az az ólmos kidudorodás a szájában, az a nemi szerve volt.” Levágták és a szájába tömték, akárcsak a másik őrszemnek, akit száz méterrel odébb találtak meg.

Cormery, Levesque beszámolója szerint, egyszerű, dolgos, mégis kedves és igazságszerető ember volt – soha nem látta, hogy ennyire kifordult volna magából, mint azon a napon. „Ezek nem emberek – mondta. – Egy ember nem csinál ilyet.” Levesque azt felelte, hogy hiába, az ő országukban vannak, ők csak védekeznek, és nem riadnak vissza semmilyen eszköztől. Cormery azonban megmakacsolta magát, tombolva üvöltözte: „Nem, az ember

türtőzteti magát. Azért ember, különben...” És miután megnyugodott: „Én – mondta tompán – szegény vagyok, kijöttem az árvaházból, rám adták ezt a ruhát, idehurcoltak a háborúba, de én türtőztetem magam.” Az ellenvetésre, hogy a franciák között is vannak, akik nem képesek türtőztetni magukat: „Hát akkor azok sem emberek.”*

Iris Radisch Albert Camus-ról írt életrajza szerint ez a jelenet Lucien Auguste Camus, Albert édesapjának életéből való (Camus sosem ismerhette meg az édesapját, aki alig néhány hónappal fia születése után elesett az első világháborúban). Ő is katona volt a marokkói háborúban, az Atlasz hegységben. És „az ember türtőzteti magát”, így Radisch, „volt az a becsületkódex, melyet édesapja – egy idős tanár, édesapja egyik ismerőse közvetítésével – rá hagyományozott”.

Na most nem ugyanaz elvágni valakinek a torkát, és a nemi szervét a szájába tömni, vagy odaállni egy busz elé, amelyben segítségre

* Az első emberből idézett részleteket Vargyas Zoltán fordította.

szoruló idegen férfiak, nők és gyerekek utaznak, őket fenyegetni és szidalmazni. De a becsület egyszerű emberi fogalmát, amiről itt szó van, kétségtelenül sérti – és ezzel szinte minden ember tisztában van, mint az a jelenet is mutatja, amikor a férfi becsöngetett az ajtón és bocsánatot kért.

Camus a tisztességnek ezt az egyszerű, egyszersmind alapvető értékét az egyik leghíresebb regényében, (az 1947-ben megjelent) *A pestis*ben még egyértelműbben mutatta be. A könyv egy pestisjárvány kitörésének folyamatát írja le az algériai partokon, a kezdetben mit sem sejtő Oran városában, ahol egyszer csak elkezdenek hullani a patkányok, aztán az embereket is nagy számban támadja meg a kór. Hamarosan mindenki a halál fia lesz, a kapukat bezárják, senki sem távozhat, ezrek esnek a járvány áldozatául, néhányan szembeszállnak vele, például Rieux doktor és Paneloux atya.

Végül legyőzik a járványt, visszatérnek a normális körülmények, de a bacilust nem lehet legyőzni, mert mint a végén Camus írja, „a pestis bacilusa sohasem pusztul el, sem el nem tűnik, mert évtizedeken át szunnyadhat

a bútorokban és a fehérneműben, türelmesen várakozik a szobákban, a pincékben, a bőrödökben, a zsebkendőkben és a limlomokban, s hogy eljő tán a nap, amikor a pestis, az emberek szerencsétlenségére és okulására, felébreszti majd patkányait, és elküldi őket, hogy egy boldog városban leljék halálukat”.*

„Ez a leírás nem áll a *Yersinia pestis* baktériumra”, olvastam Ute Heinrich doktori disszertációjában, melynek címe: *Orvosi tevékenység Camus A pestis című regényében*. A baktérium nem marad életben évtizedeken át „a papírok közt”. Ezzel bizonyára Camus is tisztában volt, már ebből a körülményből és az író későbbi megnyilvánulásaiából is világosan kiderül, hogy a betegség metaforaként szolgál, az embert fenyegető gonosz, ez esetben a nemzetiszocializmus allegóriája. Mert azokban az években, amikor Camus a könyvön dolgozott, a nácik megszállták Franciaországot, és az író is részt vett a Résistance-ban, az ellenállásban.

Rieux doktor a könyv főszereplője és – mint a végén kiderül – egyben szerzője az orani

* Győry János fordítása

események krónikájának is, mert ebben a formában íródott a regény. A pestis ellen küzdve mint ha a végzet hatalmával venné fel a harcot, és tulajdonképpen tehetetlen a bénító sötétséggel szemben, a végén is az derül ki, hogy pillanatnyilag elmúlt ugyan a pestis, de soha nem lehet teljesen legyőzni, és míg az 1942-ben megjelent *Az idegenben* (korábbi kiadásokban *A közöny*) még „a világ gyengéd közönyéről” ír, itt már mintha uralkodóvá vált volna a pusztító közöny.

Rieux mégis küzd, mert ez a küzdelem, így Camus, hozzátartozik az ember természetéhez. Ez változást jelez Camus írásaiban, állítja Iris Radisch, míg Meursault, *Az idegen* hőse még a közönyben leli meg a boldogságot, Rieux már a küzdelemben, és Camus szerint mindkettő hozzátartozik az élethez.

„Az életben”, Radisch így írja le Camus gondolkodását, „minden, amit az értelem és ráció megkülönböztet egymástól és hierarchizál, egymás mellett és összevissza létezik: a különidejű egyidejűsége. Az ember mindig és mindenütt benne van az életben. Az élet hirtelen csordultig tölt örült boldogsággal, és értelmetlen önkénnyel gyötör minket.”

Rieux ennek fényében vitatkozik a regényben Rambert-rel, az újságíróval, szerelemről, halálról, hősiességről. Rieux azonban azt mondja, abban a harcban, amelyet ők folytatnak, nem hősiességről van szó.

„– Becsületességről van szó. Lehet, hogy nevetséges ez az eszme, de az egyetlen módja a pestis elleni küzdelemnek: a becsületesség.

– Mi az, hogy becsületesség? – kérdezte Rambert hirtelen komolyra vált arccal.

– Nem tudom, általában véve mi. Az én esetemben azonban tudom, az, hogy csináljam a mesterségemet.”*

Rieux orvos. Egy orvos meg akarja szüntetni vagy legalább enyhíteni szeretné embertársai szenvedését, ehhez megvannak az eszközei, használja is ezeket az eszközöket. Azért teszi, mert mások szenvedése nem hagyja hidegen, megérinti, mert ő is velük szenved, mert

* Győry János fordítása

alapvető szolidaritást érez más emberekkel. És mivel ez így van, dolgozik, józanul, tárgyyszerűen, energikusan.

Camus tollából 1943–44-ben a földalatti mozgalom lapjaiban megjelent a *Levelek egy német barátomhoz*, ezekben azt írta, nagyon fontos neki, „hogy az emberek újra megtalálják a szolidaritást, hogy fel tudják venni a harcot iszonyú sorsuk ellen”. Nos, ebben az időszakban, mondja Radisch, az életrajzírója, „szükség van a polgár egyszerű tisztesség- és becsület-fogalmára. Camus számára egy olyan filozófia, amely túlteszi magát az egyszerű emberi becsületen – azon, hogy »egy ember nem csinál ilyet« –, fabatkát sem ér.”

Ha a könyv elején még nem pontosan tisztáztuk is a tisztesség fogalmát, itt most már közelebb járunk hozzá.

Az ember türtőzteti magát.

Vagy fogalmazzunk így: amikor tisztességről beszélünk, egy alapvető szolidaritást értünk rajta más emberekkel, átérezzük, hogy valamilyen módon osztozunk az életben, s ez az érzés ugyanúgy vonatkozik az élet nagy, alapvető kérdéseire, mint a jelentéktelen, hétköznapi helyzetekre.

– Alapjában véve – szólal meg a barátom – a világ, amelyben élünk, túl bonyolult nekünk.

– Ezt mondják a populisták is – felelem.

– Nem – mondja a barátom –, ők azt mondják, a világ egyszerű, csak mi bonyolítottuk agyon, és ezt vissza lehet csinálni. De ez persze nem igaz. Túl sokat tudunk, például.

– Kevesebbet kellene tudnunk? – kérdzem. – Ez a Donald Trump-féle megoldás lenne. Semmi tudással kormányozni. Holott sosem lehet eleget tudni.

– De az túl nagy teher! Nem, akárhogy is, ezen már nem tudunk változtatni. Ma elvben szinte mindent megtudhatunk. Tudod, hogy az a sör, amit az imént rendeltél, valószínűleg olyan körülmények között készült, amilyeneket nem helyeselsz. Tudod, hogy az avokádó termesztéséhez, amelyet tegnap ettél meg, bizonyosan nagyon sok vizet használtak fel, és a termőterülethez kiirtottak egy erdőt. Tudod, hogy a sícirkusz, amelyben a szabadságod alatt családostul

vendégszerepelsz, az alpesi környezetet zajos, sivalkodós iparvidékké változtatja. Mindezt tudod, mint ahogy szinte mindent tudunk, vagy legalábbis majdnem mindent tudhatnánk. És ebben a tudásban megpróbálsz igazi, tisztességes életet élni, van, amit nem, mást viszont mégis megteszel, lavírozol, és néha jól érzed magad közben, máskor meg rosszul, de hogy tulajdonképpen ezt az egészet hogyan dolgozd fel és hozd össze magadban lelkileg, arról tényleg fogalmad sincs. Ugyanis van egy hivatásod, egy családod és néhány gondod, amelyeknek semmi közük a világ állapotához, ez mind a te dolgod, és leköti energiád nagy részét. Így aztán a világ megváltására valószínűleg már nem jut belőle, arról már nem is beszélve, hogy a világ megváltása amúgy is meghaladná az erődet, és hogy az élet egyik alapelve kellenne legyen, hogy ne terheljük túl magunkat. Mert aki túl van terhelve, az hajlamos az agresszivitásra mások vagy önmaga ellen. Ezt mindenki tudja, aki már volt túlterhelve. És az agresszivitás az éppen tárgyalt probléma egyik része.

– Eszel húst? – kérdezem.

– Miért? – kérdez vissza. – Agresszívnek tartasz? Gondolod, hogy a húsevés agresszívvé tesz?

– Mert, mint az imént már megbeszél-
tük, rengeteg embert foglalkoztat, hogy
egyen-e húst. És hogy mennyit.

– Azt hiszem, hogy egyáltalán nem sok
embert foglalkoztat – mondja a barátom.

– Bár a te köreidben igen, meg persze az
enyémekben is. És a fiatalok között is egy-
re többen vannak, akik ezen a húskérdésen
rágódnak.

– Mindenesetre már sok könyvet írtak a
húsevésről és a hús nem evéséről – mon-
dom. – Ez egyike azoknak a döntéseknek,
amelyeket manapság meg kell hoznunk, és
amelyet a szüleink még egyáltalán nem is
ismertek.

– Nem vagyok vegetáriánus – mondja a
barátom. – Szeretem a jó vendéglőket, és
szeretem a finom csülköt. Tudom, hogy a
csülökhöz egy disznónak meg kell halnia,
ezért bűnnek tartom, ha nem jól készítik el
a csülköt, mert nem örülök, hogy kemény,

rágós bőrkéjű, rossz, a csülök névre nem
méltó csülökért kellett meghalnia egy disz-
nónak.

– Talán meg fog változni a kultúránk
– mondom. – Egy nap talán majd barbár-
nak fognak tartani minket, amiért csülköt
eszünk, ahogy mi ma barbárnak érezzük az
asztékokat, mert embereket áldoztak fel. De
az asztékok ezt tartották helyesnek.

– Már ha eléggé képben vagy az asztékok-
kal kapcsolatban – szól közbe a barátom.

– Amit mondani akarok: azelőtt mások
döntöttek helyetted, például a társadalom,
az egyház. Ma mindenki maga dönt, akár
a saját meggyőződése alapján, akár azért,
hogy, miután az olyan intézmények, mint
az egyház, a szakszervezet és a többi elve-
szítették a jelentőségüket, saját maga intéz-
ményé váljon valamiféleképpen, s egy ki-
csit kézben tartsa a világot.

– Ez nem teszi egyszerűbbé a dolgot –
mondja a barátom.

– Hiszen ez az, amivel sokan nem boldo-
gulnak – mondom, belekortyolva a söröm-
be. Szünet áll be. – Egyébként nem hiszem,

hogy túl sokat tudnánk – szólalok meg aztán. – Azt hiszem, sokszor túl keveset tudunk. Úgy érezzük, sokat tudunk, mert minden pillanatban tájékozódunk, vagy információkkal bombáznak minket, valójában azonban sokszor csak részinformációkat vagy felszínes képeket ismerünk meg, az összefüggéseket nem látjuk át, hiányoznak a háttérismeretek, ilyenkor ösztönösen, spontánul reagálunk, csak ezzel magyarázható az a politikai huzavona, amelynek ki vagyunk téve, holott mi magunk is részt veszünk benne.

– Így van ez manapság – mondja vállat vonva a barátom. – Nincs mit tenni.

– Legalább tudatosíthatnánk magunkban, hogy így van – felelem. – Tisztességebb lenne beismerni magunknak, észszerű lenne erénynek tekinteni a kételyt és a helyén kezelni a magabiztosságot.

Miközben ezen a szövegen dolgoztam, az amerikai Sebastian Junger *Törzs – A hazatérésről és valahová tartozásról* (Tribe – On Homecoming

and Belonging) című könyvét olvastam. Junger a közösségben élő ember lelki szükségleteivel foglalkozik, felveti a kérdést, hogy évszázadokkal ezelőtt sok amerikai telepes, feleségestül, gyerekestül, miután kiszabadították őket az indiánok fogságából, miért tért vissza mégis az indiánokhoz, hogy velük éljen. Hogy a katonák katonai bevetések után miért jelentkeznek önként újabb bevetésekre, és miért nem bírják elviselni az életet a modern, komfortos társadalomban. Hogy azoknak az embereknek, akik a nácik terrorbombázásait át- és túlélték Londonban, különös módon pozitív emlékeik vannak erről az időszakról. Hogy miért tűnnek el a pszichiátriai betegségek abban a minutumban, amint az emberek valamely külső fenyegetés miatt kénytelenek összetartani. „Miért van az – idéz Junger egy amerikai megfigyelőt az angliai bombázások idejéből –, hogy nagy katasztrófák egészséges mentális állapotot idéznek elő az embereknél?”

Ő maga így ír: „A nélkülözés meg se kottyán az embernek, sőt rá is van utalva; azt az érzést viszont, hogy nincs rá szükség, megszenvedi. A modern társadalom művészi tökélyre

fejlesztve nyújtja az embernek a fölöslegesség érzését.”

Ez az érzés, írja Junger, az egyszerű törzsi társadalmakban sosem létezett, mindenkinek megvolt benne a helye és a feladata, a közösség értelmet, perspektívát adott az életnek, strukturalta azt. Az embernek „elképesztően megnyugtató kapcsolata volt másokkal”. Társadalmi, vagyoni különbségek, státuszproblémák ott nem fordultak elő. És bizonyos helyzetekben az ember nyilvánvalóan automatikusan visszatér ehhez a genetikailag bevéődött magatartáshoz, ezt láthatjuk, fűzöm hozzá már én, a mérénylettől sújtott városokban, mert rögtön utána mindig megjelennek ezek az újságcikkek, amelyek a lakosság hihetetlen összetartásáról szólnak. Fenyegetés híján, így Junger, a polgár megint belevész a modern társadalomba, amely nem ismer mást, csak az önérdeket, és minden azzal kapcsolatos személyes problémát.

Pontosan ez az, amit Hararinál és Appiah-nál olvashatunk: az ember érzelmei és ösztönei sok tízezer éven át kis helyi közösségekben alakultak ki, ezek nyújtanak neki biztonságot. Ha elveszíti, sérül és stresszes lesz. Amíg ezt nem

értjük meg, nem fogjuk tudni megmagyarázni problémáinkat a modern világban.

Ő, Junger, ismeri, milyen érzés visszatérni egy háborús területől Amerikába, sokszor volt része benne: a komfort és jóllét mértéke sokkolta, ezt követte „a komor felismerés, hogy egy önmagával háborúzó társadalomban élünk”. A jövedelemkülönbségek egyre nagyobbak, a rasszok között is, az idősebb emberek szinte alig vesznek részt az életben. Az Egyesült Államokban olyan gyakran lövöldöznek átokfutók, hogy már csak legfeljebb két napig szerepelnek a hírekben. És sokkoló az a megvetés, amellyel az emberek másokról, a gazdagokról, a szegényekről, a külföldön születettekről, a politikusokról beszélnek. Folyton a különbségeket hangsúlyozzák, csak erre figyelnek. Na de, kérdezi Jungerrel beszélgetve Rachel Yehuda, a Mount Sinai Kórház pszichiátere: lehet így együtt élni? Ha az emberek együtt akarnak élni, akkor nem arra kellene koncentrálniuk, ami összeköti őket?

Mi az, ami összeköti őket, ami közös bennük?

Talán: a közös emberiség?

Junger Camus-höz nagyon hasonlóan azt írja, hogy „a szolidaritás érzése az emberség lényege”.

Könyve Amerikáról szól, de azt is megmutatja, hogy a mi társadalmunkat, és egyáltalán minden társadalmat milyen veszély fenyeget az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában, Németországban. Mégpedig e társadalmak széthullása.

Mindenütt ugyanaz a helyzet. Vannak emberek, akik úgy érzik, megfeledkeztek róluk, akik nem értik, az ő életmódjuk miért nem számít már.

Ilyen kérdésekről van szó:

Miért van az, hogy 2017-ben Londonban leég egy toronyház, és a katasztrofális építési hiányosságok miatt csaknem nyolcvan embernek meg kell halnia, míg néhány utcával odébb fényűzően felújított házak állnak üresen, mert ezeket tulajdonosaik csak befektetésnek vásárolták?

Miért van az, hogy az Egyesült Államok rozsdáövezetében egy családnak, amelyben az apa 25 éve nem kapott fizetéseemelést, egy gyermeke betegsége az egzisztenciája megsem-

misülését jelentheti, sőt miért van az, hogy a csaló bankok által okozott, 2008-as pénzügyi válság kilencmillió amerikai állásába, hárommillió család otthonába került, a munkanélküliségi ráta miért emelkedett a duplájára, tíz százalékra (és ezzel, így Junger, ez a katasztrófa emberéletekbe is kerül, mert a munkanélküliség immár száz éve korrelál az öngyilkossági rátával), és miért van az, hogy noha mindez megtörtént, a felelősöket nem kérik számon, nem büntetik, nem bélyegzik meg, hanem épp ellenkezőleg, kifejezetten premizálják?

Hogyan tartana össze egy társadalom, amelybe új látás- és életmódot képviselő, új nyelvet beszélő és vallást gyakorló emberek tartoznak, ugyanakkor az emberek félnek, hogy nem folytathatják megszokott életüket?

A *Die Zeit* 2017 márciusában egy vállalkozó nőt, a VW egyik elbocsátott, és most házfelügyelőként dolgozó kölcsönmunkását, egy ügyészt, egy menekülteknek segítő nőt és egy gyermekét egyedül nevelő anyát faggatott ki nagyon különböző életútjukról és hétköznapijaikról, és végül, mint írta, idővel feltűnt, mi az, ami közös bennük: „Mindig arról van szó,

hogy megcsúsznak olyan dolgok, amelyeknek tulajdonképpen maguktól értetődőnek kellene lenniük, és valaha talán maguktól értetődők is voltak ebben az országban: hogy igazságosan osztják el az állami megbízásokat. Hogy a menedzserek nem mértéktelenül gazdagodnak. Hogy a bűncselekmények áldozatai kerülnek a középpontba, nem az elkövetők. Hogy aki Németországba jön, annak be kell tartania az itt érvényes szabályokat. Vagy hogy egy apa gondoskodik gyermekei eltartásáról.”

Tulajdonképpen minden esetben arról van szó, hogy az emberek tisztességesen viselkednek.

— Nem nyilvánvaló, hogy egy társadalom csak korlátozott mértékben képes elviselni az egyenlőtlenséget? Különben elveszíti az összetartozás érzését? — szólal meg a barátom. — olvastam valahol, hogy minél nagyobb az egyenlőtlenség egy társadalomban, annál nagyobb a gyilkosságok száma. Az egyenlőtlenség és az erőszak korrelál egymással.

— Érdekes – felelem. — Ma reggel olvastam egy interjút Oskar Negt szociológussal. Az 1968-as diákmozgalomról beszélt, amelyben ő is szerepet játszott, hiszen az APO, a parlamenten kívüli ellenzék egyik szóvivője volt, és természetesen a mai populista politikusok is szóba kerültek, akikről Negt azt mondta: „A polgári tisztesség lepusztulásának és semmibevételének ezt a mértékét csakugyan nem tartottam lehetségesnek.” Engem meg hirtelen az kezdett foglalkoztatni, hogy egy kifejezetten baloldali társadalomfilozófus olyan szavakat használ, hogy „polgári tisztesség”.

— Miért?

— Mert nekem furcsa módon ehhez a fogalomhoz az is hozzátartozik, hogy a gazdagság, vagyis nem, nem a gazdagság, hanem egy bizonyos bánásmód a gazdagsággal idővel szeméremsértővé válik. Nem szociológiai értelemben, hanem meglehetősen egyszerűen. A polgári tisztesség például azt jelenti, hogy az ember türtőzteti magát, féken tartja kapzsiságát, hogy gazdagságával nem kérkedik szinte pornográf módon, ahogy

némelyek teszik. Az ember ilyen egyszerűen nem csinál.

– És ha mégis?

– Akkor abban már annak a lerombolása fejeződik ki, amit te „összetartozásnak” neveztl. Ha az egyik oldalon egyszerűen felfoghatatlan mértékben gazdagodnak meg emberek, míg a másik oldalon a kisembereknek megbiztosításuk sincs – akkor az mégis hogyan működhetne? Előbb-utóbb kettészakad az ország.

– Akkor tehát a problémáknak a polgári tisztesség elvesztése nem oka, hanem inkább kifejeződése?

– Mondhatjuk így. Ugyanakkor ez a veszteség tovább táplálja a problémát. Egyfajta spirál alakul ki. Egyébként még mindig Amerikáról beszélünk, nem? Talán elmondhatjuk, hogy mi itt, Németországban a társadalombiztosítási jogszabályalkotással törvényi szintre emeltük a tisztességet?

– Én azért csíjban bánnék a fogalom használatával – mondja a barátom.

Őszintén szólva vannak kételyeim Junger némelyik állítását illetően, például az indián élet idealizálásával kapcsolatban, vagy hogy a londoniak kizárólag nosztalgiával emlékeznének arra, milyen volt az élet egy óvóhelyen. A nagyszüleim sok időt töltöttek óvóhelyeken, ha természetesen nem is londoniakon, hanem németeken – és mindig az volt az érzésem, hogy ez az időszak súlyos traumát okozott nekik, ezekről a károkról persze akkoriban senki sem beszélt. A *The Guardian*-ben ezt olvastam Junger könyvéről: nem igaz az az állítás, hogy az óvóhelyeken olyan nagy lett volna az összetartás, hogy az önkéntes rendfenntartóknak sosem kellett kihívniuk a rendőrséget a rend helyreállítására. „A rendőröknek és a felügyelőknek döntő szerepük volt a rend fenntartásában és abban, hogy véget vessenek a minduntalan kitörő vitáknak.” A lelki betegségek számának idézett csökkenése pedig egyszerűen azzal függhetett össze, hogy a kórházakban a háborús sérültek élveztek elsőbbséget. Meg aztán: a világ népességének nagy része talán nincs mindig veszélyben? És ez csakugyan

összetartáshoz vezet? A következmény gyakran nem épp ellenkezőleg, rettenetes polgárháború?

Másfelől valószínűleg nem ez a lényeg. Témánk szempontjából fontosabb ez a kiáltás (másképp aligha lehetne nevezni, ha az ember elolvasta ezt a könyvet) egy értelmes életért másokkal közösségben, egy olyan életért, amely kisebb összefüggéseivel nyilvánvalóan könnyebben élhető, mint azokkal a nagyokkal, amelyek közt élni manapság kényszerülünk.

Valaki egyszer azt mondta nekem, a közösséggel kapcsolatban az emberek két dologtól félnek nagyon: hogy kirekesztik őket belőle, vagy hogy mint egyének felszívódnak benne. És ő arra vágyik, hogy úgy, ahogy van, együtt élhessen másokkal, és közben hozzájárulhasson a közösséghez. Legyen feladata. Szükség legyen rá.

Egy olyan társadalomban, amelyet a globalizáció jellemez, sok ember érzi úgy, hogy nincs rá szükség. Megfosztják őket a büszkeségüktől, nem adják meg nekik a tiszteletet. A társadalom azt sugallja nekik, hogy nincs beleszólásuk a döntésekbe, csak akkor tartoznak a közösséghez, ha némán teszik benne a dolgukat:

sokaknak van ilyen érzésük, ha Európára gondolnak, egy olyan megállapodásra, mint a transzatlanti szabadkereskedelmi egyezmény (TTIP), vagy egy olyan kormányra, amely kijelenti, hogy képtelenség ellenőrizni saját országa vagy a kontinens határait. Az az ellenőrzés, amelyre igényt tartunk, ha a saját életünkről van szó, az az ellenőrzés, amelyet a demokrácia is ígér, elvész. És az emberek mindenféle kétségbeesett módon próbálják visszaszerezni.

Nem arról volt szó az elején, hogy az emberek megfélemeznek az elemi tisztességről és a mentők munkáját akadályozva közlekedési dugót idéznek elő, otthagya autójukat, csak hogy megnézzék és lefilmezzék egy baleset színhelyét? Játsszunk el a gondolattal, hogy ez a minden kétséget kizáróan elviselhetetlen magatartás az ugyancsak elviselhetetlen kiszolgáltatottsággal függ össze: ott ülnek egy autóban tehetetlenül! Játsszunk el a gondolattal, hogy tulajdonképpen nem is a bámészkodásról és filmezésről van szó, hanem egyszerűen arról az igényről, hogy *csináljanak valamit!*

Nem látni néha embereket a dugóban, akik ész nélkül dudálnak vagy másokkal ordibálnak?

Játsszunk el a gondolattal: hogy ha valaki Trumpra vagy Le Penre, az FPÖ-re vagy az AfD-re, vagy a Brexitre szavaz, az elvben ugyan-ez a magatartás. Dudálás ész nélkül. Ostoba ordítozás. Olyan magatartás, amelyből hiányzik az elemi tisztesség.

De vajon van-e rá magyarázat?

– Naivitás – kérdezem a barátomtól –, ha úgy vélekedem, hogy az embernek alapvetően barátságosan kell viselkednie embertársaival?

– Az imént még Marcus Aureliust idéztél – feleli ő. – „Mert mit árthat neked még a legerőszakosabb ember is, ha mindvégig jóindulatú vagy vele...” Ami a barátságos viselkedést illeti, egyébként Angela Merkel azt mondta egyszer: „Nagyon őszintén mondom: ha most még bocsánatot is kellene kérnünk azért, mert barátságos arcot mutatunk egy vészhelyzetben, akkor ez nem az én országom.”

– Én nemcsak a „vészhelyzetről” beszélek, hanem hogy alapból elsőre mindig forduljunk barátságosan embertársainkhoz.

– Miért tennénk ilyet?

– Talán mert ez az egyetlen módja, hogy tényleg pozitív irányban változtassuk meg a világot. Ha másokat akarsz megváltoztatni, nem fog sikerülni, mert az egyetlen ember, akit meg tudsz változtatni, te magad vagy. És ha barátságosan lépsz fel a világgal szemben, azzal lehet, hogy már javítasz is rajta egy kicsit.

– Micsoda zavartalan nyugalomra teszt, aki nem azt nézi, hogy szomszédja mit mondott, tett vagy gondolt, hanem csak arra ügyel, hogy saját cselekedete igazságos, istennek tetsző, vagyis feddhetetlen legyen. Ne nézd a mások rossz jellemét, hanem tétozázás nélkül, egyenesen törj a cél felé.*

– Ez is Marcus Aurelius?

– Természetesen.

– Ennyi elég ösztönzésnek? – kérdezem.

– Ha nem elég, akkor hozzáfűzök még egy gondolatot, de nem Marcus Aureliustól, hanem egy ismerősömtől, aki a feleségével házasságterápiára járt. Ő mesélte, hogy

* Steiger Kornél fordítása

a terapeutánál hány ülést töltöttek azzal, hogy kölcsönösen szemrehányást tettek egymásnak, és minden mondatukat azzal kezdték, hogy *te*: te már megint, a te dolgozod, hogy végre, te soha, te mindig azt mondod... Csak amikor egy idő elteltével a terapeutának sikerült megértetnie velük, hogy az a másik egyáltalán nem akart nekik rosszat, csupán valami mást. Hogy mindez merő jó szándékból történik. Hogy az talán jobb is. Talán nem kéne elutasítani, talán érdemes lenne kompromisszumot keresni, vagy ne adj' isten, hagyni meggyőzni magukat. Vagy meggyőzni a másikat. Szóval csak amikor rájöttek, hogy a másik nem ellenfél, hanem egy ember, akinek saját, talán nem is olyan rossz céljai vannak kettőjük számára, vagy aki talán fél – szóval csak akkor, amikor mind a kettő elkezdtek tényleg odafigyelni arra, amit a másik mond, akkor változott meg minden.

– Mit is mondott Fallada Kästnerről? – kérdezi a barátom. – Az ember nem jó, de jobbá lehet tenni? Mondjuk inkább úgy: az ember nem jó, de mindannyian jobbá válhatunk?

– Ez mindenesetre azt jelentené, hogy a barátságos viselkedésnek az lenne az oka, hogy a másiban nem eleve ellenséget látunk? Sőt, úgy mondanám: hogy egyáltalán meglátjuk, észrevesszük a másikat. És nemcsak a saját gondolatainkban, érzéseinkben ragadunk le, hanem megpróbáljuk beleélni magunkat a másik gondolataiba és érzéseibe.

– A társadalmi vitákban is?

– Kiváltképp a társadalmi vitákban.

– De azok a hatalomért folynak.

– A házasságban talán nem?

– A barátságos viselkedést kihasználják.

– Nem azt mondtam, hogy légy hülye.

Csak azt, hogy légy barátságos. Tudjuk, hogy a világ tele van kellemetlen alakokkal, és ez nem fog megváltozni. De nem kell hagynunk, hogy ezek a kellemetlen alakok megmérgezzék a légkört. És nem kell barátságosnak maradni, ha már nem megy. És emiatt maszatolni sem kell, meg kell mondani egyenesen, mit akarunk és mit nem, mit tartunk helyesnek és mit nem. De alapvetően barátságosan.

– De mit jelent az, hogy *barátságosan*?

– Tudod – felelem –, volt egy ismerősöm, aki mindig, amikor felizzottak a kedélyek, így szólt: „Minden ember szabad és boldog akar lenni.” Azt állította, hogy ez egy buddhista bölcsesség.

– „Minden ember boldog akar lenni” – ez egy idézet Arisztotelész *Nikomakhoszi etikájából* – mondja a barátom.

– Hogy értette ezt? Mit jelent?

– Arisztotelész számára – magyarázza a barátom mély levegőt véve – az ember célja a boldogság, pontosabban: az igaz boldogság, amin ő nem az üdvösséget érti, hanem kizárólag az e világi boldogságot. Egyébként a boldogság csak pontatlan fordítása a görög *eudaimonia* fogalomnak; ezen nem boldogságot vagy euforikus állapotot kell érteni, hanem az élet valamiféle harmóniáját, a mértéktartást. De többnyire mégiscsak „boldogságnak” mondjuk. Az ember, írja Arisztotelész, közösségi lény, kizárólag államban, másokkal együtt képes élni, ilyen a természete. A magányban nem találja meg a boldogságot, csak a közösségben. Ezért is

feladata az államnak, hogy elősegítse az emberek boldogságát, megteremtse az ember boldogságának keretfeltételeit: a biztonságot, jólétet stb. Mert az emberi boldogság alapja egy erényes, a saját képességeket kibontakoztató élet. Ahhoz, hogy meghatározza, mit jelent az erény, Arisztotelész leírja, mi az a különleges az emberben, ami megkülönbözteti más élőlényektől. Ez a különleges az emberben az értelem, a gondolkodás, az ész. Az ember akkor él erényesen és önmagához méltóan, ha vagy átadja magát a szemlélődésnek, vagy tevékenykedik, s közben használja az eszt és az okosságát. Csak így érheti el a boldogságot, vagyis hát a harmonikus életet.

– Ez nagyszerűen hangzik, boldog az, akinek ilyen okos barátai vannak, mint te! – mondom. – De az ismerősöm nem erre gondolt. Ezt akarta mondani: ha egyszer felismered, hogy mindenki másnak is, vagy mondjuk úgy, a legtöbb embernek (hiszen néhány pszichopata, szemét alak stb. azért persze akad), aki esetleg útban van neked, vagy nem osztja a céljaidat, aki vitatkozik

veled vagy akadályoz, azért alapjában véve ugyanazok a céljai, mint neked, nevezetesen egy kis biztonság önmagának, vagy a családjának, némi öröm a gyermekeinek, vagy tőlem akár egy kis boldogság is lehet, vagyis hogy alapjában véve mind ugyanazt akarjuk... Ha egyszer ezt felismered és megérted, akkor másként fogsz bánni embertársaidal, mint ha ezt nem látnád.

– Ismered David Foster Wallace *Ez víz* (This is Water) című könyvét? – kérdezi a barátom. – Azt a beszédet, amelyet 2005-ben az ohioi Kenyon College végzősei előtt tartott?

– Ragyogó – felelem. – Nagyszerű szöveg.

Ki volt David Foster Wallace?

1962-ben született, 2008-ban meghalt (a halála: öngyilkosság, évtizedek óta tartó, a végén már nyilvánvalóan elviselhetetlen depresszió miatt), a matematikában és máskülönben is rendkívül tehetséges, kiváló teniszező, több ismeretterjesztő könyv, egyebek közt *A homár példáján* (Consider the Lobster) című esszé

szerzője, amely, röviden összefoglalva azt a kérdést járja körül, hogy erkölcsileg vállalható-e homárt enni; néhány elbeszélést is írt, köztük a *Rövid interjúk förtelmes emberekkel*-t (Brief Interviews with Hideous Men), érdemes elolvasni, meg befejezetlen regényt, és egy vaskos, *Végtelen tréfa* című könyvet, amelyet egyhuzamban képtelenség elolvasni, mégis az egyik legnagyobb mű, amelyet valaha olvastam, mert...

Eh, erről majd egy más alkalommal.

Mindenesetre: Wallace abból indul ki, amit az ember alapbeállítódásainak, *default settings*nek nevez, tehát azokból a beállítódásokból, amelyekkel az ember, vagyis az átlagember kikerül a nagy embergyárból; és amelyekkel fáradtságosan helytáll a mindennapi taposómálomban, például a dugókban a zsúfolt utakon, a hektikus, kommersziális popzenével nyakon zúdított vásárlás közben, csupa kimerült, ideges ember közt és a fáradtságtól félholt pénztárosnővel stb., stb. Wallace: „És úgy tűnik, az egész világ az utamba áll, és ki a fene ez a rengeteg ember, aki elállja az utamat?”

Arról az érzésről beszél, hogy én vagyok a világegyetem közepe, és minden más csak zavaró körülmény. És ahogy írja: „Az a cél, hogy éppen az ilyen banális, frusztráló csip-csup dolgoknál kezdjük el a döntés munkáját.”

Vagyis szakadjunk el az alapbeállítódástól, az automatikus, tudattalan viselkedéstől, és egyszerűen *nézzük más szemmel a világot*. Tehát: *vegyük észre* például, hogy „a pénztár előtt kígyózó sorban mindenki más is ugyanolyan ideges és frusztrált, mint mi, és hogy sokaknak közülük mindent összevetve nehezebb, sivárabb, gyötrelmesebb az életük, mint nekünk”.

Hogy tehát (és én itt most saját példákat hozok fel, nem a Wallace könyvében felsoroltakat) az a kikent-kifent asszonyság, aki éppen pofátlanul elém tolakodik a sajtospultnál, talán demens édesanyját ápolja otthon, ezért nincs egy perc fölös, itt feláldozható ideje sem. Hogy a zselézett hajú csávót, aki, noha látta, hogy oda tartasz, elhappolta előled az utolsó bevásárlókoszt, lehet, hogy ma durván lebarmolta a főnöke, úgyhogy nem is igen tehet mást, mint hogy valahol, az élet más területén aprócska, szármalmas kis elégtételt szerez magának. Hogy az

üvegviszaváltó automatánál a kifejezetten rossz szagú csöves, aki éppen a legnagyobb lelki nyugalommal néhány száz sörösüveget tuszkol be az automata csövébe, biztosan... Na ja, ebben az esetben fölösleges tovább szaporítani a szót.

Az alapbeállítódásunk azt mondja: idióták, félre az útból! Vagy: milyen bosszantó, micsoda szürke, rémes élet ez!

De éppen ezen a ponton, mondja Wallace, „kezdődik a döntés munkája”, az elhatározás, hogy egyszerűen másként lássuk a dolgokat és megértsük, hogy valamennyien sok mindenben szabadon dönthetünk, némelyik lehetőséget ki is használjuk, például a győzelem, a teljesítés, az elvakítás szabadságát. Van azonban egy ritkán emlegetett, sokkal fontosabb szabadság, amely „figyelmet, nyitottságot, fegyelmet, fáradtságot és empátiát követel tőlünk, hogy másokat komolyan vegyünk és áldozatot hozzunk értük, újra és újra, nap mint nap, végtelenül sokféle módon, akár úgy is, hogy az nem szexi”. Valódi műveltségről, intelligenciáról, a szív műveltségéről, érzelmi intelligenciáról van tehát szó, ha úgy vesszük, ez nem más, mint egyszerű „nyitottság az igazra és lényegesre”.

– Nekem ebben az tetszik – mondom a barátomnak –, hogy itt nem erkölcsi prédikáció folyik, hogy ezeket nem azért kell megtenni, hogy jó emberek legyünk, vagy valamely isteneknek engedelmeskedjünk, hanem más oldalról közelíti meg: saját magunkért tesszük, mert elhatároztuk, hogy a szabadságot gondolkodásra használjuk, azt a szabadságot, hogy kiszabadítjuk magunkat a börtönből, ahová bekerültünk, nem is, hanem amelybe beleszülettünk, és megváltoztatjuk a világot azzal, hogy más szemmel nézzük. Nem, ez éppen hogy nem erkölcs, nem egyfajta új igény, amelynek eleget kell tenni, meghajolva előtte, hanem ez valami olyasmi, amit mindenki önmagáért tesz meg, pontosabban: *tehet meg*, ha akar.

– Ez túlmege azon, amit tisztességnek nevezünk, nem? – jegyzi meg a barátom.

– Egyfelől igen – felelem. – Habár itt nemcsak a tisztességről lenne szó, hanem egyáltalán, a másokkal való együttélésről, és ez az, amit meg kell érteni: a másokkal való együttélés hozzátartozik az ember

lényegéhez, nem tehet másként, ez az együttélés azonban nem harcot jelent mások ellen, hanem hogy tesz értük valamit, érted? Úgy tűnik, mintha ez egy kicsit feledésbe merült volna. Másfelől mégiscsak van köze a tisztességhez, nem is kevés. Mert először is annak, aki tisztességes akar lenni, szintén meg kell hoznia ezt a döntést. Másodszor: ugyanarról a döntésről van szó, nevezetesen, hogy használjuk az eszünket, gondolkozzunk, szembeszálljunk az automatizmusokkal, azaz, ami önkéntelenül hajtja az embert, valami olyasmi érdekében, ami kezdetben kissé bonyolultnak tűnik, hosszú távon azonban egyszerűbb.

– Nekem is tetszik – mondja a barátom –, hogy itt egy eszmény a cél: hogy milyenek akarunk lenni, hogyan akarunk bánni másokkal és önmagunkkal. Nem azt mondtad az elején, hogy ez az, ami hiányzik nekünk?

– De igen. Vízióra van szükségünk, azt hiszem, nem annyira a világról, mint inkább önmagunkról. Ennek megvalósításán kell dolgoznunk nap mint nap.

Nem azt írta az öreg Knigge az emberekkel való bánásmódról, hogy „a kötelességekről szóló tanításon kell alapulnia, amelyekkel mindenféle embernek tartozunk”?

Kwame Anthony Appiah-nál olvasom: „Minden ember iránt, akit ismerünk, és akire hatással lehetnek tetteink, felelősséggel tartozunk. Ez nem egyéb, mint az erkölcs alapgondolata.” Tovább olvasom: „Az emberek különbözőek, és ezekből a különbségekből sokat tanulhatunk.”

A *kötelességekről szóló tanítás* már csak azért is jól hangzik, mert nem lehet rossz, ha az ember saját magától vár el valamit, megköveteli magától, hogy *emberi kötelességet* érezzen: először talán a felismerést, milyen iszonyúan sokra vitték az emberek a világnak ezen a részén, a civilizáció, a kultúra, a tudás, az önismeret, az egyén szabadságának milyen magas fokára jutottak. És egyébként milyen biztonságot értek el: háborúk, járványok, természeti katasztrófák nélkül, ami az ezektől fenyegetett középkori ember számára még elképzelhetetlen volt. Hogy Európa például, valaha a földgolyó legnagyobb csatatere, ma a béke földje, éppen ez jelentheti a reményt mindazoknak,

akik a csatamezőkön próbálnak életben maradni, vagy onnan menekülnek – ugyanis szemlátomást le lehet győzni a háborút. És ez az európaiaknak (mégpedig minden egyes európainak) csak azt jelentheti: meg kell érteni, milyen nagy feladat megőrizni és továbbfejleszteni ezt az állapotot, mert veszély fenyegeti, és mindig is veszély fogja fenyegetni – de pontosan miért is?

Talán azért, mert az ember nem tudja, vagy inkább nem akarja felismerni valódi képességeit. Mik a valódi képességei? Az általunk tárgyalt összefüggésben mindenekelőtt az, hogy túllép azon, ami a korábbi évezredekben fontos volt neki a túléléshez, most azonban már nem fontos. Hogy túlnő az ösztönein, az elsődleges érzelmein, a kényelemszereteten és lustaságán és a lélek ostobaságára való hajlamán, meg az alapbeállítódásain és a *default setting*jein. Rátalál arra, ami szintén adottsága, de előbb meg kell keresnie: a megértésre és az értelemre, mindarra a nagyságra, amit magában hordoz.

És a *mindenféle embernek*, és *minden embernek*, akit ismerünk már csak azért is tesz nekem, mert nem csak azokra vonatkozik,

akiket megértünk, akik hasonlítanak hozzánk, akiket kedvelünk, akikkel rokonszenvezünk, akiknek céljaiban osztozunk, akik úgy élnek, mint mi. Hanem a gyávákra, a beszariakra, a pofátlanokra, a butákra, a hangosakra, a csendesekre, a csökönyősekre, az idegenekre, azokra, akiknek tartozunk. Mivel tartozunk nekik? Mindenesetre tisztelettel és azzal, hogy megkíséreljük megérteni őket, elismeréssel, tapintattal, jóindulattal, kedvességgel és szolidaritással, ami mindannak az alapja, amit emberi tisztességnek nevezhetünk.

Ami minden egyes ember, és így valamenynyünk ügye.

- Iszunk még egy sört?
— Ez már a negyedik lenne.
— Az ember türtőzteti magát.
— Akkor ez az utolsó!
— És milyet?

Felhasznált irodalom

Válogatás

- Appiah, Kwame Anthony: *Der Kosmopolit. Philosophie des Weltbürgertums*. C. H. Beck, 2007.
- Aristoteles: *Nikomachische Ethik*. Reclam, 2010.
(Magyarul: Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. Európa, 1997.)
- Bauman, Zygmunt: *Die Angst vor den anderen*. Suhrkamp, 2016.
- Bude, Heinz: *Gesellschaft der Angst*. Hamburger Edition, 2014.
- Camus, Albert: *Der erste Mensch*. Rowohlt, 1995.
(Magyarul: *Az első ember*. Európa, 1995.)
- Camus, Albert: *Die Pest*. Rowohlt, 1998. (Magyarul: *A pestis* in: Albert Camus regényei, Európa, 1970.)
- Ehrenreich, Barbara: *Angst vor dem Absturz. Das Dilemma der Mittelklasse*. Kunstmann, 1992.
- Erlinger, Rainer: *Höflichkeit. Vom Wert einer wertlosen Tugend*. S. Fischer, 2016.
- Fallada, Hans: *Jeder stirbt für sich allein*. Aufbau Taschenbuch, 2010. (Magyarul: *Halálodra magadra maradsz*. Magvető, 1961.)

Fallada, Hans: *Kleiner Mann – was nun?* Rowohlt, 1950. (Magyarul: *Mi lesz veled emberke?* Európa, 1957.)

Franck, Georg: *Ökonomie der Aufmerksamkeit.* Hanser, 1998.

Junger, Sebastian: *Tribe. Das verlorene Wissen um Gemeinschaft und Menschlichkeit.* Blessing, 2017.

Goodhart, David: *The Road to Somewhere. The Populist Revolt and the Future of Politics.* C. Hurst & Co. Publishers, 2017.

Götttert, Karl-Heinz: *Zeiten und Sitten. Eine Geschichte des Anstands.* Reclam, 2009.

Harari, Yuval: *Eine kurze Geschichte der Menschheit.* Pantheon, 2011. (Magyarul: *Sapiens. Az emberiség rövid története.* Animus, 2012.)

Harari, Yuval: *Homo Deus.* C. H. Beck, 2017. (Magyarul: *Homo Deus. A holnap rövid története.* Animus, 2017.)

Kästner, Erich: *Fabian. Die Geschichte eines Moralisten.* Atrium, 2017. (Magyarul: *Fabian. Egy moralista regénye.* Európa, 2000.)

Kästner, Erich: *Lärm im Spiegel.* C. Weller & Co. Verlag, 1929.

Kobek, Jarett: *Ich hasse dieses Internet.* S. Fischer, 2016.

Knigge, Adolph, von: *Über den Umgang mit Menschen.* Insel, 1977.

Lantermann, Ernst-Dieter: *Die radikalisierte Gesellschaft. Von der Logik des Fanatismus.* Blessing, 2016.

Loriot: *Loriot's Dramatische Werke.* Diogenes, 1981.

Marc Aurel: *Selbstbetrachtungen.* Insel, 1992. (Magyarul: *Marcus Aurelius elmélkedései – Cassius Dio Cocceianus Marcus-életrajzával.* Atlantisz, 2016.)

Metelmann, Jörg-Beyes, Timon (Hrsg.): *Anstand.* Berlin University Press, 2011.

Nida-Rümelin, Julian: *Über Grenzen denken: Eine Ethik der Migration.* Edition Körber-Stiftung, 2017.

Orwell, George: 1984. Ullstein, 1994. (Magyarul: 1984. Európa, 2018.)

Radisch, Iris: *Camus.* Rowohlt, 2014.

Wallace, David Foster: *Das hier ist Wasser / This is Water. Anstiftung zum Denken.* Kiepenheuer & Witsch, 2012.

Wolff, Rudolf (Hrsg.): *Erich Kästner. Werk und Wirkung.* Bouvier, 1983.

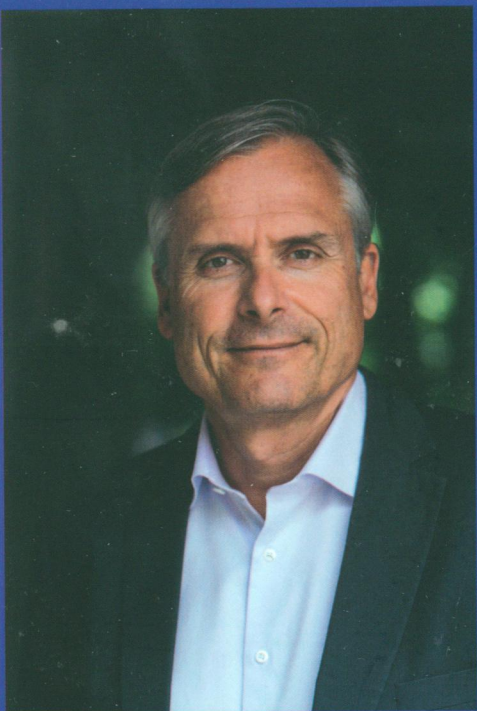
X 279466

Köszönetnyilvánítás

Számos könyvemet, elsősorban a *Der kleine König Dezember*, a *Das Beste aus meinem Leben* és a *Die Tage, die ich mit Gott verbrachte* címűeket nem tudtam volna megírni a feleségem, Ursula Mauder nélkül; az ő ösztönzése, tanácsai, bírálata, bátorítása, fogalmazókészsége és magával ragadó lelkesedése alapvetően fontos a munkámhoz. Különösen érvényes ez erre a könyvre, amelynek alapvető gondolatairól már évek óta beszélgettünk – e beszélgetések nélkül ez a könyv nem jöhetett volna létre.

Köszönettel tartozom David Hackénak, Giovanni di Lorenzónak, Arno Makowskynak, Julian Nida-Rümelinnek, Stefan Postpischilnek és Andreas Schäflernek a gondolataikért, megjegyzéseikért és ösztönzésükért.

És szívből jövő köszönet illeti meg Antje Kunstmannnt, aki évtizedek óta a kiadóm, és aki egy 2017 januárjában elejtett, a *tisztesség* témájával kapcsolatos megjegyzésem után addig rágta a fületem, míg le nem ültem és munkához nem láttam.

AXEL HACKE (1956) német író, újságíró, a *Süddeutsche Zeitung Magazin* munkatársa. Münchenben él. Több mint 20 könyvet publikált már, művei 13 nyelven jelentek meg. Írói-újságírói munkásságát többek közt Joseph Roth-, Theodor Wolff- és Egon Erwin Kisch-díjjal ismerték el.